

ZBIÓR
RAPORTÓW NAUKOWYCH

AKTUALNE NAUKOWE PROBLEMY.
ROZPATRZENIE, DECYZJA, PRAKTYKA

Gdańsk
29.06.2015 – 30.06.2015

Część 6

СБОРНИК
НАУЧНЫХ ДОКЛАДОВ

АКТУАЛЬНЫЕ НАУЧНЫЕ ПРОБЛЕМЫ.
РАССМОТРЕНИЕ,
РЕШЕНИЕ, ПРАКТИКА

Гданьск
29.06.2015 – 30.06.2015

Часть 6

U.D.C. 91+930.1+32+159.9+101.1+082
B.B.C. 94
Z 40

Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»
Druk i oprawa: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»
Adres wydawcy i redakcji: 00-728 Warszawa, ul. S. Kierbedzia, 4 lok.103
e-mail: info@conferenc.pl

Cena (zl.): bezpłatnie

Zbiór raportów naukowych.

Z 40 Zbiór raportów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej "Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka" (29.06.2015 - 30.06.2015) - Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2015. - 112 str.
ISBN: 978-83-65207-22-7 (t.6)

U.D.C. 91+930.1+32+159.9+101.1+082
B.B.C. 94

Komitet Organizacyjny Konferencji:

1. В. Окулич-Казарин – (przewodniczący), dr, Rosja;
2. В. Подобед, PhD, Białoruś;
3. А. Prokopiuk, dr, Polska;
4. Е. Чекунова, dr, Rosja.

Grupa robocza:

1. А. Murza, (przewodniczący), Ukraina;
2. Т. Мартинкова, Rosja;
3. М. Ордынская, Rosja.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Powielanie i kopiowanie materiałów bez zgody autora jest zakazane. Wszelkie prawa do materiałów konferencji należą do ich autorów. Pisownia oryginalna jest zachowana. Wszelkie prawa do materiałów w formie elektronicznej opublikowanych w zbiorach należą Sp. z o.o. «Diamond trading tour». Obowiązковым jest odniesienie do zbioru.

"Diamond trading tour" © Warszawa 2015

ISBN: 978-83-65207-22-7 (t.6)

SPIS /СОДЕРЖАНИЕ

SEKSCJA 9. NAUK HISTORYCZNYCH. (ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ)

1. Бодрухина І. М.	6
ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРУДІВНИКІВ ДОНБАСУ НА ПОЧАТКУ 60-Х РР. ХХ СТ.	
2. Рудник Д. Г.	9
БОЯРСТВО ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ РУСИ	
3. Сініцький А.Ц.	12
ВИЗНАЧАЛЬНІ ІДЕЇ РОСІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В ПЕРІОД САМОДЕРЖАВСТВА	
4. Куценко Ю.С.	18
СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛТАВСЬКОЇ МАРІЇНСЬКОЇ ГІМ-НАЗІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ..	
5. Абуллаев Т. А.	27
ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ НЕЗАВИСИМОСТИ, РОЛЬ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В РАСПРОСТРАНЕНИИ ИДЕЙ НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА	
6. Мітькіна О.В.	29
ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО РОЗМАЇТТЯ ЯК ОДИН З ВЕКТОРІВ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ФРАНКОФОНІЇ.	
7. Козубенко Ю.Л.	32
ВИЗНАЧНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МЕДИК І.В. БУАЛЬСЬКИЙ	
8. Товкун Л.П.	34
ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МЕТЕОРОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ НА СТАН ЗДОРОВ'Я ТА ЗАХВОРЮВАНІСТЬ РОБІТНИКІВ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В ДНІПРОПЕТРОВСЬКОМУ ІНСТИТУТІ ГІГІЄНИ ПРАЦІ В 1925-1941 РР.	
9. Попова О.П.	37
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ І ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ЗДОБУТКІВ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ ЯК СКЛАДОВА ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В.М. ТРЕГОВЧУКА	
10. Пильтяй О.М.	40
НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ РОДЮЧОСТІ ҐРУНТІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ	
11. Хрящевська Л.М.	45
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ З ДІТОРОДІННЯМ В 90-Х РОКАХ ХХ СТ.	

СЕКЦЈА 14. НАУК ПОЛІТЫСЗНЫСН. (ПОЛІТЫСЗЕСКІЕ НАУКІ)	
12. Муляр В.І.	48
ПРО ДЕЯКІ ПОЛІТЫСЗНІ ПОГЛЯДИ ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО	
13. Рубан А.О.	51
ВПЛИВ ЗМІ НА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ	
14. Proshyn D.V.	55
DEMOCRACY AND TERRORISM: MISSING LINK, OLD CLICHÉ AND NEW APPROACH TO THE PROBLEM	
СЕКЦЈА 15. НАУК ПСЫХОЛОГІСЗНЫСН. (ПСЫХОЛОГІСЗЕСКІЕ НАУКІ)	
15. Сухарева Є.М.	58
ПСЫХОЛОГІСЗНІ ОСОБЛІВОСТІ САМОСТАВЛЕННЯ У ПІДЛІТКІВ	
16. Бичерова Е.Н.	62
ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА, ОТСТАЮЩЕГО В УЧЕНИИ	
17. Зарицька В.В.	66
ПСЫХОЛОГІСЗНІ ЧИННИКИ РОЗУМНОЇ ПОВЕДІНКИ СУСАСНОГО ФАХІВЦЯ	
18. Усенко К.В.	68
ПСЫХОЛОГІСЗНІ ЗАСАДИ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ	
19. Залановська Л.І.	71
НЕОБХІДНІСТЬ СТВОРЕННЯ ПСЫХОЛОГІСЗНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ МІЖЕТНІСЗНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	
20. Чернологова А.Є.	76
ОСОБЛІВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСЫХОЛОГІСЗНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЩО ЗАЗНАЛИ НАСИЛЛЯ В СІМ'Ї	
21. Паукова В.С.	79
ЖИТТЄВІ ПРИНЦИПИ ТА ПРІОРІТЕТИ СУСАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ	
22. Рибак І.С.	84
ПОСТТРАВМАТИСЗНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД У ВІЙСЬКОВО-СЛУЖБОВЦІВ	
23. Buherko J.M.	87
THE FORMATION OF STUDENT YOUTH SPIRITUALITY	

СЕКСЈА 23. FILOZOFIЈА. (ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ)

24. Ель Гуессаб Карім.....	90
ОСОБЛИВОСТІ ТРАДИЦІОНАЛІЗМУ АРАБСЬКОГО СХОДУ	
25. Грабовська І.М.	93
ПРОБЛЕМА ЖІНОЧОГО ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: СОЦІОФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ	
26. Муляр В. І.....	96
ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ А. Р. ТЮРГО	
27. Сагуйченко В. В.	99
ПАРТНЕРСТВО СІМ'Ї І ШКОЛИ У ПЛОЩИНІ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ	
28. Райхерт К. В.....	102
ЭРОЗИЯ РЕАЛЬНОСТИ В «ВИДЕОДРОМЕ» И «ЭКЗИСТЕНЦИИ» ДЭВИДА КРОНЕНБЕРГА	
29. Балягузова О. Ю.	107
МУЗИЧНІ СМАКИ ЯК ВАЖЕЛІ ФОРМУВАННЯ ПОГЛЯДІВ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ	

Бодрухина І. М.

кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії та соціології
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРУДІВНИКІВ ДОНБАСУ НА ПОЧАТКУ 60-Х РР. ХХ СТ.

Ключові слова: пенсійна реформа, робітники промисловості, селянство.

Keywords: pension reform, workers of industry, peasantry.

Влада у період проведення хрущовських реформ провела серйозну роботу з систематизації трудового законодавства, але це не покращило ситуацію з оплатою праці робітників, оскільки співвідношення в її розмірах залишалося на тому ж рівні, що й раніше. Як слідує з усіх праць, в яких досліджуються питання матеріального забезпечення населення УРСР взагалі, і Донбасу зокрема, основним джерелом надходжень у сімейний бюджет родин працівників усіх галузей промисловості, як і в попередні періоди, була заробітна плата. Проте пенсійне забезпечення теж відіграло суттєву роль у прибутках родини.

Головним джерелом про пенсійну реформу є архівні данні. Якщо весь грошовий прибуток родини прийняти за 100%, то в обстежених статистикою родинах Луганської області у 1958 р. заробітна плата обстеженого складала 73,11%, а в 1964 р. – 74,58% [1, арк. 9]. Це говорить про те, що в родинах за шість років зменшилася питома вага інших, ніж зарплата надходжень у бюджет сім'ї. Значну долю у прибутках родини мали інші члени сім'ї. Загальний прибуток сім'ї в Донецькій області перевищував зарплату голови родини [2, арк. 18].

Однак архіви також свідчать і про те, що в першій половині 1960-х рр. доля інших членів у сімейному бюджеті родин робітників і службовців промисловості Донбасу зменшилася. Таке явище мало під собою за причини підвищення реальної зарплати голови сім'ї, покращення пенсійного законодавства та підвищення добробуту, у зв'язку з чим члени родини працюючого голови сім'ї частіше почали звільнятися з роботи. У результаті в 1964 р. більш, ніж удвічі в порівнянні з 1952 р., виросла питома вага пенсій у формуванні прибуткової частини бюджету [3, с. 69].

Дійсно, коли у другій половині 1950-х рр. була введена нова система пенсійного забезпечення, розмір пенсій суттєво виріс. Пенсії залежали від стажу роботи і віку трудівника: для чоловіків 60 років при стажі праці 25 років, для жінок – 55 років при стажі праці 20 років. Цьому питанню владою приділялася пильна увага [Докл.: 4; 5]. Особливо контролювалося щоб не було перевиплат пенсій та затримок у їх видачі; влада також реагувала на скарги населення відносно обслуговування пенсіонерів [6, арк. 20–22]. З 1 грудня 1956 р. була відмінена сплата хлібної надбавки персональним пенсіонерам, встановленої ще в 1946 р. Її просто включили до суми пенсії, що не знизило життєвий рівень пенсіонера [7, арк. 19]. Прикметно, що вже в досліджуваний період

лунали пропозиції, насамперед від міністерств соціальної політики деяких республік СРСР, у тому числі й УРСР щодо того, щоб ввести пенсійний вік 65 і 60 років для чоловіків і жінок відповідно. Мінсоцполітики УРСР мотивувало це так: «Якщо на пенсію будуть йти у 65 і 60 років, то їхня кількість зменшиться на 1 млн. осіб» [4, арк. 69–70]. З усієї кількості по УРСР 3 433 934 пенсіонери в Донбасі на 1 липня 1961 р. фісувалося: у Луганській області – 274 792, у Сталінській – 463 646 пенсіонерів. [8, арк. 11].

Закон значно розширив коло осіб, що отримують пенсії, а також їхній розмір. 21060 особам, які раніше не мали права на отримання пенсії, вони призначені. Середній розмір пенсій зріс майже у 2 рази. Призначено 200000 нових пенсій [9, с. 80].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 18 грудня 1957 р. було відмінено з 1 січня 1958 р. 6% податок на холостяків, малосімейних громадян і одиноких жінок, що не мали дітей, введений під час війни, скорочувалися індивідуальні податки для низькооплачуваних категорій громадян, унаслідок чого зроста середньомісячна зарплата на одного працюючого. Зокрема, в Луганській області – з 861 крб. в 1956 р. до 1000 крб. у 1959 р., тобто на 139 крб. Сума ж, що вираховувалася із зарплати зменшилася за той же час зі 101 крб. до 97 крб., тобто на 4 крб. [10, арк. 51–54]. Була відмінена плата за навчання у старших класах шкіл і в вищих навчальних закладах, введеної в 1940 р. Виросли допомоги багатодітним матерям та у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю [11, с. 241–248, 327–328, 418–419].

Разом із тим державне законодавство не пішло на ліквідацію будь-якого роду персональних пенсій, що призначалися «за особливі заслуги перед державною». З такими пенсіями були пов'язані й інші привілеї – 50% оплати комунальних послуг, безплатний проїзд у громадському транспорті, щорічна безплатна путівка до домів відпочинку і санаторії, т.зв. лікувальні тощо. Цими привілеями користувалися партійні і державні працівники, ветерани партії, лауреати різноманітних державних премій. Особлива пенсія зберігалася і для військовослужбовців, співробітників органів держбезпеки і внутрішніх справ, наукових працівників.

Документи констатують, що новий закон «значно розширив коло осіб, що отримують пенсії, а також їхній розмір. 21060 особам, які раніше не мали права на отримання пенсій, вони призначені. Середній розмір пенсій зріс майже у 2 рази, призначено 200 000 нових пенсій» [9, арк. 80].

Відносно пенсійного законодавства, слід зазначити, що чоловіки виходили на пенсію у 60 років, а жінки – у 55. Проте селяни уходили на пенсію лише у 65 і 60 років та й те лише за умови, що вони продовжували працювати в колгоспах. Але в багатьох колгоспах правління не виконувало положень Статуту про пенсійне забезпечення через нестачність коштів [12, арк. 64]. Збільшення пенсійного віку зменшувало кількість сільських пенсіонерів на 1 млн. осіб. Кількість пенсіонерів дорівнювала 1 млн. 200 тис. осіб [13, арк. 69–70]. Працівники радгоспів отримували державні пенсії, а колгоспники – лише 20 крб. у місяць. Тому колгоспники підтримували перетворення колгоспів на радгоспи.

Однак, навіть після встановлення державного пенсійного забезпечення колгоспників ця категорія населення отримувала значно менше коштів, ніж робітники, що пояснювалося, перш за все, ідеологічними причинами. Непрацездатні ж колгоспники отримували мізерну плату і виживали або за допомогою родичів, або ж завдяки присадибному господарству, яке, між іншим, теж вимагало чимало сил для свого утримання.

Таким чином, реформування пенсійної системи не лише покращувало рівень життя населення, але й було проведене завдяки загальній політиці лібералізації суспільства. Однак реформа мала й суттєві недоліки.

Література

1. Державний архів Луганської області (ДАЛО). Спр. 1119. Аналитические записки по итогам обследования бюджетов рабочих и служащих за 1964 – 1965 годі. – 15.04.1964 – 31.12.1965. – 118 арк.
2. ДАДО. – Ф.4249 Статистичне управління Донецької області. – Оп.1–доп. Спр. 716. Докладные и аналитические записки облстатуправления об итогах обследования бюджетов семей рабочих и служащих за 1960 год. – 09.1960 – 23.01.1961. – 32 арк.
3. Бобровський А. С. Соціальна політика радянської держави та її реалізація в Донбасі у 1943 – середині 1960-х років : монографія / А. С. Боровський, В. М. Ні кольський. – Донецьк : Норд-Пресс, 2008. – 245 с.
4. Центральний Державний архів вищих органів влади України (ЦДАВОВ). – Ф. Р. – 348. – Міністерство соціального забезпечення УРСР. – Оп.3. – Спр.919. – Переписка с ЦК КПУ по вопросам пенсионного обеспечения трудящихся. – 1957. – 200 арк.
5. ЦДАВОВ. Ф. Р. – 348. – Міністерство соціального забезпечення УРСР. Оп. 3. – Спр. 731. – Справка о выполнении бюджетных расходов на социальное обеспечение УССР за 1-е полугодие 1954 г. – 1954. – 449 арк.
6. ЦДАВОВ. Ф. Р. – 348. – Міністерство соціального забезпечення УРСР. Оп. 3. – Спр. 797. – Переписка с Совмином УССР. ЦК КПУ и Минфином УССР по вопросам финансовой деятельности Министерства социального обеспечения УССР. – 1954. – 300 арк.
7. ЦДАВОВ. Ф. Р. – 348. – Міністерство соціального забезпечення УРСР. Оп. 3. – Спр. 911. – Приказы по Министерству социального обеспечения УССР. 1957. – 284 арк.
8. ЦДАВОВ. Ф.Р.348. Переписка с ЦК КПУ по вопросам пенсионного обеспечения трудящихся. – Оп.3. – Спр. 1108. С.172. Листування з Радою Міністрів УРСР. ЦК КПУ, Президією ВР УРСР з питань державних пенсій та допомоги. Справка о количестве пенсионеров, получавших пенсию в УССР на 1.07.61г и количестве Советов пенсионеров, созданных в республике ((1.01.61.-31.12.61). – 172 арк.
9. ЦДАВОВ. Ф. Р. – 348. – Министерство социального обеспечения УССР. Оп.3. – Спр. 1258. – Материалы проверок органов соцобеспечения Луганской области по вопросам назначения и выплаты гос. пенсий и пособий. – 2.01.64–31.12.64. – 92 арк. Справка о работе Исполкома Луганского промышленного Совета депутатов трудящихся по выполнению Закона о государственных пенсиях. (79-92) 16.03.64г.
10. ДАЛО (парт.). – Ф. Р. 179. Луганський обласний комітет партії. – Спр. 822. Інформації по вопросам общепита, 1960 г. – 79 арк.
11. Сборник законов СССР. 1938–1967. – М., 1968. – Т. 2.
12. Ковпак Л. В. Найближча історія: Україна 1945 – 2000 /Л. В. Ковпак. – Київ : Наш час, 2007. – 248 с.
13. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР, 1 марта 1956 г. «О мероприятиях по улучшению работы предприятий общественного питания // Решения партии и правительства... – Т.4. – С. 282 – 288.

БОЯРСТВО ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ РУСИ

Ключові слова: Південно-Східна Русь, боярські верстви, князівська влада.

Keywords: South-East Rus', Boyar layers, princely power.

Територія Північно-Східної Русі удільного періоду практично не досліджується в плані ролі боярської верстви в політичному житті державності. Дійсно, найпомітнішими регіонами Київської усі, де боярська верства досягла найбільшого розвитку, є Галичина, а також новгородські та полоцькі землі. Однак укріплення князівської влади у Володимиро-Суздальській землі відбувалося в постійній боротьбі з боярськими прагненнями до підсилення своєї ролі в суспільстві. Головна особливість землі полягала у відсутності якогось одного крупного центру. Паралельне існування двох центрів – Ростова та Суздаля, – простежується з давніх часів. У XII ст. до них приєднався Володимир [1, с. 392].

Не має сумніву, що Володимиро-Суздальське князівство було найбільшим державним утворенням в Південно-Східній Русі X–XIII ст. Перенесення політичного центру Русі до Володимира зіграло велику роль у наступному утворенні російського народу. У Північно-Східній Русі вперше була почата боротьба за об'єднання Русі під верховенством князів володимирської династії [2, с. 125].

Відомо, що в процесі колонізації переселенці приносили свої форми соціально-політичних відносин. Ще Юрій Довгорукий спирався на суздальське боярство, навіть згодом переніс столицю князівства з Ростова до Суздаля. Вказують, що це відбулося через протидії боярства рішенням князівської влади. Після смерті брата Мстислава, що сидів у Києві, Юрій Володимирович почав вторгнення до Південної Русі, проте зустрів гостру протидію з боку іншого брата Ярополка, а також чернігівських князів. Сучасні російські дослідники підкреслюють, що Юрій Довгорукий вперше у Північно-Східній Русі утворив для своїх синів уділи. Але підтримкою південноруського боярства він не користався [2, с. 613–614].

Політична воля ростово-суздальського боярства знайшла свій вияв під час запрошення на княжіння до Ростова сина Юрія Долгорукого Андрія. Після отримання київського столу Юрій роздав волості своїм синам: «...вниде в Києвъ и съде на отни столѣ, тогда же съдъ розда волости дѣте своимъ. Андрѣя посади Вышегородѣ, а Бориса Туровѣ, а Глѣба Переяславли, а Василкови вда Поросье» [3, стб. 345].

Б. О. Рибаків вважав, що роздроблену Русь треба уявляти собі «як сукупність кількох тисяч дрібних і крупних вотчин: князівських, боярських, монастирських, вотчин молодшої дружини. Всі вони жили самостійним, економічно незалежним одна від іншої життям, являючи собою мікроскопічні держави, мало зчеплені між собою і повною мірою вільні від контролю держави» [4, с.428]. Часта зміна князів розоряла місцеву знать. Тому місцевому боярству потрібна

була своя місцева влада, «інші масштаби держави, інша структура феодального організму» [5, с. 288–289].

У Ростово-Суздальському князівстві князівська влада мала широку соціальну опору в особі вчорашніх дружинників, наділених землями з рук князя [6, с. 100]. Бояри-дружинники були не тільки добре озброєними й досвідченими воїнами, але й одночасно організаторами і проводирями своєї «чади». Вони виходили в похід зі своїм князем на чолі молодших родичів і зі своїм «полком-дружиною» з вільних слуг, службовців і рабів», а першим обов'язком князя було надати своєму дружиннику «заступництво і захист від усіх «сторонніх людей» [7, с. 49, 472].

Роль боярства в Північно-Східній Русі з плином часу понизилась завдяки значному підсиленню князівської влади, чому сприяли фактори її політичного розвитку. М. Антонович констатує: «Зручна політика північних князів та великі ресурси, що вони могли витягнути зі своєї землі, якої пасивне фінської крові населення дозволяло на початки князівської централізації, допомагали їм до успіхів. Змякшувала цю гегемонію лише чисто мілітарна краща боездатність українців...» [8, с. 42].

За думкою сучасних російських дослідників, Андрій Боголюбський не хотів займати київський стіл, «відаючи перевагу йому своїм володінням на Північному Сході. Він почав ту політику, що згодом об'єднала Русь» [2, с. 32]. Зазначимо, що агресивна зовнішня політика як Андрія Боголюбського, так і його брата Всеволода була вирішальним фактором, що затримував об'єднавчі процеси в землях Південної Русі.

Після смерті Андрія Боголюбського на півночі розпочалася міжусобна боротьба за спадщину. Причому, у Суздальській землі наприкінці XII ст. перевагу мала князівська влада [9, с. 90]. Загалом історія Володимиро-Суздальської Русі показує нам перемогу «великокнязівської авторитарної влади над земельною аристократією» до кінця XII ст. [4, с. 300].

На початку XIV ст. Північно-Східна Русь складалася з одинадцяти земель, причому дослідники інколи називають їх державами, але, на відміну від інших земель, ці землі йшли просто шляхом самогубства, тобто роздроблення [10, с. 109].

Таким чином, князівська влада в Північно-Східній Русі отримала безперечну перемогу в боротьбі з боярськими верствами. Таким чином встановлювалась автократична влада. Із процесом централізації країни на друге місце в суспільно-політичному щаблі переміщалися удільні князі, а бояри вже посідали своє місце на щабель нижче.

Література

1. Тихомиров М. Н. Древнерусские города / М. Н. Тихомиров. – М. : Госполитиздат, 1956. – 477 с.
2. Богуславский В. В. Русь. Рюриковичи. : иллюстр. ист. слов. / В. В. Богуславский, В. В. Бурминов. – М. : Познавательная кн. плюс, 2000. – 672 с.
3. Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по академическому списку // ПСРЛ. – М. : Языки рус. культуры, 1997. – Т.1– 497 с.
4. Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. / Борис Рыбаков. – М. : Наука, 1982.– 589 с.
5. Рыбаков Б. А. Рождение Руси / Б. А. Рыбаков.– М. : Аиф Принт, 2004. – 447 с.

6. Момотов В. В. Формирование русского средневекового права в XI–XIV вв. : монография / В. В. Момотов. – М. : Зерцало, 2003. – 416 с.
7. Веселовский С. Б. Исследование по истории класса служилых землевладельцев / С. Б. Веселовский. – М. : Наука, 1969. – 584 с.
8. Антонович М. Історія України / М. Антонович. – Прага : Вид-во Ю. Тищенко, 1941. – Т. 1: Княжа доба. – 80 с.
9. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Ростов н/Д. : Феникс, 1995. – 639 с.
10. Мизун Ю. В. Золотая Орда и русские княжества / Ю. В. Мизун, Ю. Г. Мизун. – М. : Вече, 2005. – 336 с.

Сініцький А.Ц.

кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільних наук
Житомирського національного
агроєкологічного університету

ВИЗНАЧАЛЬНІ ІДЕЇ РОСІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В ПЕРІОД САМОДЕРЖАВСТВА

Ключові слова: державність, самодержавство, єдність імперії, православ'я, «Москва – Третій рим», месіанізм.

Keywords: statehood, sovereignty, unity of the Empire, orthodoxy, Moscow is the third Rome, messianism.

Питання міжнаціональних відносин є сьогодні одним з найактуальніших у багатьох країнах світу, зокрема і в Україні. Недооцінка національного фактору призводила і призводить нині до виникнення кровопролитних міжнаціональних конфліктів.

Україна і Росія мають, безсумнівно, як спільну спадщину так і майбутнє. З точки зору стратегічного партнерства вивчення взаємостосунків найбільших сусідніх народів буде мати важливе значення для здійснення ефективної міжнародної політики, побудови економічно сильної, процвітаючої Української держави.

Сьогодні, якщо спробувати визначити ті основні положення які стоять, і, мабуть, ще довго стоятимуть на заваді плідному українсько–російському діалогу, то вони складатимуться з двох мінусових величин. Інерції імперської свідомості – з одного боку, і комплексу «малоросійства» – з іншого. Відтоді як московський князь Іван III оголосив себе «государем всея Руси» і на його печатках з'явився двоголовий орел, Москва виразно виявила претензії на всесвітнє значення своєї влади, на те, щоб стати «третім і останнім Римом». Ідеї месіанізму, державної величі на довгі роки стали домінантою суспільної свідомості росіян. У наші дні вони не тільки живлять ностальгичний жаль за втраченою могутністю, а й виступають підґрунтям різного роду реваншистських доктрин.

Неабияке значення для дальшого розвитку взаємин між Україною і Росією матимуть об'єктивність і коректність обох сторін в оцінках історичного минулого.

Історія Росії зіткана з протиріч. І її життя та державність містять, з одного боку, безмежну, анархічну свободу особистості і духу, що проявляється в усій будові і совісті та думок; а з іншого – необхідність у міцному залізному обручі, який зміг би утримати весь складний конгломерат земель, племен, народів, захоплених колонізаційною експансією Імперії.

Ще славнозвісний російський філософ В. Соловйов порівнював Росію із сфінксом, що має жіночу голову і пазурі звіра. Перед ним відкривалося подвійне лице Росії і традиційний великодержавний месіанізм з претензіями бути визволителькою і заступницею народів, а в реальній дійсності і в практиці – російський шовінізм і нетерпимість до інших вір і національних особливостей народів, прагнення до примусової їх русифікації. [9, с. 780]

А відомий російський поет А. Блок у своєму вірші «Скіфи» висловив цю думку так:

Россия – Сфинкс. Ликуя и скорбя,
И обливаясь черной кровью,
Она глядит, глядит, глядит в тебя,
И с ненавистью, и с любовью!.. [2, с. 505]

На нашу думку, можна виділити три визначальні ідеї, що пронизують весь хід історії розвитку Росії. По-перше, дійсно колонізація є настільки важливою рисою російського життя, що Ключевський бачив в ній саму суть буття країни. «Історія Росії, – писав він на початку свого знаменитого «Курсу російської історії», – є історія країни, яка колонізується». [4, т. 1, с. 20] З іншого боку, потрібно погодитись з видатним філософом ЕА. Бердяєвим, що величезна Росія «є не тільки удача і благо російського народу в історії, а й джерело трагізму долі російського народу». [4, №1, с. 134]

Наступною ідеєю розвитку російського життя є її державність. Як поет більше ніж поет, так і держава в Росії більше ніж держава. Вона є ніби основним суб'єктом російської історії. Не випадково всі дослідження, починаючи з Карамзіна, так і писались: історія не Росії, а історія держави Російської. Росіяни, внаслідок слабкої саморефлексії, ототожнювали себе з державою в цілому, і, як побачимо далі, це була не тільки і навіть не стільки імперська свідомість.

В «Короткій історії Козаччини» В. Антонович слушно зазначав: «У великоруській нації бачимо, що її провідну ідею становить принцип державної влади, яку народ настільки шанував, що завжди зрікався на користь її всіх особистих вольностей. [...] Тому – то без помилки можна сказати, що у великоруського народу провідною ідеєю був абсолютизм, за допомогою останнього цей народ і спромігся зорганізувати міцну державу та підкорити інші нації і, навіть і такі, що мали зовсім інші провідні ідеї». [6, с. 11]

Нарешті останньою провідною ідеєю російського народу є його месіанізм. У свій час П.Я. Чаадаєв відмітив: «ми належимо до числа тих націй, які ніби не входять у склад людства, а існують лиш для того, щоб дати світу будь-який важливий урок». [14, с. 44] Національне питання для Росії, за словами В. Соловйова, – є питання про її призначення у світі. Тисячолітньою історичною працею створювалась Росія як єдина, незалежна і велика держава. Це діло зроблено, жодному питанню не підлягає. Але що міцнішою є Росія, то настирливіше постає питання: для чого і в ім'я чого вона існує? [11, с. 260]

Неважко підмітити, що російський месіанізм ґрунтується на двох попередніх ідеях – на фізичній величчї і силі Російської імперії. Його особливістю є також релігійна, містична складова. «Люди московського царства вважали себе обраним народом, – писав Е.А. Бердяєв. – ...Російське релігійне покликання, покликання виключне, пов'язується із силою і величчю російської держави... Імперіалістична спокуса входила у месіанську свідомість». [8, №1, с.81]

Росія століттями стояла перед завданням, яке було для неї питанням життя і смерті: національне виживання залежало від постійної мобілізації та організації всіх її злиднених ресурсів для оборони, війни і колонізації в масштабах, недоступних для уваги європейців. деспотична держава була інструментом, який вона сформувала для того, щоб справитися з цією постійною надзвичайною ситуацією.

Ця риса особливо яскраво виступає у Белінського, який писав: «Неосяжні простори Росії, великі її юні сили, безмежна її міць – і дух завмирає в тремтливому

захваті від передчуття її великого призначення...». [1, с. 346] Чи не випадковим є й те, що навіть такий глибокий мислитель як В. Соловійов, котрий вбачав покликання Росії не у світовому соціальному перевороті, а в створенні передумов для релігійного об'єднання Сходу й Заходу, вважав можливим здійснення цієї місії саме через міцну політичну владу. «Росія, – зазначав він, – дає Вселенській Церкві політичну владу, так необхідну для порятунку і відродження Європи та всього світу». [10, с. 256]

Таким чином ідеологія російського месіанізму, втілена в монархії з необмеженою владою, мала наступні основні ідеї:

1. Ідея Третього Риму. Рим Петра і Костянтина впав в покарання за ересь; Москва зробилась Третім Римом і як така буде стояти вічно, бо четвертому не бувати. Ця ідея була сформульована в першій половині XVI ст. псковським монахом Філофеем і стала невід'ємною частиною офіційної політичної теорії Московської Русі. Вона була зв'язана з переконанням історичної загальнолюдської величчя Росії, її виняткової ролі в усіх царинах людської життєдіяльності. Як писав А. Блок, «нам внятно все – и острый галльский смысл, и сумрачный германский гений...». [2, с. 505] Або як писав А.П. Чехов: «Наша матушка Расия всему га-ла-ва!» – заволав раптом диким голосом Кириуха, поперхнувся і замовк. Степове ехо підхопило його голос, понесло, і, здавалось, по степу на важких колесах покотилась сама дурість». [15, с. 508]

2. Ідея імперії. Московські правителі є спадкоємцями імператорської лінії, що веде в глибину віків до імператора Августа. Їх династія є найдревнішою, а тому і найповажнішою у всьому світі. Відповідна цій схемі та надумана генеалогія була розроблена духовними особами під керівництвом митрополита Макарія, і отримала офіційну санкцію в царській «Степенной Книге». По суті ідея була відображенням протистояння Сходу і Заходу як двох різних світів за матеріальною та духовною культурою. Так, А. Тойнбі у своєму есе «Візантійська спадщина Росії» пише: «Майже тисячу років в минулому росіяни... були членами не нашої, західної цивілізації, а візантійської... Приймаючи візантійську спадщину з наміром та свідомо, росіяни перейняли з ним... і традиційне візантійське відношення до Заходу не тільки до 1917-го, але і після нього...». [16, с. 63]

Ідея освяченості царської влади. Вся влада від бога, і цар, коли він стоїть біля керма правління, подібний богу. Церква підпорядкована йому у всіх питаннях, крім догматичних. Цар є світським владикою церкви. Ця теорія була вперше висловлена в Росії Іосифом Волоцьким і стверджувалась кількома церковними соборами, в тому числі собором 1666 року. На практиці вона ототожнювалась з наділенням російського правителя титулом імператора всіх православних світу, тобто правом правити ними і захищати їх, а також правом ставити їх під російську державну владу. Фактично стояло питання, яке А.С. Пушкін сформулював у своєму вірші «Клеветникам России»: «Славянские ль ручьи сольются в русском море? Оно ль иссякнет? – вот вопрос». [7, с. 205]

Ідея богообраності історичного шляху Росії. При всій величчя власного історичного покликання і при всебічності універсального генія, Росія має у собі і щось таке виняткове та гранично унікальне, що до нього навіть і незастосовні якісь всезагальні мірила й критерії, щось таке, що годі збагнути розумом, годі осягнути (навіть самим росіянам) оту особливу глибину на ірраціональному рівні і що може бути предметом тільки беззастережного містичного поклоніння та віри. Згадаймо хрестоматійний вірш відомого поета:

Умом Россию не понять,
Аршином общим – не измерить:
У ней – особенная стать:
В Россию можно только верить. [12, с. 238]

Типологічно цей месіанізм завжди залишався інваріантним. Месіаністами були і крайні реакціонери, і запеклі революціонери. Філофей мріяв про «Третій Рим», Ленін – про «Світову радянську республіку», а М.С. Горбачов хотів провести світову «перебудову». Від Філофея до Горбачова (чи то Єльцина) пройшло більше 450 років, а філософія залишилась одна й та сама.

Небезпека російського імперіалізму полягала саме в тому, що він керувався не лише низькими інстинктами і злими намірами, а й високими патріотичними почуваннями і месіанізмом, на послугах якого перебуває російська культура. Є глибока правда у словах Федотова: «Заколісані німецькою музикою і поезією Гете, німці легше йдуть на знищення слів'ян. Так і для нас образ «Святой Руси» полегшував насильства над іногородцями. Парадоксальним чином Гете і Толстой в наші дні стають вихователями національної ненависті». [13, с. 107]

Система управління підвладними територіями в Російській і і варіювалася у досить широкому діапазоні – від доволі значної автономії до жорсткого військового управління. І все ж вона будувалася на трьох взаємопов'язаних принципах: уніфікація, бюрократизація і російщення. Її кінцевою метою була ліквідація будь-яких особливостей які б загрожували імперському існуванню. Коли ж такої загрози не було, політика російщення як для народів так і конкретних осіб була досить диференційованою. Тим, хто сприймав православ'я і послугувався російською мовою, були відкриті двері до найвищих установ і титулів (взяти хоча б кар'єру Кирила Розумовського).

Тому історію російського націоналізму можна розбити на два великих історичних періоди: перший – до середини XIX ст., коли він якби перебував «в собі» і не отримав ще ідейного оформлення, і другий – коли з другої половини XIX ст., внаслідок зростання національно-визвольних рухів, він зробився націоналізмом «для себе», виробив бойову, войовничу програму, перетворився в активного носія реакції та великодержавних начал.

Зміст російського націоналізму зводився до наступних основних положень:

1) самодержавство («самодержавство в Росії є органічною національною потребою, без якої Росія існувати не може. В російському самодержавстві втілюється цілісність, міцність, могутність і велич Росії»);

2) єдність і неділимість імперії («Російська земля ні при яких умовах не може бути ні розділена, ні зменшена в розмірах, ні розчленована на складові частини, з яких вона пішла...»);

3) народність, тобто панування великоросів («Російська нація є нація державна і пануюча нація, і тільки вона одна має право панувати в державі»), і останнє –

4) православ'я, яке «стверджує і зміцнює» перераховані вище риси, «причому російській нації». [5, с. 102]

Православ'я з самого початку було по суті національною релігією. Воно відрізнялось в цьому від релігій інших європейських країн, де церква була міжнародним інститутом – глава її називав себе «царем царів», а народи, що належали до неї, неза-

лежно від походження всі були однієї віри і шукали один в одного підтримки та захисту. Структурна децентралізація православної соборності поглиблювалась тим, що в неї не було спільної мови подібно латині, яка б вселяла в її послідовників свідомість єдності, нівелюючої державні кордони.

Великодержавна месіанська свідомість росіян була й лишилася тим наріжним каменем, об який спотикалися і найбільші російські демократи і революціонери. Щодо цього є надзвичайно влучними і пророчими слова М. Драгоманова про те, що російські революціонери «починали свою кар'єру радикальним напрямком і навіть барикадами і ставали деспотами, рятуючи «єдність держави», необхідну, як їм здавалося, для захисту «свободи і прогресу» від зазіхань з боку «сепаратизму», на їхню думку, символу реакції». [3, Кн.2, с 11]

В процесі історії розвитку Росії самодержавство все більше і більше перетворювалося в негативне поняття, що не давало можливості зберегти цілісність імперії та стати державою дійсно світового масштабу. Парадоксальним чином, усвідомлюючи відповідальність за здійснення реформ, російські монархи були змушені вимагати для себе одноосібної політичної влади, що робило їх більш безвладними, ніж конституційних родичів на Заході.

Таким чином, національна проблема ставала найгострішою проблемою царської Росії, проблемою, яка не в останню чергу сприяла падінню царизму. Вона була невідлимною частиною політичної, духовної та економічної кризи Росії саме тому, що порушувала основи її буття як імперії. В такому контексті націоналізм неросійських націй як вимога національних прав та свобод всередині багатонаціональної держави, а в ще більшій мірі націоналізм, доведений до сепаратизму, обмежував значення Росії як світової держави.

Напевно, сьогодні перше і найголовніше завдання Росії і подолати національно-месіанську спокусу. Росія не зможе звільнитися від рудиментів деспотизму, поки вона не позбудеться ідеї національної виключності, величі, якій в кінцевому рахунку підпорядковано все. Тому не «національне відродження», а боротьба за свободу та духовні цінності кожної окремої людини.

Література.

1. Белинский В. Письмо из Бородина от Безрукого к Безногому Инвалиду // Полн. собр. соч. в 12 т. Под ред. С.А. Венгерова. – Т. IV. – СПб., 1901. – С. 346
2. Блок А. Скифы // Три века русской поэзии. Сост. Н.В. Банников. 2-е доп. изд. – М.: Просвещение, 1979. – С. 505
3. Драгоманов М.П. Собрание политических сочинений. В 2-х кн. – Париж, 1905–1906
4. Ключевский В.О. Курс русской истории. Т. 1 – 4. М., 1937
5. Ковалевский П.И. Русский национализм и национальное воспитание. Изд. 3-е. – СПб., 1912. – С. 3–14
6. Коротка історія Козаччини. – К.: Україна, 1991. – 158 с.
7. Пушкин А.С. Клеветникам России // Пушкин А.С. Собрание сочинений в 10-ти т. Т.2: Стихотворения, 1824 (Михайловское) – 1836. – М.: Правда, 1981. – С. 205–206
8. Русская идея. Основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века // Вопросы философии. – 1990. – №1. – С. 72–145; №2. – С. 87 – 155
9. Соловьев В. Из вопросов культуры. – Исторический сфинкс // Вестник Европы. – 1893. – Т. 3. – Кн. 6. – С. 780–789

10. Соловьев В.С. История и будущность теократии (исследования всемирно-исторического пути к истинной жизни). 1885 – 1887 // Собр. сочинений в 9-ти т. Т. IV: 1883–1887. – СПб.: Общественная польза, 1902. – С. 214–582
11. Соловьев В.С. Национальный вопрос в России. Вып. 1 – 2. // Сочинения. В 2-х т. Т. 1. Философская публицистика. – М.: Правда, 1989. Вып. 1. – С. 259 – 397; Вып. 2. – С. 411–637
12. Тютчев Ф. Умом Россию не понять... // Три века русской поэзии. Сост. Н.В. Банников. 2-е доп. изд. – М.: Просвещение, 1979. – С. 238
13. Федотов Г. Новый град. – Нью-Йорк, 1952. – 230 с.
14. Чаадаев П.А. Статьи и письма. 2-е изд., доп. – М.: Современник, 1989. – 624 с.
15. Чехов А.П. Степь. (История одной поездки) // Сочинения в 4-х т. Т. 1. – М.: Правда, 1984. С. 436–535
16. Янов А. Три лика «русского деспотизма». Российская политическая традиция в зеркале западной историографии // Свободная мысль. – 1992. – №10. – С. 53–73

Куценко Юлія Сергіївна

Фахівець центру генеологічних досліджень
та історичної регіоналістики
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
ДПУ ім. Григорія Сковороди».
Аспірантка 2-го року навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
ДПУ ім. Григорія Сковороди»

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛТАВСЬКОЇ МАРІЇНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ..

У статті розглядаються основні засади створення та функціонування Полтавської Маріїнської гімназії.

Ключові слова: середній навчальний заклад, вихованки, курс навчання, опікунка гімназії, Міністерство народної освіти (МОН).

Реформи 60-х рр.. ХІХ ст.. в Російській імперії внесли суттєві зміни охоплені освітою жіноцтва. Якщо раніше жіноча освіта була зосереджувалася на навчанні дівчат мистецтву гарних манер, то поступово такий підхід до освіти зазнався змін. Жіноча освіта набувала розвитку, оскільки «как бы ни была скромна доля влияния школы на образование женщины, в сравнении с влиянием окружающей ее среды, но воззрения, привите ей опытным учителями, притом в том возрасте, когда приобретенные впечатления остаются неизгладимыми, не могут остаться для женщины бесследными в ее общественной жизни» [1 с.5-7].

У 1856 р. міністр народної освіти О.С. Норов дійшов висновку, що існуючі на той час інститути і приватні пансіони, як єдині форми суспільної школи для жінок, не задовольняють їх потреби. З наступного року дозволялося відкривати у губернських і великих повітових містах жіночі училища для дівчат усіх станів з метою надання їм належної освіти. Вже в травні 1860 р. стали функціонувати жіночі училища і відповідно до навчальних програм поділялися на училища 1-го розряду, які наближалися до курсу гімназій, училища 2-го розряду, що повторювали курс повітових училищ. Повний курс навчання в училищі 1-го розряду становив 6 років, а в училищі 2-го розряду – три роки. У 1870 р. училища 1-го розряду були перейменовані в гімназії, училища 2-го розряду – в прогімназії [7 с. 16].

За клопотанням викладача кадетського корпусу М. П. Ілляшевича, було утворено приватний навчальний заклад для виховання дівчат дворянського походження – Жіноче училище 1-го розряду, яке було відкрито 15 червня 1860 р. у Полтаві [10, 8, 6 с.723]. Микола Петрович перший запропонував ідею заснування у Полтаві училища для дівчат та залучив багатьох викладачів працювати безкоштовно заради того, щоб зібрати кошти на побудову освітньої установи. Він працював викладачем російської мови (1858-1865 рр.) у Полтавському кадетському корпусі та був членом Лохвицької єпархіальної училищної ради [17, с. 174].

Спочатку училище відкрили як навчальний заклад з шестирічним курсом навчання, і знаходилося в найманому будинку. В перший клас набиралися дівчата у віці 9-12 років, в другий клас – 10-13 років, у третій 11-14 років, в четвертий 12-15 років. Для вступу в училище потрібно було щоб батьки чи родичі дітей подали прохання прийняти дитину в навчальний заклад, метричне свідоцтво та довідку про щеплення від оспи. Крім того, кандидатки мали знати основні молитви, читати по-російськи і виконувати в межах тисячі арифметичні операції.

Перший прийом склав 194 дівчат, а розподіл по класах проводився залежно від їх віку та рівня підготовки. Після іспитів 84 вихованок направили в 1 клас, у 2-й – 42, у старші класи вступили – 32 вихованки пансіонів і дівчат з домашньою підготовкою. Тоді ж були відкриті і підготовчі класи, куди вступали безкоштовно дівчата, які зовсім не мали грамоти, або ж були знайомі тільки з абеткою. Спочатку передбачалося при училищі відкрити недільну жіночу школу, але вона залишилася тільки в планах.

З 1862 року всі жіночі середні навчальні заклади (гімназії та прогімназії) Міністерства народної освіти були під опікою імператриці Марії Олександрівни і отримали найменування Маріїнських. Перша жіноча гімназія в Росії відкрилася 19 квітня 1858 р. у Петербурзі і була названа Маріїнською на честь імператриці. У 1868 р. відкривається перша жіноча загальноосвітня гімназія в Одесі, яка готувала з обдарованих учениць учителів для Новоросійського краю та балканських країн. Гімназія теж називалася Маріїнською на честь дружини царя, яка не лише дарувала своє ім'я новому навчальному закладові, а й стала попечителем, внесла пожертвування на утримання гімназії. Отже, першими жіночими гімназіями, які з'явилися в Україні, були гімназії відомства імператриці Марії. Статут цих закладів був затверджений у 1862 р. У 1879 р. навчальні плани гімназій були змінені з метою наближення їх до інститутів. У гімназії застосовувалася 12-бальна система оцінювання вихованок. Вихованки після закінчення загального курсу навчання отримували звання домашньої учительки, а ті, хто мав гарні успіхи нагороджувалися медаллю або книжкою та отримували звання домашніх наставниць і право вступати без іспитів на вищі педагогічні курси. [7 с. 16].

Кількість жіночих середніх навчальних закладів відомства імператриці Марії з кожним роком збільшувалася. Динаміку їх росту в Російській імперії можна простежити по відомості: 1858 р. – 4; 1864 р. – 14; 1874 р. – 32; 1884 р. – 30; 1894 р. – 32; 1904 р. – 31; 1914 р. – 34 [5, с. 135].

Найменування Маріїнського жіночого училища 1-го розряду Полтавське училище отримало в 1863 році. В 1-й рік існування Полтавського жіночого училища (1860 р.) у ньому навчалася 194 учениць, до 1862 – 233, а в 1864 р. – 202 учениці. У числі учениць в 1864 р. з дворян було – 134, з духовенства – 9, з інших станів – 59, у тому числі з євреїв – 10. Щорічно, починаючи з 1863 р., на утримання училища надавалася допомога з державного казначейства в розмірі 1500 руб. сріблом. Крім цього, на функціонування училища провівся збір за навчання та інші невизначені доходи, сума яких залежала від добровільних пожертвувань, передбачених опікунською радою. У 1863-1864 рр. збір за навчання склав 2585 руб. [16, арк. 417]. У тому ж році витрати на училище становили до 5379 руб. 67 коп. Отже, навчання в класі кожної вихованки обходилося в 30 руб. 56 коп. [2 с. 215].

Все управління справами училища покладалося на опікунську раду, яка складалася із голови і обраних членів. Першою почесною головуючою ради училища була дружина начальника губернії, Волкова Віра Олексіївна. Персонал училища складався з директора, класних наглядачок і викладачів. Першою начальницею училища була дружина колезького радника Данилевська (Похвісна) Уляна Григорівна, дочка досить багатого поміщика, племінниця чоловіка знаменитої письменниці М. Вовчок. [4].

З самого початку існування училища стало зрозуміло, що приміщення яке орендувалося, мало недостатньо місця. Щоб вийти з ситуації, рада училища звернулася до міської влади з проханням про дозвіл на проведення занять у запустілій в той час колишній будівлі Полтавської чоловічої гімназії. Прохання ради було задоволено, а основним аргументом став той факт, що в той час Маріїнське жіноче училище належало до системи навчальних закладів Міністерства народної освіти. Перехід в будівлю, займане до того чоловічою гімназією та її пансіоном, відбувся в 1866 р., а через чотири роки 24 травня 1870 р. училище було перетворено в 7-ми класну Маріїнську жіночу гімназію.

З перетворення Жіночого училища 1-го розряду у Маріїнську жіночу гімназію, вводився семилітній курс навчання, а по її закінченню випускниці отримували атестат домашньої вчительки, а нагороджені медаллю – звання домашньої наставниці [6, с. 723]. У 1876 р. комісія МОН запропонувала зменшити курс навчання в жіночих гімназіях, пояснюючи тим, що «правильное женское образование должно ограничиваться такими предъелами, которые, не отклоняя учениць отъ главнаго назначенія, не стремились бы къ излишнему напряженію однихъ умственныхъ силъ, въ ущербъ более важнаго для общественнаго благоденствья сохраненія техъ женственныхъ качествъ, которыя должны украшать скромный семейный очагъ» [11, с. 6]. Але пропозиції комісії не набули чинності, і навчання проводилося на попередніх засадах.

4 липня 1880 р всі жіночі гімназії та прогімназії МОН, що були під опікою імператриці Марії Олександрівни, перейшли під опіку Марії Павлівни. Нова піклувальниця звернулася до заступництва закладу про передачу МОН в повне користування Полтавській жіночій гімназії будинку, який тимчасово займаного нею (з 1866 р.) і все ще перебував у власності чоловічої гімназії. Піклувальниця гімназії Ольга Олександрівна Заборинська, яка під час свого перебування в грудні 1880 р. в Петербурзі, особисто представила А.О. Сабурову (управляючому на той час МОН) записку про стан і невизначеність майбутнього гімназії. Керуючий співчутливо поставився до клопотання і приміщення було остаточно передано Полтавській жіночій гімназії [3, с. 443].

Отримавши в березні 1881 р. будівлю, піклувальна рада негайно почала його облаштування з її капітальною перебудовою, будівництво було доручено губернсько-му архітектору Кюнцелю Карлу Федоровичу.

У 1880 р., було відкрито при гімназії 8-го додаткового педагогічного класу. За Статутом 1871 р. у жіночих гімназіях створювався 8-й додатковий клас, після закінчення якого ученицям надавалася змога викладати елементарний курс російської історії, російської мови та арифметики у гімназіях і право вступати на вищі педагогічні курси без іспитів. У 8-й клас, педагогічний, приймали учениць, що бажали займатися педагогічною діяльністю [7 с. 17].

Після випуску 1880 року, 20 вихованок виявили бажання вступити до 8-го

класу, якщо він буде відкритий. Директор гімназії Семен Миколайович Шафранов, як голова педагогічної ради, заявив про необхідність створення 8-го класу, вказавши при цьому і на кошти утримання класу. Шафранов С.М. був педагог-письменник, народився у 1820 р. Рязанської губернії, син священика, автор багатьох праць а саме: «О гимназической дисциплине». Речь на акте Полтавской гимназии, 1881 г. Циркуляр Киевского Учебного Округа, 1883 г. № 1; «О степени образовательности латыни, в видах практического ее употребления». Речь на акте Полтавской гимназии. Полтава, 1882 г.; К курсу русского языка и словесности VI-го класса гимназий. Полтава 1884 г. Крім того їм була представлена близько 1884 р. МОН рукопис: «О степени образовательности латыни при нынешнем и при другом, более русском направлении ее преподавания. ч. 1, 2, 3 и 4-я» та інші.

Піклувальна рада з ним погодилася і асигнувала необхідну суму на облаштування приміщення для 8-го класу. Про відкриття 8-го класу було попереджено піклувальника Київського навчального округу, від якого 8 липня 1880 було отримано дозвіл. На початку 1880-1881 навчального року клас було відкрито. Замість очікуваних 20 учениць, у 8-й клас надійшло 50 бажаючих (закінчивших курс в 1880 р. – 16, закінчили курс гімназії в колишні роки – 32, із закінчивших курс в інших жіночих гімназіях – 2). Отримана від них плата за навчання, у розмірі 30 рублів, покрила всі припущені витрати. Протягом першого року після створення 8 класу з нього вибули – 6, а закінчили курс – 37 учениць (з правом домашньої наставниці – 4, і з правом домашньої учительки – 33), залишилися за бажанням на 2-й рік – 2, не отримали атестатів – 7. Такий результат показав нагальну необхідність 8-го класу. Якщо навіть число вступників у нього зменшилося на половину, то гімназії довелося б доплачувати на утримання класу зовсім незначну суму.

Значне збільшення кількості учениць 2 класу і відмова багатьох в надходженні в цей клас, змусило раду клопотати про поділ 2 класу на два паралельних відділення, на що було отримано дозвіл від опікуна Київського навчального округу. Всі ці зміни спричинили і щорічну надбавку у витратах з навчальної частини. Тому виникла необхідність збільшити плату за навчання в 1, 2 і 3 класах, з 25 до 30 рублів на рік, як і в старших класах. Це дало можливість надати надбавку до платні вчителям по 5 рублів на кожний річний урок, вона зростає з 45 до 50 руб. Крім того, плата за уроки в 8 класі була збільшена до 60 рублів за річний урок.

У 1880-1881 навчальному році у всіх класах включно навчалось 450 дівчат в тому числі стипендіаток від імені імператора Олександра-II, за розпорядження міської думи – 9 учениць. Від імені члена ради А. М. Абази навчалось – 2 вихованки. Мали дозвіл навчатись безкоштовно учениці Полтавського губернського земства – 15; таких же міської думи – 7, дочок викладачів – 3, звільнених радою – 33 вихованок. Всього не платили за навчання – 58, а вносили платню – 392 учениць.

Педагогічна рада, на підставі положення про жіночі гімназії та прогімназії, 24 травня 1870 р., постановила: головою ради призначити директора Полтавської чоловічої гімназії С. М. Шафранова; опікункою гімназії А. І. Сіяльську; секретарем педагогічної ради Василя Ананійовича Демидовського (колежського асесора, одного з викладачів даної гімназії).

Вже на засіданні 25 травня 1881, згідно з § 8 Положення про жіночі гімназії та прогімназії було призначено нову опікунку гімназії, дочку дійсного статського рад-

ника, Любов Семенівну Шафранову.

Викладачів і викладачок у жіночій гімназії, з класними наглядачками складалося 42 особи. Викладацький склад гімназії спочатку складався з викладачів-чоловіків, але з часом він поступово змінювався жінками і вже на початку ХХ століття майже повністю був жіночим. Для викладання деяких предметів запрошувалися за окрему платню вчителів з інших навчальних закладів міста. Запрошені викладачі були з 1-ї чоловічої гімназії, Полтавської духовної семінарії, жіночої прогімназії Морозової, Олександрівського реального училища.

Виховний процес в середній жіночій школі здійснювався виховним персоналом – класними наглядачками. Вони вирішували організаційні та дисциплінарні питання, сліdkували за одягом вихованок, за їх поведінкою на уроках та після них. Це дозволяло викладачам більшою мірою зосереджуватись на процесі навчання. У житті дівчат сама гімназія була цінністю. Майже всі учениці згадували як одна з головних подій свого життя – прихід до гімназії: «Какое радостное волнение испытываешь, когда первый разходишь в гимназию, чувствуешь какой-то почтительный трепет перед наукой и преподавателями» [14].

Гімназія не менше впливала, ніж сім'я на формування особистості дівчат, заповнюючи часто все їхнє життя. Читання і обговорення прочитаних книг було обов'язковим елементом духовної гімназійної культури. Окрім письменників, поетів, з якими учениці знайомилися за програмою навчання, були Амфітеатров, Арцибашев, Гаршин, Надсон, Золя, Д'Аннунціо, Уайльд та інші. В жіночих і чоловічих гімназіях серед вихованців були популярні твори Писарева, Добролюбова, Шелгунова, Чернишевського. Це були письменники, які багато в чому визначили цивільний ідеал передових людей не тільки пореформеної Росії, але і на початку ХХ ст. Дівчата також цікавилися прозою і поезією сучасних на той час письменників. Найважливішим предметом в гімназії була російська мова. Цей курс передбачав не тільки подачу ґрунтовних знань граматики, орфографії. В VI класі гімназистки на уроках російської мови вивчали історію російської словесності починаючи з билин, пісень, казок, прислів'їв, тобто усної народної творчості. В VII класі на уроках російської словесності дівчата знайомилися з біографіями письменників та основними творами російської літератури ХІХ ст. (вивчали «новітній період російської словесності») – творами Н. М. Карамзіна, В. А. Жуковського, І. А. Крилова, О. С. Пушкіна, А. С. Грибоедова, Н. В. Гоголя, М. Ю. Лермонтова, І. С. Тургенева, І. А. Гончарова, А. Н. Островського. В VI і VII класах вихованки вивчали російську і загальну історію. У викладанні цього предмета був відсутній акцент на соціально-економічний розвиток суспільства, більше уваги в програмі, підручниках приділялася огляду політичних подій. Підручники, за якими велося навчання в жіночій гімназії, були єдиними для усієї Російської імперії. Посібники та література не містили жодної інформації з історії та культури України. З VI класу гімназистки починали вивчення природної історії. Ця навчальна дисципліна включала кілька сучасних предметів: ботаніку (IV клас), мінералогію (V клас), зоологію (V клас). В VI-VII класах дівчата в гімназіях знайомилися з фізикою. Таким чином, навчальний заклад став знаряддям русифікації українського населення, виховання його в дусі поваги до престолу та примирення з імперською системою панування.

У постанові, що прийняв з'їзд інспекторів Полтавської губернії (1895 р.), було звернуто увагу на необхідність посилення релігійно-морального виховання учнів,

щоб вчителі не обмежувалися одними знаннями і вміннями, а намагалися доводити учнів до такого морального стану, наслідком якого було б живе, діяльне прагнення до добра і правди, щоб серед учнів не розвивалися нахили до суперечок, бійок, тощо. При цьому самі вчителі повинні вирізнятися щирістю, релігійністю, працелюбством, охайністю, справедливістю, любов'ю до своєї справи [12, арк.4].

Головними заходами морально-виховного впливу на вихованок гімназії були молитви, читання та пояснення законовчителем Євангелія, відвідування церковних богослужінь, урочисті акти, святкові доповіді та літературно-музичні вечори. Викладалися в гімназії: закон Божий, російська мова(граматика, знайомство з найважливішими творами словесності), чистописання, арифметика і математика (рахівництво, основи геометрії), фізика (відомості по домашньому господарству), історія, природні науки; мови: німецька, французька; географія (в додатковому класі), малювання, спів і танці. Іноземні мови у Маріїнських гімназіях входили до складу предметів обов'язкових для вивчення. Кількість годин, відведених на вивчення іноземних мов у цих навчальних закладах, була досить великою: французької мови протягом усіх років навчання пропонувалося 28 годин на тиждень, а німецької – 23 години [9, с. 133]. Відповідно до тогочасної державної політики центральне місце серед навчальних дисциплін у всіх освітніх установах займав Закон Божий. У жіночій гімназії його вивчали всі сім років, в середньому два уроки на тиждень [15, с.700]. Це був один з найбільш проблемних предметів в кінці XIX – початку XX ст. Даний період характеризувався кризою віри, релігійної свідомості, яка торкнулася саме міст Російської імперії.

Необхідно відзначити, що в загальному об'єм курсів та характер їх викладання в жіночих гімназіях значно поступався чоловічим. В 1905 році в Миколаївських гімназіях пройшли «хвилювання», то, поряд з іншими положеннями, в пункті сьомому «Петиції учениць Маріїнської гімназії» було висунуто вимогу «зрівнювання програми в жіночих навчальних закладах з програмою такою як в чоловічих», а в пункті дев'ятому – «введення в курс літератури нових і новітніх письменників».

Педагогічна рада гімназії займалася придбанням періодичних видань і навчальних посібників. Визначився перелік тих посібників та підручників, що за рішенням педагогічної ради були необхідні закладу. Перелік складався з таких розділів: а) книги для читання в навчальному закладі; б) книги для читання вихованок на дому; в). навчальні посібники для навчання співам, малюванню, тощо; г). посібники для наочності навчання; д). книги для керівництва вчителям . Навчальний заклад (на підставі рішення ради) звертався до опікуна навчальним округом з проханням виписати для нього журнали і газети. Список періодичних видань, що виписувала Полтавська Маріїнська жіноча гімназія на 1899 р.: журнали (Мир Божий, Исторический вестник, Родник, Нива, Восток, Вестник воспитания, Русская Старина, Киевская старина, Вестник опытной физики, Журнал Министерства Народного Просвещения, Русский филологический вестник, Русский паломник, Задушевное слово; газета Киевлянин [13, арк. 15].

Отже, вчитель при нагоді мав змогу читати періодику, одержуючи інформацію з теорії і практики і зростати професійно.

Кількісний склад учнів Маріїнської жіночої гімназії практично був стабільним завдяки великій популярності. Якщо в 1886 році в ній навчалося 616 вихованок, то в наступні роки: 1890 р. – 538, 1893 р. – 552, 1895 р. – 566, 1896 р. – 566 бажаючих.

До 1906 року гімназія мала у своєму складі підготовчі класи (старшого відділення) і сім основних класів з паралельними відділеннями. Тут викладались такі предмети: Закон Божий, російська мова з церковнослов'янською, математика, географія, малювання, чистопописання. З 1908 р., відкрився додатково 8 клас. З 1 жовтня 1908 р. відкрилось молодше відділення підготовчого класу, де викладали вихованки 8-го класу. Це давало змогу майбутнім випускникам отримати досвід у своїй подальшій педагогічній або виховній діяльності. Плата за навчання в молодшому відділенні підготовчого класу становила 20 руб. на рік, в інших – 65 руб., а у 8 класі – 80 руб. на рік. Випускникам гімназії надавалося право працювати вихователями та вчителями у початкових закладах.

Отже, у 1858 р. в Україні почали відкриватися перші жіночі навчальні заклади відомства імператриці Марії (жіночі училища, які були згодом реорганізовано в гімназії). Навчальні заклади відкривалися на кошти відомства установ імператриці Марії Федорівни. Це відомство виникло у

1796 році як канцелярія імператриці Марії Федорівни, яка очолювала лише один заклад – Виховне товариство шляхетних дівчат, а згодом і ряд інших жіночих навчальних закладів. Після смерті імператриці ця установа стала називатися “Відомством закладів імператриці Марії”. До Марійських жіночих гімназій приймалися дівчата усіх станів та віросповідань, які досягли восьмирічного віку. Ці гімназії становили проміжний рівень між середніми школами та університетами.

У XIX – на початку XX ст.. в Україні була створена система середньої жіночої освіти. Передумовами її створення стало: піднесення соціально-економічного розвитку на початку XIX ст., що збільшило вимоги до освіти громадян, в тому числі і жінок; реформи в галузі освіти на початку XIX ст.. та створення Міністерства народної освіти; усвідомлення урядом та суспільством значного впливу жінок на своїх дітей та чоловіків. Роль царського уряду у створенні системи жіночої освіти полягала в тому, що він один з перших у Європі зрозумів доцільність жіночої освіти, визначив та закріпив в законодавчому порядку головні принципи організації та діяльності середніх жіночих шкіл.

Головною метою урядової політики було створення в Україні середніх жіночих закладів на зразок російських, з відповідною мовою викладання, і організацією всього навчального процесу на засадах самодержавства, православної релігії та російської народності. Означені навчальні заклади стали знаряддям русифікації українського населення, виховання його в дусі поваги до престолу та примирення з імперською системою панування. Програми та підручники, за якими велося навчання в середніх жіночих закладах України і зокрема в Полтавській Марійській жіночій гімназії, були єдиними для усієї Російської імперії. Вони мали виховувати справжніх російських підданих, відданих царю та престолу. Навчальні плани, посібники та література не містили жодної інформації з історії, культури та географії України.

Головною вадою було викладання усіх предметів російською мовою, не рідною для більшості мешканців України. Програми жіночих середніх закладів були вужчими за програми чоловічих гімназій, і це стало однією з формальних перепон до вступу жінок в університети. Стан матеріально-технічної бази гімназій був незадовільний, через відсутність державного фінансування. Довгий час Полтавська жіноча гімназія користувалася колишнім приміщенням чоловічої гімназії.

Виховний процес в середній жіночій школі здійснювався за допомогою виховного персоналу – класних наглядачок. Вони вирішували організаційні та дисциплінарні питання, слідкували за одягом вихованок, за їх поведінкою на уроках та після них. Це дозволяло викладачам більшою мірою зосереджуватись на процесі навчання. Головними заходами морально-виховного впливу на вихованок гімназії були молитви, читання та пояснення законовчителем Євангелія, відвідування церковних богослужінь, урочисті акти, святкові доповіді та літературно-музичні вечора.

Отже, гімназія була середнім навчальним закладом, де навчалися переважно обдаровані діти. Зміст навчання у них відзначався фундаментальністю, навчальна інформація мала переважно гуманітарний характер. Належне місце відводилося музиці, хореографії, малюванню. Молоді люди, що закінчили гімназію, поринали у науку, захоплювалися мистецтвом, були обізнані із світовою літературою, вільно володіли іноземними мовами.

Спогади колишніх гімназистів, документи про гімназійну освіту свідчать про нерозривність навчання і виховання у цих закладах. Сприяла цьому характерна для даної освіти висока духовність навчання, різноманітна позакласна робота: прогулянки, літературні бесіди, спілкування із педагогами. Християнські поняття, почуття власної гідності, вміння розвивати свої індивідуальні здібності, любов до знань, уміння самостійно працювати, висловлювати власні думки, відчувати відповідальність за свої вчинки – ось ті цінності, яких набували гімназистки у навчальному закладі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Александрович В. С. 25-летие Киевской женской гимназии Министерства народного просвещения./ В. С. Александрович – К., 1895.
2. Бодянский П. И. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год./ П. И. Бодянский — Полтава, 1865.
3. Бояренцев С.М. История учебных заведений Полтавы до 1917 года / С.М. Бояренцев – Полтава: ООО «АСМА», 2013. – 443 с.
4. Бучневич В. Е. Записки о Полтаве и её памятниках / В. Е. Бучневич [2-е изд.] Полтава, 1902. – 317 с.
5. Косетченкова Е. А. История становления женского профессионального образования в России во второй половине XIX – начале XX в./ Е. А. Косетченкова // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. – 2008. № 3. – 135 с.
6. Кудрицький А. В. Полтавщина : енциклопедичний довідник / А. В. Кудрицький. – К. : Українська Енциклопедія, 1992. – 1024 с.
7. Лопухівська А. В. З історії розвитку гімназій і ліцеїв в Україні. Посібник для вчителя./ А. В. Лопухівська – К. :ІСДО, 1994. – 100 с.
8. Никонов Ф. Полтавские губернские ведомости / Ф. Никонов. – Полтава, 1881. № 61-64.
9. Пискунов А.И. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в./ А.И. Пискунов. – М.: Педагогика, 1976. –. 600 с.
10. Сиольская А. Отчет о состоянии Мариинской Полтавской женской гимназии за 1880-1881 уч. год. / А. Сиольская. – Полтава : Тип. Губернского Правления, 1881.
11. Фальборк Г.А. Городские, уездные и Мариинские: Сист. свод законов, распоряжений, правил, инструкций, программ и справ. сведений / Г.А. Фальборк, В.И. Чарнолуский – СПб.: Знание, 1903 – 158 с.

12. ЦДІА України у. м. Києві. – Ф. 700. – Оп. 219 – Спр. 81. – Арк. 4.
13. ЦДІА України у. м. Києві. – Ф. 707. – Оп. 150 – Спр. 13. – Арк. 15.
14. Первые шаги: сборник учениц 5 класса женской гимназии М.Г. Брюхоненко. – М., 1908.
15. Шмидт Е. История средних учебных заведений в России. – СПб., 1878.
16. ЦДІА України, м. Київ. Ф.707, оп. 33, спр. 1. Звіт про стан Полтавського Маріїнського жіночого училища першого рівня за 1866-1867 н.р., 1867 р., 417 арк.
17. Павловский И. Ф. Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Полтава, 1914 – с. 174.

Мітькіна О. В.

кандидат історичних наук,
здобувачка відділу історії міжнародних відносин
та зовнішньої політики України
Інституту історії України НАН України

ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО РОЗМАЇТТЯ ЯК ОДНИН З ВЕКТОРІВ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ФРАНКОФОНІЇ.

Ключові слова: культурне розмаїття, франкофонія.

Key words: cultural diversity, francophonie.

Характерною рисою сучасного світу є інтенсивне взаємопроникнення культур, що сприяє формуванню єдиної світової спільноти. Одночасно відбувається й протилежний процес спрямований на виокремлення культур, визнання культурної ідентичності, що в свою чергу підкреслює унікальність кожної.

Результатом усвідомлення міжнародною спільнотою необхідності підтримки культурного розмаїття стали Декларація ЮНЕСКО про культурну розмаїтність (2001 р.) [1] та Конвенція ЮНЕСКО про охорону та заохочення форм культурного самовираження (2005 р.) [2].

Питання підтримки культурного розмаїття стоїть на порядку денному й у інших міжнародних організаціях. Одним з лобістів ухвалення даної Конвенції була Міжнародна організація франкофонії (МОФ). МОФ з самого початку свого існування активно займалась проблемами культури, а от підтримка культурного розмаїття була визнана окремим напрямком діяльності лише на Дев'ятому саміті у Бейруті (2002 р.). Цей крок було зроблено абсолютно свідомо і саме тому дев'ятий саміт МОФ вперше в своїй організації було проведено в арабській країні.

На перший погляд, такий напрямок організації здається дещо дивним, адже у витоків ідеї її заснування лежить, в якості об'єднуючого фактору, єдина французька мова. Окрім того, першими членами організації стали бувші колонії Французької

імперії, які були і залишаються частковими носіями культури метрополії. І все ж таки, Франція визнала, що ідеї колоніалізму є архаїчними, а співпраця з бувшими колоніями потребує нового формату. Французька ж стала мовою спілкування для членів організації, фактором злагоди взаєморозуміння та взаємопідтримки.

Значну увагу МОФ приділяє розвитку місцевої індустрії культури. Це, в свою чергу, спонукає розвиток туризму, завдяки якому велика кількість туристів має можливість знайомитись з різними культурами, розширюючи свій світогляд та духовно збагачуючись. Зокрема, для підтримки культурного сектору в африканському регіоні в 2003 році МОФ започаткувала спільно з іншими локальними установами три фонди. Окрім того, у франкофонних країнах Африки МОФ сприяє законодавчому формуванню культурного сектору, структуруванню діяльності громадських організацій та приватних підприємств, які спеціалізуються на проблемах культури.

Ще одним яскравим та успішним прикладом підтримки культурного взаємообміну через поширення інформації є мережа, так званих, Центрів читання та культури. Вони розташовані, в переважній більшості, у відсталих районах сільської місцевості країн-членів МОФ, де населення має обмежений доступ або взагалі ізольоване від інформаційних джерел, електронних ресурсів та сучасних публікацій. Такі центри мають у своєму складі бібліотеки й медіатеки, обладнані зали та аудиторії де проходять різноманітні культурні заходи. Центри, яких сьогодні 295 [3, 13], пропонують заходи та послуги орієнтовані на потреби місцевого населення (від 5 до 25000 осіб).

Дещо іншим напрямком є сприяння літературній творчості. Літературні премії МОФ підтримують таланти в багатьох країнах світу. У 2001 році вперше було вручено «Премію п'яти континентів». Дана премія номінується щорічно за найкращий роман написаний французькою мовою. Також існує премія молодих письменників, яка надається особам віком 15-27 років. Зазначимо, що не зважаючи на те, що твори на отримання премій пишуться лише французькою мовою, в них відображено погляди авторів, які є представниками різних народів, культуру.

З метою більш широкого ознайомлення з творчістю франкофонних артистів та сприяння їх залученню в сфері послуг, у 2002 році МОФ створює Фонд підтримки мобільності артистів (учасники музичних груп, театральних труп, фестивалів тощо).

Ще з 1988 року, діє Фонд аудіовізуального виробництва Півдня, який вже понад 30 років сприяє створенню та розповсюдженню кінематографічних та телевізійних творів пов'язаних саме Африканським континентом. На сьогодні в архіві Фонду нараховує більше 1200 фільмів та телепередач.

Під час значних франкофонних заходів – Саміт, святкування дня Франкофонії (20 березня), Ігри Франкофонії організуються концерти, виставки та спектаклі, що є чудовою нагодою для нових знайомств та пошуку талантів. Проводяться і спеціалізовані заходи, як наприклад в Україні щорічний фестиваль «французька весна».

Таким чином бачимо, що підтримка культурного різноманіття, яку здійснює МОФ є багатогранною і одночасно своєрідною.

Джерела

1. Всеобщая декларация ЮНЕСКО о культурном разнообразии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/cultural_diversity.shtml (Дата обращения 27.06.2015)

2. Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/952_008 (Дата звернення 27.06.2015)
3. Promouvoir la diversité des cultures juridiques. – Paris: Burlet Graphics, 2011. – 30 p.

ВИЗНАЧНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МЕДИК І.В. БУЯЛЬСЬКИЙ

Ключові слова: І.В. Буяльський, судова медицина, анатомія, хірургія.

Ключевые слова: И.В. Буяльский, судебная медицина, анатомия, хирургия.

Keywords: I.V. Buialskiy, forensic medicine, anatomy, surgery.

Серед низки видатних постатей українських вчених-медиків важливе місце належить Іллі Васильовичу Буяльському – одному із засновників ангіохірургії, родоначальнику топографічної анатомії, основоположнику наукової урології, автору всевітньо відомих атласів з анатомії та хірургії.

Ілля Васильович Буяльський народився 26 липня 1789 р. в селі Вороб'ївка, на Сіверщині у Чернігівській губернії. Прадід Іллі був запорізьким козаком, жив на Січі. Дід – осавулом реєстрового козацтва. Батько – сільський священик, записаний до дворянства, випускник Києво-Могилянської академії [1].

У 1796 р. І.В. Буяльський вступив до Новгород-Сіверського повітового училища, пізніше закінчив філософські класи Чернігівської семінарії. 1809 року почав навчатися у Московському відділенні Петербурзької медико-хірургічної академії. З 1810 р. перевівся до Петербурга, де викладав його далекий родич Петро Загорський. Вже із другого курсу Ілля почав асистувати при хірургічних операціях і читати анатомію першокурсникам. 1814 р. І.В. Буяльський закінчив академію з відмінним дипломом і був призначений прозектором анатомії. У період з 1815 до 1820 р. працював ординатором у клініці професора Буша. У 1816 р. представив до академії звіт за 28 проведених ним операцій, за що отримав звання медика-хірурга. У 1818–1819 рр. подарував академії більше ніж 220 анатомічних препаратів, виготовлених власноруч.

У 1821 р. став ад'юнкт-професором кафедри анатомії, фізіології та судово-лікарської науки. 24 березня 1823 р. захистив у Петербурзькій Медико-хірургічній академії дисертацію на ступінь доктора медицини та хірургії під назвою «Медико-хірургическая диссертация, содержащая некоторые вопросы об аневризмах, относящихся к патологии и терапии». Одночасно з дисертацією І.В. Буяльський надав опис 210 хірургічних операцій, виконаних ним. У 1825 р. його затвердили у званні екстраординарного професора кафедри анатомії, фізіології і судово-лікарської науки.

Тривалий час І.В. Буяльський був єдиним у Російській Імперії спеціалістом з бальзамування. В історію світової анатомії вчений увійшов як автор методики виготовлення унікальних анатомічних препаратів. Використавши анатомічний макропрепарат дослідника, скульптор П.Клодт створив статую «Лежаче тіло» [1].

І.В. Буяльський був членом багатьох наукових товариств, зокрема, Філософського товариства у Філадельфії, Віденського медичного товариства [2, 48].

Слід зазначити, що серед більш ніж 115 наукових праць майже з усіх галузей медицини – анатомії, хірургії, гінекології, очних хвороб, терапії та ін., які залишив після себе І.В. Буяльський, особливої уваги для судових медиків, заслуговує його праця – «Керівництво лікарям до правильного огляду мертвих людських тіл для узнання причин смерті, особливо при судових дослідженнях» (1824 р.). Зазначена робота І.В. Буяльського стала першим науковим інструктивним документом для лікарів, які виконували того часу судово-медичну роботу. Варто звернути увагу, що в подальшому, на основі цієї праці, в 1829 р. Медична рада Міністерства внутрішніх справ Російської імперії затвердила «Правила судового огляду та розтинів мертвих тіл та при дослідженні пошкоджень», які стали основою «Порадника лікарям при судовому огляді та розтинах мертвих тіл [3, 138].

Останню свою наукову роботу щодо «корозійних препаратів» у вигляді фотографічних малюнків витравлених артерій та вен нирок людини І.В. Буяльський видав у 1863 р. Це була класична праця, подібної до якої не було у всій Європі. 20 вересня 1864 р. громадськість урочисто відзначила його 50-річну науково-практичну діяльність. За життя І.В. Буяльський обирався до складу членів багатьох закордонних наукових товариств. Помер Ілля Васильович Буяльський 8 грудня 1866 р. і був похований 12 грудня на Великоохтенському цвинтарі у Петербурзі. Після смерті на честь І.В. Буяльського була виготовлена пам'ятна золота медаль. У стінах Санкт-Петербурзької військово-медичної академії як данина заслуженої поваги до пам'яті І. В. Буяльського до наших днів зберігся його кабінет-музей [3, 139].

На жаль, на теренах України недостатньо вшановується пам'ять визначного вченого, однак його фундаментальними надбаннями користується не одне покоління науковців.

Література

1. Буяльський Ілля Васильович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Буяльський_Ілля_Васильович. (Дата звернення 23.06.2015).
2. Маринжа Л. Альтруист от медицины Илья Буяльский / Л. Маринжа // Здоров'я України. – 2009. – Т. 4. – С. 48.
3. Ольховський В.О. Засновник судової медицини – вчений та лікар І.В. Буяльський / В.О. Ольховський, О.В. Дунаєв, Л.І. Бірюкова, С.П. Кобецькой // Український медичний альманах. – 2011. – Т.14, №2. – С. 137–139.

Товкун Л.П.

Доцент, кандидат історичних наук,
Державний вищий начальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди», Україна

**ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МЕТЕОРОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ
НА СТАН ЗДОРОВ'Я ТА ЗАХВОРЮВАНІСТЬ
РОБІТНИКІВ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
В ДНІПРОПЕТРОВСЬКОМУ ІНСТИТУТІ ГІГІЄНИ ПРАЦІ В 1925-1941 РР.**

У статті висвітлено основні результати досліджень впливу метеорологічних факторів на стан здоров'я та захворюваність робітників металургійної промисловості в Дніпропетровському науково-дослідному інституті гігієни праці в 1925-1941 рр.

Ключові слова: Дніпропетровський інститут гігієни праці, здоров'я, метеорологічний фактор, робітники, металургійна промисловість.

Keywords: Dnipropetrovsk Institute of Occupational Health, Safety, meteorological factors, the workers, the steel industry.

В Україні після закінчення визвольних змагань 1917-1921 рр., стрімкого зростання індустріалізації країни, виконання п'ятирічних планів поставили перед гігієною праці важливі завдання, які були пов'язані з гігієнічною оцінкою нових підприємств і нової техніки, з розробленням гігієнічних нормативів і санітарних заходів, стосовно до нових форм організації підприємства та праці.

Розгортання роботи щодо промислово-санітарного нагляду вимагало належної наукової бази для розробки та обґрунтування заходів із оздоровлення умов праці в окремих галузях народного господарства. У зв'язку з цим у 1923 р. створені Український інститут гігієни і патології праці в м. Харкові, в 1925 р. – Дніпропетровський і Сталінський (Донецький) інститути гігієни праці, в 1930 р. Київський інститут гігієни праці [3, с. 512].

Основними завданнями Інститутів патології та гігієни праці на той час були

вивчення: раціональної вентиляції та освітленості промислових підприємств; динаміки травматизму, його причинну обумовленість, методики його обліку та боротьби з ним; методики визначення профпридатності; методики дослідження фізіологічної регламентації праці. Для вирішення цих проблем інститути залучали відповідних спеціалістів-фізико-хіміків, технологів і психофізіологів [1].

Будівництво великих металургійних і машинобудівних заводів із великою кількістю гарячих цехів зумовило необхідність вирішення невідкладних завдань із вивчення впливу на організм робітників високої температури у поєднанні з дією інтенсивного опромінення, а також розроблення гігієнічних нормативів і систем санітарно-профілактичних заходів.

В Україні ця проблема розроблялася головним чином у Дніпропетровському та Харківському інститутах гігієни праці [3, с. 513].

Перше обстеження робочого колективу з метою вивчення стану здоров'я, захворюваності та впливу на неї метеорологічних факторів було проведено на заводі ім. Г.І. Петровського в Дніпропетровську. У результаті цих досліджень вперше було визначено залежність між умовами праці, метеорологічними факторами та захворюваннями робітників.

Найбільш значні дослідження в цій галузі були проведені в Дніпропетровському інституті гігієни праці. Він займався розробкою нормативів повітряного душення в гарячих цехах, пристосування організму до високих температур в умовах фізичного навантаження в гарячих цехах, а також дослідженням впливу високих температур і променевої енергії на функції різних органів [2, с. 92].

Вивчення діяльності різних органів і систем в умовах впливу високих температур з'ясувало, що фізіологічні реакції організму (кровообіг, газообмін, рецепторні та інші функції) визначаються не тільки властивостями подразників і тривалістю їх дії, але в значній мірі функціональним станом організму. Ці роботи дозволили зробити висновки про різний фізіологічний ефект при дії однакових термічних подразників у залежності від різного фізіологічного стану організму.

Дніпропетровським інститутом гігієни праці також вивчалось питання щодо нормалізації мікроклімату та профілактики перегріву в гарячих цехах металургійної промисловості. Саме цей інститут першим взявся за проектування та запровадження подачі у вентиляційну систему охолодженого повітря для нормалізації умов праці в гарячих цехах на заводі «Запоріжсталі».

На основі цих досліджень, використання досвіду застосування повітряних душів зі штучним охолодженням повітря та значення при цьому різних швидкостей руху повітря, М.К. Картманом згодом розроблено норми метеорологічних умов під час застосування повітряного душення в гарячих цехах [2, с. 93].

За результатами досліджень питання боротьби з променевим теплом Дніпропетровським інститутом гігієни праці були запропоновані водяні завіси біля нагрівальних печей, водно-сольовий режим, гідропроцедури та інші санітарно-оздоровчі заходи [2, с. 93].

На початку 30-х років ХХ ст. Дніпропетровський інститут гігієни праці здійснив перехід від масових обстежень робітників із метою визначення стану їх здоров'я до вивчення захворювань і отруєнь на підприємствах. Окрім цього, розпочата робота щодо оздоровлення умов праці в цехах металургійних заводів.

Матеріали досліджень Дніпропетровського інституту гігієни праці до 1941 р. були опубліковані в десяти збірниках наукових робіт інституту.

Отже, результатами досліджень впливу метеорологічних факторів на стан здоров'я та захворюваність робітників металургійної промисловості в Дніпропетровському науково-дослідному інституті гігієни праці в 1925-1941 рр. стали вивчення впливу на організм робітників та продуктивність їх праці виробничого мікроклімату, що дало ряд праць, присвячених профілактиці перегрівань (Картман, Кучерявий, Леках, Шрум та ін.). Широко відомі роботи інституту в галузі вентиляції прокатних цехів. Заходи інституту, як наприклад: принципи охолодження повітря, що подається в цехи, душові установки, фізіологічні норми гідропроцедур для робітників гарячих цехів – стали загальноновизнаними. Результати досліджень інституту в галузі фізіології праці робітників металургійного виробництва покладені в основу нормування та організації праці в основних цехах металургії. Діяльність інституту в галузі адаптації людини до високої температури визнавався як єдиний капітальний труд із цього питання в Радянському Союзі.

Література

1. Абрамович М. 1 Всеукраинское совещание по изучению и борьбе с профзаболеваниями / М. Абрамович // Профилактическая медицина. – 1929. – № 2. – С. 153.
2. Грандо А.А. Развитие гигиены в Украинской ССР / А.А. Грандо. – К.: Здоров'я, 1975. – 198 с.
3. Досягнення охорони здоров'я в українській РСР / за ред. П.Л. Шупика/ – К.: Державне медичне видавництво, 1958. – 728 с.

Попова О.П.

аспірантка

Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки
НААН України (м.Київ)

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ І ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ЗДОБУТКІВ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ ЯК СКЛАДОВА ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В.М. ТРЕГОБЧУКА

Науку як відомо творять і розвивають особистості, що гуртують навколо однодумців, формують наукові школи, пробуджують творчу думку, прославляють країну. Ця безперервна естафета є традицією в науковому середовищі, в суспільстві тримається на плідному ідеї, знань, подвижницькій праці науковців. До таких відомих економістів належить В.М. Трегобчук. Володіючи рідким поєднанням обдарованості і працьовитості, він був не лише творцем науки, але і її постійним трудівником і організатором. В.М. Трегобчук вписав важливу сторінку в історію економічної науки в цілому та Інституту економіки НАН України, зокрема.

З перших років діяльності прослідковується його репрезентаційна діяльність: 1971-1980 рр. – член секції з питань економіки водного господарства Науково-методичної ради при Міністерстві меліорації і водного господарства СРСР (м. Москва), з 1973 р. – членство у Науковій раді АН УРСР з проблем біосфери, яка в 1992 році була перейменована у Наукову раду НАН України з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку, 1975-1990 рр. – у раді наукових експертів з питань розвитку та розміщення водного господарства і меліорації земель Держплану УРСР.

Впродовж багатьох років учений вів велику репрезентаційно-представницьку діяльність. В.М. Трегобчук користувався авторитетом і повагою в широкому колі вчених. Після обрання В.М. Трегобчука член-кореспондентом УААН (1990 р.), він одразу ж стає заступником академіка-секретаря Відділення аграрної економіки і земельних відносин УААН (1991-2001 рр.). Членом цього відділення він залишався до кінця життя. У 1990-1996 рр. В.М. Трегобчук обирався членом Президії УААН, впродовж 1991-2006 був членом вищеназваного відділення. У 1993 році В.М. Трегобчук виконував функції голови експертної комісії УААН по проекту «Природокористування», у 1998-1999 рр. був членом робочої групи по виконанню досліджень з проекту «Зміцнення екологічних фондів в Україні» (за рахунок підтримки Датської Агенції охорони навколишнього середовища), у 2001 році – робочої групи по розробці концептуальних засад удосконалення грошової реформи.

Популяризації здобутків вітчизняної агроекономічної науки сприяла науково-методична діяльність вченого. Він брав активну участь у розробленні та запровадженні методик та методичних рекомендацій, запропонованих вченими. В.М. Трегобчук був членом комісій НАН України по розробці концептуальних засад удосконалення грошової оцінки земель в Україні (2001 р.), методики і порядку грошової оцінки земельних ресурсів несільськогосподарського призначення (1997 р.), робочої групи учених НАН України по розробці проекту «Концепції сталого розвитку Укра-

іни» (1996 р.), робочої групи при Міністерстві охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України по вирішенню проблеми нормативного забезпечення та практичного впровадження екологічних вимог при приватизації державного майна (1997-1998 рр.), робочої групи при Міністерстві аграрної політики України з підготовки Доктрини аграрної політики на 2004-2013 рр. (2004 р.), співголовою робочої групи НАН з розробки проекту Стратегії розвитку АПК України (2004 р.).

В.М. Трегобчук був відповідальним і сумлінним при виконанні обов'язків члена спеціалізованих вчених рад та екзаменаційних комісій у навчальних закладах. Його активна життєва позиція і вміння правильно розподіляти час давали змогу достойно здійснювати ці повноваження. Важливе місце в діяльності ІЕ НАН України займала підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації через аспірантуру, докторантуру. В.М. Трегобчук був членом спеціалізованої вченої ради по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) економічних наук, ученим секретарем (1994-1996 рр.), заступником голови (1997-2004 рр.).

Репрезентації та популяризації здобутків інституту сприяла діяльність В.М. Трегобчука як заступника голови Спеціалізованої вченої ради по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) економічних наук (1997-2005 рр.). Як члени спецради В.М. Трегобчук, належну увагу приділяли відповідності дисертаційних досліджень державним координаційним планам, актуальним проблемам. На засіданнях при обговоренні дисертацій вчений висловлював свою думку щодо результатів дисертаційної роботи.

Значне місце в професійній діяльності В.М.Трегобчука займала редакційно-видавнича робота. Однією із складових багатогранної творчості академіка В.М.Трегобчука є його діяльність як редактора. Він зробив вагомий внесок в розвиток сучасної науки не тільки як учений, а й як науковий редактор наукових праць, збірників. За його редакцією вийшло понад 20 наукових праць різного характеру.

З 1997 по 2000 рр. В.М. Трегобчук був членом редакційної колегії науково-виробничого журналу «Землепорядний вісник» – єдиного державного спеціалізованого видання у сфері земельних відносин, на сторінках якого висвітлюється життя галузі, краший вітчизняний і зарубіжний досвід, порушуються земельні проблеми, подаються різні точки зору, думки з актуальних питань земельної реформи і фахової освіти, публікуються наукові дослідження вчених, ведуться відкриті семінари з актуальних питань земельного законодавства, надаються роз'яснення, коментарі, аналізуються помилки, друкуються нові офіційні документи. З 2000 року В.М.Трегобчук був членом редколегії міжвідомчого тематичного збірника «Історія народного господарства та економічної думки України», а з 2001 до останніх днів – редакційної колегії науково-виробничого журналу «Землепорядкування».

Академік В.М. Трегобчук був відповідальним науковим редактором збірників доповідей, матеріалів конференцій. В.М. Трегобчук був не тільки редактором, керівником роботи, а здебільшого співавтором фундаментальних праць. Написання В.М. Трегобчуком передмов і рецензій на численні видання свідчать про авторитетність, глибоку обізнаність автора в різних галузях аграрно-економічної науки, в яких наведено точну критичну оцінку, логічні висновки, достовірність інформації. Діяльність В.М. Трегобчука як редактора і рецензента, це ще одна грань, яка розкриває здібності вченого, висвітлює його невтомне прагнення збагатити інтелектуальне надбання,

зробити доступнішим не тільки для дослідників, спеціалістів, а й для всіх тих, хто цікавиться даною тематикою. Саме як редактор низки наукових та суспільних видань, рецензент, В.М. Трегобчук залишив значний слід на теренах вітчизняної науки.

Він приймав активну участь у наукових конференціях, симпозіумах і інших наукових форумах, які проводились в Україні і за кордоном. Вчений представляв українську аграрну економіку на чисельний наукових нарадах і конференціях. Вагомим внеском стали його доповіді на різних наукових зібраннях, що сприяли підвищенню української наукової думки. Впродовж наукової діяльності В.М. Трегобчук брав участь і виступав з доповідями у понад 90 наукових форумах. Активним популяризатором досягнень науки і перспектив її розвитку був В.М. Трегобчук як автор численних публікацій в громадсько-політичних вітчизняних і зарубіжних періодичних виданнях.

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ РОДЮЧОСТІ ҐРУНТІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті автор висвітлює питання науково-методологічних основ вивчення родючості ґрунтів на території України в 30-х роках ХХ століття, здійснює аналіз роботи наукових шкіл ґрунтознавства в зазначений період.

Ключові слова: ґрунтознавство, генетичне ґрунтознавство, агрономічне ґрунтознавство, наукові школи, ґрунти.

В статье автор освещает вопросы научно-методологических основ изучения плодородия почв на территории Украины в 30-х годах ХХ века, осуществляет анализ работы научных школ почвоведения в указанный период.

Ключевые слова: почвоведение, генетическое почвоведение, агрономическое почвоведение, научные школы, почвы.

In the article the author covers the issue metodologica framework for the study of soil fertility in Ukraine in the 30-ies of the twentieth century, analyzes the work of scientific schools of soil science in the period.

Key words: soil science, genetic soil science, agronomical soil science, scientific schools, soils.

Кожна наука має свою філософію, методологію й історію. До важливих її складових належить наявність наукових шкіл, а також інституцій щодо координації творчих зусиль дослідників. Все це повною мірою стосується і вітчизняного ґрунтознавства.

Метою написання статті є висвітлення питань з методологічних основ вивчення родючості ґрунтів, а також визначити внесок наукових шкіл у розвиток вітчизняного агроґрунтознавства.

Щодо філософії й методології ґрунтознавства, то їх еволюція завжди відбувалася більш-менш стабільно у поступовому вимірі.

Про існування українського ґрунтознавства широко говорили в 20-х – на початку 30-х років минулого століття сучасники і, в першу чергу, один з кращих його популяризаторів – професор Г. Г. Махов та відомі вчені цього напрямку новітніх часів незалежності – академік Г. А. Мазур, професори Д. Г. Тихоненко, В. І. Канівець, І. І. Назаренко, В. А. Вергунов [1, с. 8].

Існування українського ґрунтознавства, особливо радянської доби, небезпідставно пов'язують із всесвітньо відомою Харківською школою ґрунтознавства. Вона, безперечно, є унікальною за своїми науковими здобутками, формою організації й діяльності, а також лідерами і, насамперед, – академіком О. Н. Соколовським [1, с. 51].

Паралельно з Харківською, функціонували Київська та Одеська школи ґрунтознавства. Якщо узагальнити Харківську та Київську школи, то поряд з об'єднуючим освітнім принципом відмінностями обох шкіл слід вважати їх різні наукові спрямування в період становлення й розгортання діяльності.

Харківська школа з самого початку мала агрономічний ухил, а характерною рисою Київської було геологічне й геоботанічне спрямування. І це не випадково, бо фундаторами її стали, в першу чергу, видатні геологи, викладачі Університету Святого Володимира (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка) професори К. Н. Феофілактов (1818-1901), П. Я. Армашевський (1851-1919), П. Н. Венюков (1858-1916), В. С. Тарасенко (1895-1926). Кафедра агрономії вузу на чолі з професором С. М. Богдановим (1859-1920) заклала наукове підґрунтя столичної школи в її наступному етапі розвитку – географічному, або, точніше, морфолого-генетичному. Одними з теоретиків були академіки К. К. Гедройц (1872-1932) і П. А. Тутковський (1858-1930). Діяльність саме цих учених і викладачів стала першоосновою становлення, як визнаних у світі українських ґрунтознавців, практично товаришів по навчанню в університеті – О. Н. Соколовського та Г. Г. Махова. До речі, останній став у подальшому фактичним лідером, особливо у період становлення Київської школи з 1920 року. В ній, станом на 1930 р. працювало близько 30 науковців. Серед них: професори Ф. І. Левченко, М. М. Годлін, а також нині майже забуті з різних причин: В. П. Кавалеридзе, А. І. Левенгаупт, І. С. Канівець, С. М. Москвічов, М. Є. Волков, Ю. Д. Клепов, С. А. Постригань та інші [2, с. 22-23].

Обидві школи, Харківська й Київська у всі часи існування взаємодоповнювали одна одну під час розв'язання загальнодержавних завдань. Відбувалася взаємна міграція вчених з одного табору в інший. Найвідомішими прикладами є професори Н. Б. Вернандер, О. С. Скородумов, Г. М. Самбур [1, с. 53].

За ініціативою О. Н. Соколовського ще при кафедрі ґрунтознавства ХСГІ був організований науковий (методологічний) семінар з ґрунтознавства. Керівником семінару був його ініціатор, секретарем – С. С. Соболев, а з 1930 р. – О. М. Грінченко. У засіданнях семінару брали участь ґрунтознавці, геологи, геоботаніки: академіки Г. М. Висоцький, Д. М. Соболев; професори Ф. І. Левченко, В. В. Акімцев, О. І. Душечкін, П. І. Луцький; доценти М. М. Годлін, Д. І. Сідері, Т. М. Колесников та інші вчені і науковці, які на засіданнях заслуховували і обговорювали наукові, методичні та методологічні доповіді по ґрунтознавству, геології, хімізації (хімічній меліорації) [3, с. 11].

О. М. Грінченко в своєму історичному нарисі «Кафедра почвоведення Харківського державного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва» [3] звертає увагу на дискусію, яка відбулася після виходу у 1930 р. книги Г. Г. Махова «Ґрунти України» між О. Н. Соколовським і автором книги. У цьому виданні Г. Г. Махов вказує на те, що основою методики є морфологія ґрунтів, в той час як О. Н. Соколовський наполягав на необхідності творчого розвитку агрономічного ґрунтознавства із врахуванням теоретичних положень генетичного ґрунтознавства В. В. Докучаєва та його однодумців. На засіданнях семінару з ґрунтознавства морфологічний метод був засуджений як механістичний формалістичний метод, який за своїм змістом і спрямованістю суперечить генетичному докучаєвському ґрунтознавству і не відповідає досягненням науки [3, с. 12].

Критика морфологічної концепції набула подальшого гострого характеру, відбулася так звана «боротьба» концепцій. Зав'язалося особисте листування між Г. Г. Маховим і О. Н. Соколовським, яке неодноразово обговорювалося на засіданнях семінару кафедри. Їхня суперечка тривала до 1931 року.

Як зазначає О. М. Грінченко, який у той час вів протоколи засідань, на жаль, документація наукового семінару загубилася під час Другої світової війни [3, с. 12].

Перевіряючи проблемно-тематичний план ВУНДІАХ за 1933 р. член бригади ВУАСГН М. К. Крупський зробив ряд висновків, даючи в них оцінку методологічним закладам проблемно-тематичного плану інституту. Він звернув увагу на взаємну боротьбу основних методологічних напрямів, що існували в ґрунтознавстві на той час і були виявлені як у складанні проблемно-тематичного плану ВУНДІАХ, так і в його виконанні.

М. К. Крупський виділив і дав коротку характеристику існуючим на той час школам: географічній і агрокультурхімічній напрямим [4, арк. 84]. Стосовно географічного напрямку М. К. Крупський звернув увагу на великий вплив його у колишній Росії, який не втратив актуальності на той час, особливо в діяльності переважної частини старих ґрунтознавців [4, арк. 84; 1, с. 64]. Потім він зазначає: «На Україні ця школа була репрезентована проф. О. І. Набоких. Послідовником О. І. Набоких і лідером цієї школи є зараз Махов», далі Микола Костянтинович робить висновок: «Цей напрям вивчав ґрунт для ґрунту, а не для використання його для культивування рослин. Основним своїм завданням цей напрям вважав дослідити закони розташування ґрунтів у просторі. Відрив від практики, плекання ідеї чистої науки є характерною відзнакою цього напрямку [4, арк. 84]».

Даючи оцінку другому напрямку – агрокультурхімічному, особливо сильному в Німеччині, М. К. Крупський пише: «традиції його ще й досі сильні на Україні де він закріпився, в зв'язку з обслуговування високо-інтенсивних культур (цукр. буряку), агротехніка яких була під сильним впливом ідей німецької агрономії [4, арк. 84]». Він наголошує, що коли географи цілком ігнорували рослину, вивчаючи ґрунт заради ґрунту, то представники цього напрямку виходячи з потреб рослини в поживних речовинах вважали, що середовище, в якому живе рослина ніякого значення немає, важливо, щоб у достатній кількості було поживних речовин. Отже, щодо ознак цієї школи, то він сформулював так: «Механістичне намагання звести всі явища ґрунтової родючості до самого хемізму є характерною відзнакою цієї школи. Представниками її на Україні є проф. Єгоров та в своїх попередніх роботах проф. Душечкін... [4, арк. 84]».

Великий вплив в Україні на той час мала школа Гедройца-Соколовського, бо: «дослідження колоїдів ґрунту заповнило ту прірву, що відділяло вимоги агрикультурхеміків, що виходили в своїх дослідженнях з потреб рослини й ґрунтознавців географів, що воліли вивчати ґрунт сам по собі. Цим мостом послужило вчення про вбиральний комплекс, що створено роботами акад. Гедройца та акад. Соколовського [4, арк. 85]». З інших шкіл і напрямів М. К. Крупський згадав школу Вільямса, зазначивши, що на роботу ВУНДІАХ вона мала дуже незначний вплив.

Окремо М. К. Крупський виділив агрономічне ґрунтознавство, додавши, що воно «лише формується ... в боротьбі... [4, арк. 85]».

Слід згадати й дублянську школу ґрунтознавців і агрохіміків, історія якої збігається зі створенням у 1919 р. рільничо-лісового факультету при Львівській політехніці. Розвитку дублянська школа ґрунтознавців і агрохіміків набула в березні 1923 р., коли кафедру агрохімії та ґрунтознавства очолив професор Іван Жульцінський. Він розвинув співпрацю з науковими і господарськими організаціями західного регіону й одночасно налагодив контакти з новоствореними за кордоном ґрунтознавчими осередками [5, с. 19].

Професор І. Жульцінський першим у західному регіоні України звернув увагу на загрозу й велику шкоду від водної ерозії ґрунтів на орних землях. Будучи видатним організатором генетичного ґрунтознавства, професор запропонував проводити

дослідження угідь разом з вивченням хімічних і фізико-хімічних властивостей ґрунтів. Це дозволило йому висунути теорію сорбційних властивостей ґрунту і колоїдного процесу ґрунтоутворення [5, с. 20].

Після смерті професора І. Жульцінського у 1936 році кафедру агрохімії та ґрунтознавства очолив його учень Аркадій Мусірович. Науковими співробітниками професора А. Мусіровича стали Богдан Добжанський, Тадеуш Якубовський, Юзеф Кришовський, Роман Новицький, Владислав Рут, Ядвіга Собещанська і Адам Вондрауш. Вони розпочали дослідження фізико-хімічних властивостей мінеральних і торфових ґрунтів, на підставі чого в працях А. Мусіровича і Р. Новицького описано здатність торфів поглинати PO_4 і виявлено механізм цього процесу. Згодом кафедрою було досліджено адсорбційний комплекс ґрунтів карпатських полонин.

Дослідженням лесів і ґрунтів, які з них утворилися, займався Б. Добжанський. На підставі досліджень він запропонував поділ лесів даної території на типові, мулисті й піщані. Одночасно ним створені методики для рільничої, меліоративної та бонітувальної оцінки цих ґрунтів. Ґрунти, в яких зникають ознаки та властивості підзолистих ґрунтів, Б. Добжанський назвав реградованими. Цей термін зберігся до теперішнього часу [5, с. 21].

На сучасному етапі науковий потенціал дублянської школи ґрунтознавців і агрохіміків спрямований на високоякісну підготовку фахівців для АПК з питань раціонального використання добрив і підвищення родючості ґрунту.

Сучасна Київська школа ґрунтознавства продовжує своє існування в основному при Інституті землеробства УААН (академік Г. А. Мазур, професор М. М. Єрмолаєв) та Національному аграрному університеті (академік П. С. Погребняк (1900-1976), професори М. К. Шикула (1925-2006), А. Д. Балаєв, О. Ф. Гнатенко (1951-2001), А. І. Сірий (1937-2002), В. О. Андрієнко) [2, с. 23].

Успішно функціонує й Харківська школа ґрунтознавців, яка виховала декілька поколінь учених-ґрунтознавців. Серед них відомі в Україні та за її межами доктори сільськогосподарських наук, професори: М. І. Лактіонов, О. Я. Демидієнко, С. Т. Вознюк, Д. Г. Тихоненко, Б. С. Носко, С. А. Балюк, С. Ю. Булигін, М. О. Горін, В. І. Кисіль, М. В. Лісовий та ряд інших вчених [6, с. 101].

Таким чином, Харківська, Київська та Одеська школи завдяки самовідданій праці славетних науковців-ґрунтознавців у 20-30-х роках минулого століття заклали методологічні основи вивчення родючості ґрунтів. Їх наукові дослідження є актуальними й нині.

Література

1. Вергунов В. А. Українське ґрунтознавство : історія становлення та розвитку у наукових школах, інститутизації і періодизації / В. А. Вергунов // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип. 24. – С. 46-79.
2. Вергунов В. А. Українське ґрунтознавство та його Київська школа – міф чи реальність у часовому вимірі / В. А. Вергунов // Агрохімія і ґрунтознавство : міжвід. темат. зб. – Кн. 2. – Х., 2006. – С. 21-24.
3. Гринченко А. М. Кафедра почвоєдіння Харківського державного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва : історический очерк (1894-1979 гг.) / Гринченко А. М. – Х., 1994. – 35 с.

4. Про методологічні засади пр. тем. плану УНДІАХ (Додаток до висновків ВУАСГН). – ЦДАВО України. – Ф. 1055. – Оп. 1. – Од. зб. 841. – Арк. 84-85.
5. Панас Р. М. Історія виникнення і розвитку дублянської школи ґрунтознавців і агрохіміків / Р. М. Панас // Вісник Львівського державного аграрного університету. – Львів, 1996. – № 1. – С. 19-24.
6. Академік Олексій Никанорович Соколовський (1884-1959) / [Вергунов В. А., Новосад Н. М., Зозуля В. А., Новосад К. Б.]. – Х. : К.П. «Друкарня № 13», 2006. – 164 с.

Хрящевська Л. М.

кандидат історичних наук, доцент
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ З ДІТОРОДІННЯМ В 90-Х РОКАХ ХХ СТ.

Розглянуто тривалість життя та наслідки постаріння населення України. З'ясовані причини та наслідки зниження народжуваності в 90-х роках ХХ століття.

Ключові слова: тривалість, життя, демографічні процеси, старіння населення, народжуваність, спад, наслідки, криза, статистика.

Life-span and consequences of decrepitude of population of Ukraine are considered. The found out reasons and consequences of decline of birth-rate are in 90th of XX of century.

Key words: duration, life, demographic processes, aging of population, birth-rate, slump, consequences, crisis, statistics.

Вирішення проблем сім'ї надзвичайно важливе завдання. Лише на основі її зміцнення можливо стримати подальше погіршення демографічної обстановки, забезпечити зростання дітородіння, призупинити зменшення тривалості життя.

Протягом 1989-1995 років середня тривалість життя в Україні зменшилася у чоловіків на 4,9 року, а у жінок на 2,6 року. Особливо значним було її скорочення у міських чоловіків (на 5,3 року). В другій половині 90-х років ХХ століття тривалість життя в Україні становила 67,7 року, у чоловіків – 62,3 року, у жінок – 73,2 року. За цим показником Україна знаходилася у 12-му десятку з 198 країн (на рівні таких країн як Марокко, Туніс, Киргизстан, Таджикистан).

Одночасно з гострим спадом народжуваності демографічні процеси позначаються й іншими явищами, які породжують глибокі наслідки. Зокрема, в сімейній сфері спостерігається зменшення й нестабільність одружень і поява консенсуальних союзів, так би мовити “на віру”, які є менш схильними до дітонародження.

Зменшення дітонародження є наслідком значного постаріння населення. На початок 1998 року в Україні населення віком 60 років і старше становило 19,5 відсотків.

Процес зменшення народжуваності пов'язаний і з тим, що припиняються соціальна і репродуктивна функція сім'ї, материнство не визнається як професія в буквальному розумінні цього слова.

Падіння життєвого рівня, нерозв'язаність багатьох гострих проблем, соціально-психологічний дискомфорт, впливають далеко не найкращим чином на бажання молодих сімей мати більше однієї дитини. Загальний коефіцієнт народжуваності становив у 1997 році лише 8,9 відсотка, тобто на 1000 чоловік населення на рік припадало близько 9 немовлят, що на 32 відсотки менше, аніж у 1989 році.

За даними Державного комітету статистики на 1 жовтня 1998 року в порівнянні з січнем-вереснем 1997 року народжуваність скоротилася з 8,9 до 8,4 на 1000 жителів.

Зниження народжуваності призвело до значного зменшення учнівського контингенту. Якщо наприкінці 80-х років ХХ століття у загальноосвітніх школах навчалось до 8 мільйонів учнів, то у вересні 2001 року – 6,6 мільйонів. Із загальної кількості учнів 634,7 тисяч першокласників. Це на 9,1 тисяч менше, ніж у 2000 році [1].

На початок 2000/2001 навчального року в 21260 денних загальноосвітніх навчальних закладах системи Міністерства освіти і науки України (без спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів) навчалось 6 мільйонів 510 тисяч учнів, що на 382 тисячі менше, ніж на початок 1996/1997 навчального року. У міських поселеннях чисельність учнів скоротилася на 7,7 відсотка, у сільських – на 0,9 відсотка [2, с. 73].

Напередодні 2000/2001 навчального року в загальноосвітніх школах України нараховувалося 5 мільйонів 953 тисячі учнів. 1 вересня 2000 року стали першокласниками понад 557 тисяч дітей, що народилися у 1993 році. Це на 133 тисячі менше, ніж у вересні 1996 року. А загальна чисельність учнів досягла, як вже вказувалося, понад 6 мільйонів 510 тисяч.

Ця тенденція підтверджується і даними про народжуваність у міських поселеннях і сільській місцевості. У міських поселеннях народжуваність з 1989 по 1999 рік щорічно, пересічно зменшувалась до 8 відсотків, а у сільській місцевості – на 0,8-0,9 відсотка [3, с. 57-64].

До 1996-1997 років більше 100 сільських районів, в основному центральних і східних областей, стали зонами демографічної кризи, де відтворення населення без залучення молоді стало неможливим.

Наприкінці 1998 року чисельність дітей становила 12,2 мільйона – майже четверту частину населення України. При цьому більш як у трьох мільйонах сімей, в тому числі 580 тисячах молодих сімей, дітей не було. Більше половини сімей у містах однодітні, у селах – двох-трьохдітні.

Зменшення народжуваності негативно впливало практично на всі аспекти життєдіяльності людей. По-перше, на певному етапі зменшувалася кількість осіб працездатного віку. По-друге, відповідно зменшувалися можливості укладання шлюбу між чоловіками і жінками однакових вікових рівнів. По-третє, зменшення кількості сімей не створювало сприятливих можливостей для відтворення населення.

За підрахунками завідувача відділу демографії та трудових ресурсів Інституту економіки НАНУ доктора економічних наук, професора В. Стешенко за найбільш імовірним сценарієм населення України до 2026 року (за період рівний приблизно терміну життя одного покоління, тобто часу між народженням матері та доньки) зменшиться до 42 мільйонів осіб, а особи віком 60 років і старше становитимуть 25 відсотків, тобто рівень постаріння населення підвищуватиметься. Частка дітей в населенні знизиться з 19 відсотків у 1998 році до 15 відсотків у 2026 році. У містах постаріння поглиблюватиметься, а в сільських місцевостях – гальмуватиметься [4].

Депопуляція буде притаманною Україні протягом всього прогнозованого періоду з уповільненням її в селах і з наростанням у містах.

Якщо за деякий час вікова структура населення стабілізується відповідно до існуючого режиму народжуваності, зокрема однієї дитини на жінку, то кількість населення зменшуватиметься наполовину приблизно кожних 25-30 років.

Рівень заможності молодих сімей в Україні надзвичайно низький [5].

Соціально-економічна криза практично унеможливилює вихід з кризи демографічної. Для процесу нормального відтворення населення країни відсутні елементарні умови. Так, згідно з моніторингом Інституту соціології НАНУ 1994-2002 року, матеріальний стан середньої української сім'ї падає у 2002 порівняно з 1994 роком. Більше 70 відсотків сімей у 2002 році відносять себе до бідних. Лише трохи більше 10 відсотків люду України, які “впевнені в завтрашньому дні”.

Отже, процес виходу з демографічної кризи надзвичайно ускладнюється та уповільнюється соціально-економічною нестабільністю, яка стала першопричиною погіршення сімейно-шлюбних відносин, що в свою чергу впливає на показники народжуваності. Саме через сім'ю відбувається зміна генерації людей; вона забезпечує не тільки продовження роду, а й виховання дітей та їх первинну соціалізацію, впливає на стан здоров'я її членів, отже, і на рівень смертності населення.

Неможливо проігнорувати й питання, що виникли стосовно охорони дитинства. Протягом останнього десятиліття загострилася проблема навколо дітей-сиріт і напівсиріт. Їх утримання й виховання забезпечує держава, що законодавчо було встановлено прийняттям Закону України «Про охорону дитинства» в 2001 році. Спеціальною постановою Кабінету Міністрів України, прийнятою в 1998 році, в Україні було започатковано практику створення фостерних сімей. Іншою постановою 1998 року – “Положенням про прийомну сім'ю” – визначені передумови створення прийомних сімей. Розпочато роботу й по створенню дитячих будинків сімейного типу.

Список джерел та літератури

1. Новий навчальний рік мовою статистики. Інформація Міністерства освіти і науки // Урядовий кур'єр. – 2001. – 11 вересня.
2. Освіта України. Інформаційно-аналітичний огляд / Під ред. В. Г. Кременя. – К.: ЗАТ “Нічлава”, 2001. – С. 73.
3. Розрахунки проведені за даними: Населення України, 1999. Демографічний щорічник / Державний комітет статистики України / Відп. за вип. Л. М. Стельмах, Л. В. Задоецько, Н. І. Левіна. – К., 2000. – С. 57-64.
4. Стешенко В., Рудницький О., Стефановський А Демографічні перспективи України до 2006 року. – К: Інститут економіки України НАН України, 1999. – 55 с.
5. Барановська І. Мильна булька // Українське слово. – 2002. – 12-18 грудня.

Муляр В. І.

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних і соціальних наук
Житомирського державного технологічного університету

ПРО ДЕЯКІ ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО

Сьогодні, коли українці знаходяться на переломному етапі свого розвитку, коли, без перебільшення, вирішується доля нашого народу, дуже корисним є звертання до минулого. Як у сенсі історичного, державотворчого досвіду, так і особливо у сенсі інтелектуальних авторитетів. Одним з них, безсумнівно, є Володимир Старосольський (08.01.1878, м. Ярослав, Австро-Угорщина, нині Польща – 25.03.1942, м. Маріїнськ, СРСР, нині Російська Федерація) – український громадсько-політичний діяч, соціал-демократ, голова Української соціал-демократичної партії (1937-1939 рр.), в. о. міністра закордонних справ УНР (1919-1920 рр.), мислитель, філософ, соціолог, правник, адвокат, професор, дійсний член НТШ, автор відомої праці „Теорія нації”. Він народився в сім’ї голови повітового суду українця Якіма Старосольського та полонізованої австрійки Юлії Раф. Отримав гарну освіту. Спочатку закінчив Ярославську гімназію, а потім почергово навчався на першому курсі юридичного факультету Краківського (1896-1897 рр.), на другому курсі юридичного факультету Львівського (1897-1898 рр.), на третьому курсі юридичного факультету Віденського (1898-1899 рр.), на четвертому курсі юридичного факультету Львівського 1899-1900 рр.) університетів. Через три роки захистив дисертацію і отримав ступінь доктора права у Львівському університеті, надалі з перервами продовжував студії в Берлінському, Грацькому (стажувався у знаменитого Л. Гумпловича, 1907 р.) та Гейдельберзькому університетах. 1918 року отримав звання професора Українського державного університету у Кам’янці-Подільському.

В. Старосольський з юних років був активістом громадсько-політичного життя. Почав цю діяльність ще в гімназії, потім у студентські роки. В 1903 році увійшов до УСДП, став одним з організаторів товариства Січових Стрільців, з листопада 1919 працював в Уряді УНР. Після поразки української революції В. Старосольський перебував на еміграції в Австрії та Чехословаччині (1920-1927 рр.). Там працював професором Українського вільного університету у Відні, а також Української сільськогосподарської академії у Подебрадах. Після повернення з еміграції до Львова (1927 р.) відновив правничу діяльність, був адвокатом у низці резонансних судових процесів. У 1937 році В. Старосольський очолив УСДП, а через два роки, після радянської окупації Львова призначений професором державного права Львівського державного університету ім. І. Франка. За кілька тижнів заарештований НКВС і засуджений на вісім років. Помер у концтаборі у Західному Сибіру.

В. Старосольський як інтелектуал мав неабиякі таланти у багатьох сферах духовної діяльності. Він справляв враження глибокими знаннями юриспруденції,

апелюваннями до давньоримського права, кодекса Наполеона Бонапарта тощо. Однак цього видатного українця справедливо називають і одним з родоначальників української політології. Його праця „Теорія нації” вважається класичною роботою з даної проблематики і до сьогодні має глибоку актуальність. Особливо на тлі подій, які відбуваються внаслідок Революції гідності.

Аналізуючи сутнісні основи феномену нації, В. Стросольський впевнений в культурній її основі, але ставить питання про те, чи є вона винятковою прикре мою нації. „Зв'язок між нацією і культурою, – пише він, – треба признати очевидним... Ішло б тільки про в'яснення ества взаємин між нацією і питомістю культури. Докладніше, треба питати: чи культурна окремішність є істотною прикметою нації в тому розумінню, що культурна окремішність мусить витворити націю, що кожна нація мусить представляти собою також культурну окремішність?” [2, с. 610]. Надалі розмисли В. Старосольського спрямовані у бік тлумачення нації як певного суспільства, тобто великого числа людей, яке проявляє своє ество у „повсякденнім плєбісциті”. Усі нескінченно численні форми людських суспільств можна звести, як вважав український мислитель, до двох протилежних типів. „Се є „спільнота” (Jemeinschaft) і „спілка” (Jesellschaft). Основою розріжнювання поміж сими двома типами суспільства є розріжнюванне між двома типами людської волі, між „стихійною волею” (Wesenswille) та „свідомою волею” (Wilkür) [2, с. 612]. Перша з них є історично первісним типом волі, яка виражає безпосередність, смисловість колективного руху людей. Вона найтісніше пов'язана з почуваннями людей, їх найглибшими мотивами. Її істотною ознакою є стихія, а не освоєння свідомо поставленої цілі. Друга – так звана „свідома воля”, яка пов'язана з раціональністю, певним осмисленням колективного руху і постановкою єдиною для усіх мети. Підкреслюючи думку про те, що в дійсності ці типи рідко проявляються у повній чистоті, В. Старосольський пов'язує сутність нації саме із спільнотою, де діє перший тип колективної волі. Це означає, що приналежність певної людини до тієї чи іншої нації має бути категоричною. «В зв'язку з експансивним характером нації, – зазначає В. Старосольський, – та з обставиною, що вона – се суб'єктивна спільнота людей, а не спілка для означених об'єктивних цілей, є її ексклюзивність. Межі спілок можуть перехрещуватись безкінечно, а приналежність єдиніці рівночасно до декількох спілок, є правилом. Натомість нація як кожна спільнота не може ділитися своїми членами з іншими націями. Вона домагається їх виключно для себе» [2, с. 616].

Серйозну увагу приділяв В. Старосольський аналізу української нації. Підкреслюючи «стихійну волю» як стрижень будь-якої нації, мислитель робить певні застереження щодо життєдіяльності з розвою української нації, щоб ця природна сила стихійності не переросла б у свою протилежність – хаос і анархію. Як зазначав один з відомих провідників української ідеї В. Рудко «він (В. Старосольський – В. М.) бачив кардинальну загрозу українському життю в усіх вирішальних ситуаціях не в недостатчі «стихійної», наскрізь чуттєвої наснаженої волі до дії, а в зловісній недостатчі видючої, «розумної» й відповідальної, на довшу мету діючої волі... Українська сліпа й примітивна стихія завжди, до того ж у вирішальній ситуації, нівечить кожні завдатки побудови нашої суспільної ієрархії... Стихія, казав Стросольський, нищить розумні й відповідальні елементи й розтרוшує

в кінці саму себе» [1, с. 372-373]. Останній висновок, на мій погляд, заслуговує на дуже пильну увагу не тільки самих українців, але, особливо, сучасних українських керманічів.

Література:

1. Рудко В. Чинний націоналізм: активність versus культура // Націоналізм: Антологія / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 350-385.
2. Старосольський В. Теорія нації (Фрагменти) // Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред.. О. І. Семківа. – Львів: Світ, 1996. – С. 610-635.

ПОД-СЕКЦИЯ 2. Теоретические и методологические основы

Рубан А.О.

кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології,

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
Україна

ВПЛИВ ЗМІ НА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

Ключові слова: комунікація, вибори, громадянське суспільство, електорат, громадянська думка.

Key words: communication, elections, civil society, the electorate, civil opinion.

У сучасній Україні відбуваються складні політичні і соціально-економічні процеси, які супроводжуються погіршенням морально-психологічне здоров'я людини, неабиякий вплив на це мають і засоби масової інформації. Сучасну реальність неможливо уявити без тисяч газет, журналів, телерадіостанцій, Інтернету. Неможливо ізолювати себе від впливу мас-медіа, це невід'ємна частина нашого життя, але потрібно вчитися відбирати інформацію, формувати здорову критичну установку, уміти протистояти маніпулюванню і нав'язуванню ілюзій тощо.

Сьогодні, створення інформаційних приводів у виборчих перегонах, домінування впливу ЗМІ при виборі електорату є результатом нав'язування політикам певних правил, з якими їм доводиться рахуватися. Власне кажучи, це і є один із ефектів медіатизації політики. Саме в цьому контексті необхідно розуміти владу ЗМІ та проблеми транспарентності, які з цим пов'язані. Характерними ознаками розвитку сучасних ЗМІ є:

По-перше: публічність політиків, які балотуються до парламенту як необхідна складова їх успіху. Ті ж, хто намагаються (або ж в силу обмеженого доступу до ЗМІ змушені) утримуватися в певних межах публічності, поступово починають втрачати свої позиції у виборчій боротьбі. Як зазначила свого часу «німецька Кассандра» Ноель-Нойман «...той, хто не знаходить своєї думки в масовій комунікації, той мовчить» [3].

У застосуванні до виборчого процесу це можна розуміти наступним чином, той, хто не висвітлюється у ЗМІ, той не буде почутий у виборчому процесі і не буде існувати у сфері політики.

По-друге: через ЗМІ політики спілкуються з громадськістю все більш простою та зрозумілою мовою, намагаючись, щоб жодна фраза не була вилучена з контексту на шкоду політикові. Сучасні правила телебачення, як найбільш впливових ЗМІ, задають напрям всьому інформаційному процесу і відзначаються калейдоскопічністю та сюжетною фрагментарністю подання інформації. Для просторих політичних заяв та коментарів залишається все менше місця. Політики змушені використовувати максимально спрощені та лаконічні конструкції, щоб бути почутими і зрозумілими.

По-третє: негативізм, персоналізація та театралізація політичного життя. Відповідним наслідком вказаних процесів є розповсюдження в суспільстві політичного відсторонення з його характерними проявами – абсентеїзмом, зменшенням довіри до партій та політичних лідерів.

По-четверте: в умовах пострадянського політичного розвитку, процес медіатизації поєднується з процесом політизації медіа. Це полягає в тому, що переважна більшість ЗМІ залучається до політичних процесів та зокрема, виборчого, досить часто заміняючи реальних політичних акторів.

Як зауважує В. Калошин, сучасні мас-медіа – це не тільки «магічне вікно», через яке ми споглядаємо світ, а й «двері», через які ідеї проникають у нашу свідомість і впливають на неї [2].

Інформація є мозком політичного організму, порушення в комунікативному просторі призводить до дестабілізації всієї політичної системи. Держава приречена на інформаційне рабство, якщо вона не буде розвивати власний комунікативний простір. Жодна влада на сьогодні не здатна цілком і повністю контролювати потік інформації, перекрити всі джерела та канали її ретрансляції [4].

Політичні еліти, володіючи владою намагаються ефективно впливати на громадську думку, особливо під час виборів та роблять для цього все можливе, щоб мати контроль над ЗМІ, які забезпечують доступність до різного роду інформації і практично замінили реальний світ політичних подій світом інформації, що постійно змінюється. Ті, хто контролюють ЗМІ, контролюють таким чином і громадську думку, отримують важливий політичний ресурс для реалізації своїх інтересів.

У виборчий період ЗМІ потрапляють у непросте становище: вони з одного боку, повинні забезпечити неупереджене об'єктивне висвітлення виборчого процесу, а з іншого, самі стають ареною жорсткої та безкомпромісної передвиборчої боротьби.

ЗМІ не повною мірою відповідають потребам, очікуванням, ціннісним орієнтаціям та загальному рівню політичної культури виборців України. У цьому зв'язку необхідно відзначити невисокий професійний рівень деяких програм телебачення та радіо, заангажованість значної кількості авторів, свідоме чи несвідоме обмеження інформаційних потоків, відсутність різнобічності та плюралізму у висвітленні політичних подій в Україні.

І хоча на законодавчому рівні ЗМІ отримали свободу слова, свободу від цензури, політичну і професійну незалежність від державної влади, вони практично не мають реальної матеріальної бази своєї діяльності. Це дає можливість фінансово-промисловій і політичній еліті використовувати лобістські й фінансові механізми за допомогою ЗМІ в своїх вузько корпоративних інтересах.

Брак вільних і незалежних мас-медіа гостро відчувається у нашій заполітизованій реальності, адже саме вони є невід'ємною складовою розвиненого громадянського суспільства в Україні, котре потребує відкритої і достовірної інформації. Для того, щоб в Україні сформувалося та розвивалося громадянське суспільство, необхідно, щоб електорат мав можливість оперативного отримувати достовірну та об'єктивну інформацію.

З кожним роком зростає інструментарний арсенал виборчої кампанії, а методи і техніка, які використовуються за своєю складністю і скоординованістю наближаються до психологічних операцій. Найбільш поширеними серед виборчих технологій, які використовуються останнім часом в Україні, є технології маніпулятивного

впливу на свідомість електорату. У зазначених виборчих технологіях використовуються схильність людей до аутистичного мислення, коли їм повідомляють не про справжній перебіг подій, а нав'язують модель, яка є вигідною політикам і водночас прихильно сприймається населенням.

Використання різноманітних технологій інформаційно-психологічного впливу ЗМІ, з метою маніпулювання громадською думкою, доволі поширене явище у світі, особливо за умов «інформаційного суспільства». Доцільно розглядати маніпуляцію як вид психологічного впливу, майстерне виконання якого призводить до прихованого збудження в іншої людини намірів, які збігаються з її актуальними бажаннями, при цьому майстерність маніпулятора використовується для прихованого впровадження в психіку аудиторії цілей або установок, які не збігаються з тими, які в нього існують на даний момент.

Сприйняття змісту інформаційно-психологічного повідомлення починається з відображення у свідомості людини його якісних зовнішніх і внутрішніх особливостей. Усі вони обов'язково повинні мати достатню для сприйняття виразність: емоційну, інформаційну, логічну. В електорату є свої стереотипи форми сприйняття інформації, її виразності, поєднання думок, для яких характерна й своєрідна специфіка інформаційного змісту. Одним більше імпонують повідомлення, в яких міститься подвійний зміст, що наводить на міркування, а інші – сприймають логічно й просто побудовані роздуми. Якщо врахувати дані фактори, то можна значно підвищити ефективність інформаційно-психологічного впливу [1, 192].

ЗМІ не випадково сьогодні називають зброєю масового ураження. Засоби та методи маніпулювання громадською думкою через ЗМІ багаточисельні. Однією з негласних цілей нинішніх ЗМІ є сформувані у населення комплекс його неповноцінності, соціальної пасивності, щоб легше було ним управляти. Усі види маніпуляцій досягають свого апогею під час виборчих перегонів.

Потужність і масштаб застосування маніпулятивних технологій у ЗМІ загалом, і на телебаченні (як найвпливовішому ЗМІ) зокрема, змушує всерйоз замислитися над забезпеченням не тільки демократичних засад реформування пострадянського українського суспільства, а й інформаційно-психологічного захисту українських громадян, особливо під час виборчих перегонів.

Отже, проаналізувавши вплив ЗМІ на формування громадської думки у виборчому процесі, можемо виокремити наступні положення, які потребують першочергової уваги:

- небезпека надмірного фінансового впливу для демократичних медіа, їх комерціалізація;
- забезпечення вільного доступу до ЗМІ всіх учасників виборчих змагань;
- питання про якість та достовірність новин;
- проблема взаємовідносин ЗМІ та державної влади;
- дотримання моралі та журналістської етики;
- зменшення маніпулятивного тиску ЗМІ під час виборчих кампаній;
- запобігання інтернет-провокаціям на законодавчому рівні та водночас використання інтернет-ресурсу у виборчих перегонах як найбільш впливової та транспарентної інформаційно-комунікативної виборчої технології;
- стимулювання у споживачів інформації політичного інтересу та активності

шляхом розповсюдження знань про політику, виборчу практику через журналістів та політологів та за допомогою ЗМІ; формування із читачів, слухачів, глядачів повноправних, активних, компетентних політичних суб'єктів.

Література

1. Варій М.Й. Політико-психологічні передвиборчі технології: Навч. – метод. посіб. – К. : «Ельга Ніка-Центр», 2003. – 400 с.
2. Калошин В.Ф. Управління думками – ефективний засіб досягнення щастя, здоров'я, успіхів кожною людиною // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 6. – С. 76–80.
3. Ольшанский Д. Политическая психология. – СПб : Питер, 2002. – 575 с.
4. Фаер С.А. Приемы стратегии и тактики предвыборной борьбы: PR-секреты общественных отношений. «Ловушки» в конкурентной борьбе. Механизмы политической карьеры. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. – 136 с.

Proshyn D.V.

Candidate of Sciences in History,
Associate Professor, Chair of Political Science,
Sociology and the Humanities,
Dnipropetrovsk Alfred Nobel University, Dnipropetrovsk, Ukraine

DEMOCRACY AND TERRORISM: MISSING LINK, OLD CLICHÉ AND NEW APPROACH TO THE PROBLEM

Keywords: democracy, political conflict, terrorism

Since the 1990s, this problem has become the main research subject for a substantial number of academics in the field of terrorism studies. Actually, it has reached the top of the agenda in the field of terrorism research. However, especially if one takes into account how much time and effort has been already spent on the problem, it is hard not to be surprised – and not just by the lack of solid results but by something reminding endless scholastic debate on “how many angels can dance on the head of a pin” or alike that is going on among terrorism experts.

In this “scholastic” exercise, the divide runs between two camps. The first one includes researchers who argue that more democracy means less terror, to rephrase the title of one of numerous studies on the subject [1]. In a nutshell, democracy gives to those dissatisfied with sociopolitical *status quo* legal means to express their dissatisfaction and try to peacefully bring about decisions aimed at redressing voiced grievances. The second camp, logically, comprises of those researchers who see democracy from the opposite point of view – as the regime most prone to terrorist violence. In a nutshell again, democratic governments are said to be too soft even on their avowedly radical opponents (among whom potential terrorists may be “coming of age”); too soft even on actual terrorists not giving a free hand to the police or security forces to deal with the terrorist threat; *too humane*, so to say, treasuring every human life and therefore providing terrorists with plenty of easy targets. In other words, more democracy means more terrorism. It is this “cursed question” of whether democracy decreases or increases terrorism that constitutes the main subject of the ongoing discussion of the problem of democracy and terrorism. Leonard Weinberg, commenting on this debate’s interim results and prospects, draws rather pessimistic picture of possible discussing the problem “back and forth until ennui or exhaustion sets in” [2]. What is proposed here is the new, broader and, hopefully, more promising approach to the problem.

This approach has two points of departure. The first point is to draw attention to the fact that there is a missing critically important link in the previous discussion. Quite surprisingly, that link is the conflict that brings about terrorist violence. When democracy is *a priori* depicted as the exclusively effective force preventing or reducing terrorism, one tends to think that every conflict behind terrorist violence can be “translated” into and discussed in the language of democracy. The origin and nature of particular conflicts that have led or may lead to terrorism seem to be negligible from such a point of view since any demands made before and/or during a conflict can supposedly be the subject of negotiation, casting votes and compromise. Yet democratic regimes could (and often do) face opponents that accept

no compromises, do not represent the majority or at least a significant part of the citizenship and, finally, reject the very notion of democracy. Under such conditions, a democratic regime, all its supposed virtues notwithstanding, with a fairly high degree of probability may become a victim of terrorist attacks. Therefore, it is not the workings of “the genius of democracy” (to quote the Bush Administration’s 2006 National Security Strategy [3]) that should be turned to in the first place every time democratic regimes succeed in preventing or reducing terrorism, but the nature of those (potentially) terror-laden conflicts that proved to be amenable to democratic solutions.

On the other hand, when democracy is presented as providing – because of its alleged “softness” – a fertile ground for terrorism, the question of the causes of terrorist violence (that is again various conflicts) is being pushed to the margins and replaced with that of conditions under which terrorists act. Simply put, instead of asking “What has led to the outburst of terrorist violence?”, researchers dwell on relative easiness of being a terrorist in a democracy. Such an approach almost amounts to assertions that terrorism emerges in democracies simply because there are less obstacles to it than in dictatorships. Dealing with the problem of democracy and terrorism should start, seemingly paradoxically, with rejection of the very efforts to establish a simplified straightforward correlation between the two. Before one is able to conclude anything important about the positive or negative relationship between democracy and terrorist violence, questions should be asked about the relationship between democracy and conflicts that lead to terrorism.

With this, one turns to the second point of the presented approach. For both camps in the democracy-terrorism debate democracy represents what is basically a “good thing”. It is because of its “goodness” – its fairness, openness, flexibility – democracy helps to stop or reduce terrorism. Or, on the contrary, it is because of its “goodness” turning to be its weak point democracy proves to be a seducing and relatively easy target for terrorists. However, if one looks for an adjective to describe democracy, the optimal choice will be not “good”, or “fair”, or “soft”, but “contradictory” or “ambivalent”. In all its varieties (not only as Fareed Zakaria’s “illiberal” one [4]) democracy is not an etalon of justice, respect for the rule of law and the adequate use of force. Notions of “the will of the majority”, “voting”, “people’s representation” are not put squarely into any clearly defined political or ethical coordinate system and merely refer to certain procedures that, however important they may be, do not define the whole complex of sociopolitical relations. In other words, a democratic decision could be not only “technically” wrong, but also unjust. Fulfilment of the majority’s will could mean the utter neglect of interests of the minority. Finally, the very nature of the dominant majority could be unjustly artificial (due to various forms of gerrymandering, discrimination, etc.). In this light, and contrary to the clichéd apologetic understanding, it could be seen that democracies, far from acting as “the good genie” of counter-terrorism, could (and quite often do) themselves spawn and/or perpetuate conflicts that, among other things, lead to terrorism.

Departing from the two above-stated points, one may set out to develop a coherent depiction and explanation of the relationship between not two, but three phenomena. Instead of “scholastically” arguing whether more democracy always means more or less terrorism, one should work to trace more complex and flexible connections between democracy, conflicts and – no sooner than that – terrorist violence. In order to achieve this, one will have to answer the following questions:

- Conflicts of what types are statistically prevalent as the “prelude” to terrorist campaigns and, subsequently, as those campaigns’ driving impulses?
- Are these conflicts by their nature amenable to democratic solutions of one kind or another and if yes, why, and if not, why not?

And the most provocative if not the most important of all:

- Whether (and if yes, to what extent) democracy itself should be blamed for the emergence of at least some of these conflicts?

Within this broad framework, there are more detailed questions to be asked about:

- types of democratic regimes;
- the correspondence between certain types of democratic regimes and the nature and intensity of sociopolitical conflicts;
- factors precipitating the emergence of terrorist violence from the sociopolitical conflicts in various democratic regimes;
- particular responses of democratic regimes to the terrorist threat (soft or hard; with the use of the optimal or excessive force);
- the nature of the dynamics (upward or downward) of terrorist activity under various counter-terrorism scenarios executed by democratic regimes.

References

1. Dassa Kaye, D., Wehrey, F., Grant, A., Stahl, D. More Freedom, Less Terror: Liberalization and Political Violence in the Arab World. – Santa Monica: RAND Corporation, 2008.
2. Weinberg, L. Democracy and Terrorism: Friend of Foe? – Abingdon: Routledge, 2013. – P. 3.
3. The National Security Strategy of the United States of America. – Washington, DC, 2006. – P. 10.
4. Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy / F. Zakaria // Foreign Affairs. – 1997. – Vol. 76. – N 6. – P. 22-43.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОСТАВЛЕННЯ У ПІДЛІТКІВ

У статті розглядаються психологічні особливості самоставлення, психологічні особливості підліткового віку, формування особистості та самооцінки у підлітковому віці. Акцентовується увага на психологічному розвитку самоставлення у підлітковому віці. Простежуються детермінанти розвитку самоставлення у підлітків. Робиться висновок про підлітковий вік -перехід від дитинства до дорослості та чинники які впливають на формування самооцінки і розвиток самоставлення у цей вік.

Ключові слова: підліток, самооцінка, самоставлення.

В статтє рассматриваются психологические особенности самоотношения, психологические особенности подросткового возраста, формирования личности и самооценки в подростковом возрасте. Акцентируется внимание на психологическом развитии самоотношения в подростковом возрасте. Прослеживаются детерминанты развития самоотношения у подростков. Делается вывод о подростковом возрасте -переход от детства к взрослости и факторы которые влияют на формирование самооценки и развития самоотношения в этом возрасте.

Ключевые слова: подросток, самооценка, самоотношение.

The article deals with the psychological characteristics of self-evaluation, the psychological characteristics of adolescence, identity formation and self-esteem in adolescence. The focus is on the psychological development of the self in adolescence. The observed determinants of the development of self-evaluation in adolescents. The conclusion about adolescence-transition from childhood to adulthood and the factors that influence the formation of self-esteem and development of self-evaluation at this age.

Keywords: adolescent, self-esteem, somatosens.

Проблема самоставлення особливо актуальна для підліткового віку, оскільки саме тут раніше сформована (під впливом батьків) система оціночних критеріїв дитини піддається впливам оціночних суджень однолітків. У зв'язку з цим, можливо або неузгодженість між компонентами самоставлення, або взаємне односпрямоване їх посилення, яке має відображення у переживанні проблем підлітками.

Підлітковий вік – найскладніший і найважчий період становлення особистості у людини. В цей період відбуваються фундаментальні зміни у сфері самосвідомості які мають велике значення для подальшого формування самоставлення.

У самосвідомості відбуваються значні зміни: з'являється почуття дорослості – виникає пристрасне бажання бути або хоча б здаватися і вважатися дорослим.

Тому, в цей важкий для підлітка період важлива підтримка і розуміння з боку дорослих. Потрібно перебудовувати стосунки з ним так, щоб він міг продовжувати гармонійно розвиватися. Ці стосунки необхідно будувати на основі особистості підлітка, вони дадуть можливість передбачити, як він буде діяти в тій чи іншій ситуації,

вони допоможуть встановити справжні причини тих чи інших особливостей, і підкаже, що можна очікувати в майбутньому. На даний час серед підлітків є багато таких, які не можуть знайти своє місце в житті, визначитися зі своїми мріями, потребами, їхнє прагнення бути дорослим вимагає не малої роботи над собою, а головне над ставленням до себе. На сьогоднішній день існує величезна кількість способів впливу на молоду особистість, на її емоційну сферу, що є визначальною у системі самоставлення і самосвідомості. В своїй роботі ми спробуємо розкрити сутність самоставлення та особливості самосвідомості аби зрозуміти шляхи подолання цієї проблеми. Тому тема формування самоставлення у підлітків є актуальною.

Одним з перших дослідників, що займалися вивченням проблеми «Я» у психології й засновником розробки проблеми самооцінки, був В. Джеймс. Проблему самоставлення досліджували такі вчені, як Б.Г. Ананьєв, І.С. Кон, О.М. Леонтьєв, В.Н. М'ясищев, В.В. Столін, К. Роджерс, С.Л. Рубінштейн, Д.М. Узнадзе, І.І. Чеснокова, Д.Б. Ельконін. А також вітчизняні: Г.С. Костюк, К.О. Абульханова-Славська, Л.С. Виготський, Л.І. Божович, В.А. Ядов та інші. Їхні праці зробили вагомий внесок у розробку основних теоретичних положень проблеми самоставлення особистості.

Мета полягає у вивченні психологічних особливостей самоставлення у підлітків.

Підлітковий і ранній юнацький період – етап онтогенезу, що знаходиться між дитинством і юністю. Він охоплює період від 10-11 до 16-17 років, збігаючись у сучасній українській школі з часом навчання дітей у V-XI класах. Початок періоду характеризується появою низки специфічних рис, найважливішими з яких є прагнення до спілкування з однолітками і появу в поведінці ознак, що свідчать про прагнення затвердити свою самостійність, незалежність, особистісну автономію. Всі ці риси з'являються в молодшому підлітковому віці (10-11 років), але найбільш інтенсивно розвиваються в середньому (11-12 років) і старшому (13-14 років) підлітковому віці. Основна особливість підліткового періоду різкі якісні зміни, що зачіпають всі сторони розвитку. У кожного підлітка якісні зміни відбуваються в різний час: деякі підлітки розвиваються швидше, деякі в чомусь відстають від інших, а в чомусь випереджають їх. Крім того, і психічний розвиток кожного відбувається нерівномірно: одні сторони психіки розвиваються швидше, інші повільніше. Нерідко, наприклад, випадки, коли інтелектуальний розвиток школяра істотно випереджає розвиток особистісних особливостей: по інтелекту він вже підліток, а за особливостями особистості – дитина. Поширені і протилежні випадки, коли сильні потреби в самоствердженні, спілкуванні – не забезпечені відповідним рівнем розвитку рефлексії і підліток не може дати собі звіт, що саме з ним відбувається. Характерну для цього віку асинхронністю розвитку, як інтеріндивідуальну (незбіг у часі розвитку різних сторін психіки у підлітків, що належать до одного хронологічного віку), так і інтраіндивідуальну (тобто характеризує різні сторони розвитку одного школяра), важливо мати на увазі і при вивченні даного періоду, і в ході практичної роботи. Необхідно враховувати, що час появи тих чи інших психологічних особливостей може значно варіювати у конкретного школяра – проходити і раніше і пізніше. Тому вказані вікові межі, «точки розвитку» (наприклад, криза 13 років) мають лише орієнтовне значення [6, 4].

Пізнавальний розвиток у підлітковому віці. У підлітковому віці розвиток мовлення йде, з одного боку, за рахунок розширення багатства словника, з іншого –

за рахунок засвоєння безліч значень, які здатні закодувати словник рідної мови. Підліток інтуїтивно підходить до відкриття того, що мова, будучи знаковою системою, дозволяє, по-перше, відображати навколишню дійсність і, по-друге, фіксувати певний погляд на світ. Саме в отрочстві людина починає розуміти, що розвиток мови визначає пізнавальний розвиток[5, 379].

Молодший підлітковий вік характеризується зростанням пізнавальної активності («пік допитливості» припадає на 11-12 років), розширенням пізнавальних інтересів. В юності інтелектуальні процеси підлітка активно покращуються. У західній психології розвиток інтелекту в підлітковому віці розглядається з точки зору вдосконалення його структури: відбувається перехід до формально-логічних операцій (Ж. Піаже)[8, 252].

Я – концепція включає в себе такі поняття, як самооцінка і самосвідомість[2]. Самооцінка – афективна оцінка цього представлення, яка може володіти різною інтенсивністю, оскільки конкретні риси образу Я можуть викликати більш чи менш сильні емоції, пов'язані з їх прийняттям або осудом[1, 90].

Самосвідомість – це усвідомлення людиною свого знання, морального обличчя та інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, цілісна оцінка самого себе як діяча, як істоти, яка відчуває і мислить. Предметом самосвідомості і самооцінки індивіда можуть, зокрема, стати його тіло, його здібності, його соціальні стосунки і безліч інших особистісних проявів, які в подальшому формують Я-концепцію[2].

Самоставлення – це ставлення до самого себе. Воно не може одночасно й раптово виникнути зі ставленням до зовнішніх щодо людини об'єктів. Ставлення до самого себе – це осмислене ставлення до власних суб'єктивних утворень, тобто особистісних властивостей. Розглядаючи самоставлення в контексті таких проблем, як: онтогенез самоставлення, основні механізми формування стійкого позитивного самоставлення, значні фактори порушення нормального розвитку особистості та сенситивний період становлення самоставлення, науковці психології використовують різні терміни для його опису. До таких можна віднести «самоповагу», та «самосвідомість»[3].

Зростання самосвідомості підлітка призводить до того, що він іноді, остаточно прискіпливо оцінює свою зовнішність і душевні властивості. Підліток багато думає про розвиток своїх нульових якостей. Він дуже чуйно ставиться до того, як дорослі оцінюють його розум, його здібності[7, 52].

В підлітковому віці з'являється новоутворення – самоставлення, при цьому підліток починає усвідомлювати себе як особистість – член суспільства і учасник міжособистісних взаємин, але центральним новоутворенням у самоставленні підлітка – почуття дорослості, що виявляється в прагненні бути й вважатись дорослим, провідною діяльністю, якого виступає інтимно – особистісне спілкування, провідною функцією самоставлення підлітка є соціально-регуляторна. Для підлітка властиве прагнення до подолання своїх недоліків, у зв'язку з яким виникає самовиховання. Отже, уявлення дитини про себе починають складатися в процесі взаємодії з батьками, однолітками, вчителями. Але саме батьки служать основним джерелом задоволення провідних потреб дитини, і її емоційна прив'язаність до них породжує своєрідну залежність самосвідомості від батьківського ставлення та наявного в батька образу дитини, і саме в сім'ї закладається основа для сприятливого або несприятливого розвитку самоставлення дитини.

ВИСНОВКИ

Отже, у підлітковому віці дитина робить значний поступ в усвідомленні своєї особистості. Процес самопізнання є складним і досить суперечливим, самооцінка – часто неадекватна та нестійка. У підлітків ще не виникає цілісний Я-образ. Самоставлення являє собою особистісне утворення, яке активно підтримується самою особистістю допомогою різних компенсаторних тактик. Воно розглядається не як фрагментарне явище, а в єдності процесуальних, функціональних, структурних і змістовних аспектів. Самоставлення через мотиви особистості пов'язане з реальною життєдіяльністю. Його функція полягає в сигналізуванні про сенс «Я» особистості. Сенс «Я» володіє власною внутрішньою структурою і може бути описаний за допомогою змістовних емоційних вимірів: симпатії, поваги, близькості, що містяться в різних пропорціях у внутрішніх діях-установках.

Перспективою подальших досліджень є вивчення психологічних особливостей самоставлення у підлітків з неповних сімей, діагностика самоставлення у підлітків з неповних та повних сімей (опитувальник В.В. Століна).

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Абрамова Г. С. Практикум з вікової психології: Навч. посібник для студ. вузів. / Г. С. Абрамова. – М.: Академія, 1999. – 320 с.
2. Бэрнс Н. И. Развитие Я-концепции и воспитания [Электронный ресурс]/. Н. И. Бэрнс. – Режим доступа: <http://uadoc.zavantag.com/text/3358/index-5.html>
3. Горбатих В. В. Самоставлення особистості як емоційний компонент самосвідомості [Електронний ресурс]/. В. В. Горбатих. – Режим доступу: <http://book.net/index.php?bid=17084&chapter=1&p=achapter>
4. Карабанова О. А. Возрастная психология. Учебное издание. Конспект лекций. ООО «Издательство «Айрис-пресс»» / Карабанова О. А.. – МОСКВА: ООО «Издательство «Айрис-пресс»», 2005. – ст.221
5. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов. / Мухина В. С.. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 456 с.
6. Прихожан А. М. Диагностика личностного развития детей подросткового возраста / Прихожан А. М.. – М: АНО «ПЭБ», 2007. – 56 с.
7. Реан А. А. Психология подростка. Учебник. Под редакцией члена-корреспондента РАО А. А. Реана / Реан А. А.. – СПб.: Шрайм-ЕВРО-ЗНАК, 2003. – 480 с.
8. Шаповаленко И. В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология) / Шаповаленко И. В.. – М.: Гардарики, 2005. – 349 с.

ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА, ОТСТАЮЩЕГО В УЧЕНИИ

Ключевые слова: личность, личностные особенности, младший школьный возраст, обучение, учение, успешность обучения, успеваемость, академическая успеваемость, отставание в учении.

Keywords: personality, personal features, primary school age, teaching, learning, successful learning, progress (in studies), academic progress, lag in the teaching.

Поступление в школу вносит важнейшие изменения в жизнь ребёнка. Основной, ведущей деятельностью становится учебная деятельность, важнейшей обязанностью – обязанность учиться, приобретать новые знания, умения и навыки, накапливать систематические сведения об окружающем мире, природе и обществе. И поскольку учение – это серьёзный труд, то от ребенка требуется организованность, дисциплина, проявление волевых усилий.

Безусловно, у младших школьников не сразу формируется правильное отношение к учению. Они пока не понимают, зачем нужно учиться, что учение – труд, требующий волевых усилий, мобилизации внимания, интеллектуальной активности, самоограничений [3]. Если ребёнок к этому не привык, то у него наступает разочарование, возникает отрицательное отношение к учению [4].

Эффективность обучения определяется внутренними и внешними критериями. В качестве внутренних критериев используют успешность обучения и академическую успеваемость, а также качество знаний и степень наработанности умений и навыков, уровень развития обучающегося, уровень обученности и обучаемости [4].

Успешность обучения в значительной мере отражается в академической успеваемости учащихся. Проверка и оценка знаний, умений и навыков имеет воспитательное и образовательное значение, поскольку педагогическая оценка наряду с другими средствами влияния учителя является регулятором поведения и деятельности учащегося [2]. Кроме того, на академическую успеваемость влияют и социальные факторы, поэтому этот показатель является комплексной оценкой адаптации учащихся к процессу школьного обучения. Успеваемость школьников зависит от уровня обучаемости.

Понятие «обучаемость» как система свойств личности и деятельности учащегося, которая эмпирически характеризует его возможности в усвоении учебной программы, было введено Н.А. Менчинской. Данная характеристика отражает быстроту, объём, прочность и гибкость усвоения учебной информации [6]. Обучаемость зависит от выраженности у учащихся психофизиологических процессов (лабильности нервной системы, скорости реакций, темпа и ритма деятельности, работоспособ-

ности), сенсорных и перцептивных процессов (схватывающий или детализирующий тип восприятия, избирательность восприятия и т.д.), мнемических функций (использование приёмов запоминания, установка на долговременное и прочное запоминание, активное использование типа запоминания), гибкости и быстроты мышления, устойчивости и переключения внимания и др. [7].

Если уровень обучаемости снижен, формируется такое явление школьной действительности как неуспеваемость по различным учебным предметам. Существует несколько причин неуспеваемости, которые следует рассматривать комплексно с учётом социальных, психологических и биологических моментов. [6; 7]. Ю.З. Гильбух выделяет следующие причины неуспеваемости: педагогические, психологические, нейрофизиологические и соматические. [5].

Э.М. Александровская указывает, что среди причин неуспеваемости младших школьников, могут быть личностные особенности, которые обуславливают наличие трудностей в обучении. Это такие особенности личности, как: импульсивность, неорганизованность, недисциплинированность, слабый волевой контроль, низкая работоспособность, тревожность и др. [1].

Вместе с тем, недостаточно проработанной остается проблема изучения взаимосвязи личностных особенностей младших школьников и их успеваемости, поэтому целью нашего исследования стало изучение личностных особенностей детей младшего школьного возраста, отстающих в учении.

Для эмпирического анализа данной проблемы, мы сформулировали гипотезу, заключающуюся в предположении о том, что личностные особенности детей, как успевающих, так и отстающих в учении, будут находиться во взаимосвязи с их успеваемостью.

Организация и методики исследования

В исследовании приняло участие 30 младших школьников в возрасте 9-10 лет. Для изучения взаимосвязи личностных особенностей детей младшего школьного возраста и успеваемости мы использовали следующие методы и методики: 16-ти факторный личностный опросник Р. Кеттелла (детский вариант), метод экспертных оценок (анализ успеваемости по журналу).

Результаты исследования и их обсуждение

На первом этапе исследования был использован опросник для измерения 16 факторов личности – личностных черт, свойств, отражающих относительно устойчивые способы взаимодействия человека с окружающим миром и самим собой. Опросник позволил выявить эмоциональные, коммуникативные, интеллектуальные свойства, а также свойства саморегуляции.

В ходе анализа результатов по личностному опроснику Р. Кеттелла было выявлено, что доминирующими факторами среди младших школьников являются факторы I (жесткость – чувствительность) и Q-3 (низкий самоконтроль – высокий самоконтроль), так как 90% младших школьников обладают высокими показателями по данным факторам. Люди с высокими показателями по фактору I обладают развитым воображением и эмоциональностью. Личность с высокими оценками по фактору Q-3 имеет социально одобряемые характеристики: самоконтроль, настойчивость, сознательность. Данный фактор измеряет уровень внутреннего контроля поведения и определяет выраженность волевых характеристик личности.

Наименьшей выраженностью в выборке был представлен фактор MD (адекватная самооценка – неадекватная самооценка), так как только 10% опрошенных обладают высокими показателями по этому фактору. Фактор MD характеризуют адекватность самооценки личности.

Промежуточными факторами оказались: Фактор G (низкая нормативность поведения – высокая нормативность поведения) – 85%. Данный фактор характеризует особенности эмоционально-волевой сферы. Следующим фактором по представленности оказался фактор B (интеллект). Данный фактор «набрал» 80% среди опрошенных и характеризует оперативность мышления и общего уровня вербальной культуры и эрудиции.

Фактор M (практичность – мечтательность) еще один фактор с показателем 80%. В основном, личности с M+ имеют яркую внутреннюю интеллектуальную жизнь, с интенсивным проживанием идей и чувств. В целом фактор ориентирован на измерение особенностей воображения, отражающихся в реальном поведении личности, таких, как практичность, приземленность или, наоборот, некоторое «витание в облаках», романтическое отношение к жизни.

По фактору Q-2 (конформизм – неконформизм) лишь 45% испытуемых набрали высокие показатели, что может характеризовать определенную социабельность личности и ее постоянную связь с критериями реальной жизни.

На втором этапе исследования применялся метод экспертных оценок. В результате анализа успеваемости по журналу и беседы с классным руководителем была выявлена группа детей (5 чел. – 17%), попадающих под характеристику как «неуспевающие, или отстающие, по большинству школьных предметов».

Полученные в результате диагностических мероприятий данные подверглись математической обработке. Для выявления взаимосвязи личностных особенностей детей младшего школьного возраста и успеваемости, мы применили метод корреляционного анализа Пирсона. Для подсчета результатов мы воспользовались программой SPSS.

Проведенный анализ данных методом коэффициента корреляции Пирсона показал наличие значимых корреляционных связей между показателями шкалы M (практичность – мечтательность) и школьной успеваемостью ($r=0,5075$, $p_{0,05}$). Это свидетельствует о том, что если в основе личности младшего школьника находится насыщенная внутренняя интеллектуальная жизнь, развитое конкретное воображение, практичность, а также способности к различным видам искусства, то его успеваемость будет высокая, но если же преобладает низкая сосредоточенность на поставленных задачах и некоторое «витание в облаках», то будет отмечаться отставание в учении.

Интересно, что все значимые корреляционные связи, между шкалой Q2 (конформизм – неконформизм) и успеваемостью являются отрицательными ($r=-0,54495$, $p_{0,05}$). Данный комплекс корреляционных связей может свидетельствовать о том, что члены коллектива, которые разобщены с группой и имеют склонность к противопоставлению себя группе и желание в ней доминировать, могут быть неуспешными.

Следует отметить, что в данной статье представлены выборочные результаты исследования и затронуты лишь некоторые наиболее важные аспекты, касающиеся

ся описания ситуации неуспеваемости младших школьников. Сравнительный анализ эмпирических результатов позволил выделить такие личностные особенности детей, отстающих в учении, как: низкая дисциплинированность, ориентация на внутренние потребности, зависимость от настроений, неумение контролировать свои эмоции и поведение, ориентированность на свой внутренний мир, мечтательность и другие психологически и социально обусловленные особенности. В свою очередь, проведенный математический анализ подтвердил наличие взаимосвязи некоторых личностных особенностей детей младшего школьного возраста и успеваемости.

Список использованной литературы:

1. Александровская Э.М. Личностные особенности младших школьников, испытывающих трудности в обучении. – М.: Прессиздат, 2010. – 189 с.
2. Ананьев Б.Г. Психология педагогической оценки. Избр. психол. труды. Т. 2. – М., 1980.
3. Волков Б.С. Младший школьник: Как помочь ему учиться. – М.: Академический Проект, 2004. – 142 с.
4. Гельмонт, А.М. О причинах неуспеваемости и путях ее преодоления. – М.: Просвещение, 2004. – 326 с.
5. Гильбух Ю.З. «Учебная деятельность младшего школьника: диагностика и коррекция неблагополучия». – К.: Изд-во «Віпол», 1993. – 96 с.
6. Менчинская Н.А. Проблемы обучения, воспитания и психологического развития ребенка: Избранные психологические труды. – М.: Изд-во МПСИ, 2004. – 512 с.
7. Отстающие в учении школьники: (Проблемы психического развития) / Под ред. З.И. Калмыковой, И.Ю. Кулагиной. – М.: Педагогика, 1986. – 209 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗУМНОЇ ПОВЕДІНКИ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ

Розумність дій людини в конкретній ситуації залежить не тільки від її особистісних характеристик, але і від того, як людина ставиться до цієї ситуації, тобто від її суб'єктивного входження в ситуацію і, звичайно, від її емоційного стану при цьому, а також від активності і продуктивності роботи інтелекту; від того, наскільки в неї розвинені емоційно-вольові здатності, такі як емоційно-позитивне сприйняття стосунків з іншими, свідоме оцінювання реальної життєвої ситуації і здатність відповідно діяти, долати хвилювання, протидіяти життєвим ускладненням, наскільки в неї сформована в цілому емоційна культура.

Поряд із загальною орієнтацією у світовому просторі необхідна і емоційна орієнтація, яка полягає у здатності безпосередньо розпізнавати емоційні стани інших і у відповідності до них будувати свої емоційні стосунки з ними. Якщо людина наділена здатністю мобілізувати розум, почуття, волю в конкретній ситуації, то вона розсудливо себе поводить у будь-якій емоційно напруженій ситуації, тобто емоційно розумно діє у кожному конкретному випадку.

Емоційне реагування і відповідну поведінку можна розглядати як зовнішній прояв емоційного інтелекту суб'єкта, його відносної незалежності від безпосереднього моменту життєдіяльності. І, навпаки, емоційний інтелект не тільки відображає певний аспект внутрішнього світу людини, але і породжує конкретні форми розумної поведінки. Однак, взаємозв'язок між внутрішнім і зовнішнім досить складний, бо зовнішній зв'язок поведінки не визначає його однозначно, тому що акт діяльності уже сам по собі виступає як певна єдність внутрішнього і зовнішнього, а не тільки як зовнішній акт, який тільки ззовні співвідноситься із свідомістю [1].

Здатність розуміти, усвідомлювати власні емоції і управління ними знаходиться у тісному зв'язку із загальною спрямованістю особистості на емоційну сферу, тобто з інтересом до внутрішнього світу людей (в тому числі і до свого власного); схильністю до психологічного аналізу поведінки; з цінностями, які спричиняють ті чи інші переживання [2].

Таким чином, рівень усвідомленості особистістю власних емоцій є надзвичайно важливим в структурі особистості, бо, будучи тісно пов'язаним з емоційним інтелектом, визначає його рівень, відображає спрямованість особистості на власну емоційну сферу та емоційну сферу інших, є чинником і регулятором розумної поведінки особистості.

Усвідомлення власних емоцій має суттєве значення для вироблення адекватної реакції на оточуюче середовище, тому доцільно знати, які функції виконують емоції у певних випадках. Емоції виконують позитивну функцію, коли реакції людини адекватні ситуаціям, що склалися. Якщо ж емоції більш інтенсивні, ніж того вима-

гає ситуація, то вони здійснюють дезорганізуючий, руйнівний вплив, бо людина діє всупереч розумної поведінки. В цілому все ж сама по собі емоція є конструктивним елементом життєдіяльності людини хоча б тому, що виступає як стимул, як реакція на певну ситуацію. Але якщо людина добре розуміє свої емоції і усвідомлює міру прояву їх у конкретних ситуаціях, то це сприяє формуванню досвіду розумної поведінки, формує з кожним разом більш узагальнене емоційно-ціннісне ставлення до себе, сприяє підвищенню самоповаги та поваги від інших людей, підвищує її соціальний статус у суспільстві як людини розумної, мудрої.

Все більше в останні роки прослідковується тенденція, коли достатньо високі розумові здібності не є гарантією успішності людини у житті, у професійному зростанні. Виходить, що високі розумові здібності є важливою умовою самореалізації особистості у житті, але недостатньою, бо не менше значення має здатність будувати позитивні стосунки з іншими людьми, враховуючи свій емоційний стан і емоційний стан інших та прояви їх у поведінці; уміння протистояти стресам, залишатися оптимістом навіть при невдачах, працювати в команді, конструктивно розв'язувати будь-які непорозуміння, не доводячи їх до конфліктів та ін. Отже, інтелектуальний розвиток особистості повинен підкріплюватися емоційним розвитком; формуванням здатності розпізнавати, розуміти і усвідомлювати власні емоції та, спираючись на інтелектуальні можливості, будувати форми розумної поведінки у кожному окремому випадку. Проблема формування здатності особистості усвідомлювати власні емоції, щоб розумно будувати власну поведінку на даний час, є недостатньо вивченою, про що свідчать численні приклади неадекватного прояву емоцій як в дитячому, так і в дорослому віці у різних сферах життєдіяльності.

Усвідомлення власних емоцій є невід'ємною частиною життєдіяльності людини серед інших людей. Рівень розвитку розуміння власних емоцій, зокрема, студентами залежить від рівня загальної емоційності, зумовленої рівнем тривожності і фрустраційності, що і визначає рівень адекватності, розумності поведінки у ставленні до себе, до інших, до справи, до обґрунтованості прийняття рішень, до успіхів і невдач, до критики і самокритики.

Для усвідомлення значущості емоцій у життєдіяльності в цілому і професійному становленні, зокрема, в процесі професійної підготовки студентів в системі слід залучати їх до групової професійно спрямованої діяльності у формі дискусій, обговорень, групового варіанту прийняття рішень, обґрунтування власної позиції у прийнятті конкретних рішень, прояву емоцій у поведінці, діях, які з часом вибудовують здатність діяти і говорити розумно, обґрунтовано, коректно, толерантно.

Література

1. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте / Д.В. Люсин // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / [под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова]. – М. : Ин-т психологии РАН, 2004. – С. 29–36.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 712 с.

Усенко К.В.

студентка II курсу

Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Науковий керівник: **Царькова О.В.**

кандидат психологічних наук

доцент кафедри практичної психології

Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ

Актуальність дослідження. Виховання підростаючого покоління є однією з актуальних проблем сьогодення. Необхідність створення у суспільстві моральної атмосфери, яка сприяла б утвердженню в усіх ланках суспільного життя гуманного ставлення до людини, вимогливості до себе й інших, чесності, довіри, поєданого з високою відповідальністю, посилює роль означеної проблеми.

Питаннями психологічного виховання в родині також займалися такі вчені: З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, Е. Берн, Л.С. Виготський, Б.В. Зейгарнік, О.М. Леонтьєв, В.М. Мясіщев.

Мета: висвітлити психологічні аспекти родинного виховання.

Родина – природне і найбільш стійке формування людського суспільства, яке акумулює в собі всі найважливіші його ознаки. Родина завжди була найкращим колективним вихователем, носієм найвищих національних ідеалів. Сім'я впливає на людину протягом усього її життя. Але особливо велика її роль на початку життєвого шляху. Саме в цей період закладаються моральні і психічні основи особистості, відбувається залучення дитини до світу соціальних цінностей і відносин.

В. Сухомлинський писав, що виховувати дитину – велике мистецтво, так як сам процес виховання – це безперервна робота серця, розуму і волі батьків. Саме батьки є головною ланкою у особистісному розвитку своєї дитини, бо вони найчастіше спілкуються з ними [2, с. 45]. Батькам щоденно доводиться шукати шляхи підходу до дітей, думати над вирішенням багатьох конкретних ситуацій. У повсякденному спілкуванні з батьками дитина вчиться пізнавати світ, брати приклад із них, набуває життєвого досвіду, засвоює правила поведінки. В сім'ї дитина набуває першого досвіду, розвиває перші почуття відповідності до суспільства та оточення в цілому. Якщо батькам притаманний широкий кругозір, практичне ставлення до всього, що відбувається в нашій країні, то і дитина, поділяючи з ними настрій, приєднуючись до їхніх справ і турбот, засвоює відповідні моральні норми та правила.

О.В. Лішин, автор одного з найбільш сучасних навчальних посібників з психології виховання, вважає, що сім'ї можна розділити на три основні категорії [1, с. 56].

Перша: сім'ї, які хочуть і можуть виховувати своїх дітей. Батьківські помилки в області виховання носять скоріше приватний характер. Ці сім'ї, в загальному, соціально благополучні. Тому їм відносно легко допомогти.

Друга: сім'ї, які хотіли б виховувати власних дітей, але це у них не виходить, так як члени сім'ї дезорганізовані, заклопотані внутрішніми конфліктами, відносини серед домочадців відрізняються напруженістю. У таких сім'ях батьки дуже розпливчасто представляють мету виховання, засоби ж найчастіше незрозумілі взагалі або не можуть бути використані. Дорослі в таких сім'ях здійснюють різні, часом досить серйозні помилки і промахи. Таким сім'ям допомогти важко, перш за все тому, що дорослі не усвідомлюють своїх помилок, їх причини неочевидні і нерідко приховані у підсвідомості.

Третя: найскладніші в педагогічному відношенні сім'ї – проблемні, де конфліктна зона знаходиться між сім'єю та суспільством. Така сім'я як система асоціальна або навіть антисоціальна. Відповідно вона не може повноцінно виховувати дітей, орієнтуючи їх на цінності, яких сама не поділяє. Бути послідовним і орієнтувати дітей на свої справжні цілі старше покоління в таких випадках, найчастіше, не наважується. Тому фальш і лицемірство наскрізь пронизують буття батьків, що рано чи пізно сприймається дітьми.

Основними завданнями родинного виховання є:

1. виховання фізично й морально здорової особистості;
2. створення атмосфери емоційної захищеності, тепла, любові, взаєморозуміння, чуйності, доброзичливості;
3. забезпечення духовної єдності поколінь;
4. виховання поваги до законів, прав і свобод людини, розвиток громадянської і соціальної відповідальності;
5. залучення дітей до світу знань, виховання поваги до науки, школи і вчителя, розвиток прагнення до освіти й творчого самовдосконалення;
6. включення в спільну побутову та господарську діяльність, розвиток рис творчої працелюбної особистості;
7. формування естетичних смаків і почуттів, уміння розрізняти прекрасне і потворне в мистецтві і житті;
8. статеve виховання дітей, розвиток моральної чистоти, поваги до жінки, почуття дружби, кохання;
9. розвиток внутрішньої свободи, здатності до об'єктивної самооцінки і саморегуляції поведінки [3, с. 25].

Також, існують відповідні принципи родинного виховання, до яких відносяться:

1. принцип народності, за яким дитина має виховуватися певними засобами формування світогляду українського народу, нації загалом;
2. принцип наступності і спадкоємності поколінь, який забезпечує взаємозв'язки старших і молодших поколінь;
3. принцип участі в праці;
4. принцип природовідповідності і культуровідповідності забезпечує в родинному вихованні опертя на особливості природи дитини;
5. принцип самодіяльності забезпечує спрямування виховного впливу на дітей для розвитку волі, самостійного мислення, творчої думки, вільної діяльності, винахідливості й підприємливості, вироблення рис ділової людини;
6. принцип реалізації педагогічної компетентності батьків [4, с. 61].

Отже, вивчення науково-педагогічного досвіду свідчить про те, що у процесі родинного виховання важливо дотримуватись конкретних принципів, реалізація яких робить можливим отримання позитивних результатів. Загальноновизнаними принципами виховання в родині були і залишаються гуманізм, природовідповідність, культуровідповідність, врахування вікових та індивідуальних особливостей, вимогливість, самостійність, ініціативність. Основним завданням родинного виховання є гуманізм – людяне, доброзичливе ставлення до дитини, формування доброзичливих, щирих стосунків між усіма членами сім'ї, чуйне ставлення до людини загалом, утвердження добра на Землі. Сім'я бере під свою опіку дитину з часу її народження, дбає про неї під час найінтенсивнішого формування її характеру і не випускає з уваги, коли вона дорослішає. Родина – перший і найвпливовіший вихователь особистості. У своїй виховній діяльності система освіти має спиратися на сім'ю, підвищувати її психолого-педагогічну культуру, активно впливати на взаємини між її членами.

Список використаних джерел

1. Лишин О.В. Педагогическая психология воспитания / Под ред. Д.И. Фельдштейна. – М.: ИКЦ Академкнига, 2003. – С. 112.
2. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. школа, 1978. – 262 с.
3. Ушинський К.Д. Про сімейне виховання. – К.: Рад. школа, 1974. – 151 с.
4. Шарова О.Л. Родинне виховання в Україні. – К.: Веселка, 2009. – 23 с.

НЕОБХІДНІСТЬ СТВОРЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

В статті розглядається необхідність створення спеціальних умов для формування міжетнічної толерантності. Обґрунтовується необхідність наявності спеціального інструментарію для цілеспрямованого формування міжетнічної толерантності студентів у системі професійної підготовки.

Ключові слова: міжетнічна толерантність, компоненти міжетнічної толерантності, умови формування.

Keywords: inter-ethnic tolerance, components of inter-ethnic tolerance, forming conditions.

В даний час має велике значення усвідомлення важливості феномену толерантності для світової спільноти. Толерантність виявляє себе як особливий бренд громадського розвитку, інтенція загальнолюдських інтересів і потреб. «Проблема виховання толерантності мусить об'єднати різних людей, насамперед, фахівців різних напрямів і рівнів – психологів, педагогів, вихователів, керівників, лідерів і рядових фахівців, а також представників різних вікових груп (дітей і підлітків, дорослих та молодь), людей різних країн, національностей, конфесій, гендеру» [5, 114].

В сучасних умовах майже кожна людина у світі входить до системи етнокультурних стосунків, тому толерантністю, як вважає С. Бондирева е: «об'єктивна необхідність у процесі численних контактів людини з іншими етносами у багатокультурному світі, де людина, що входить до певного етносу, первинно належить до всієї сукупності багатоетнічно представленого співтовариства та виступає учасником його відтворення» [1,13]. Необхідність розвитку міжетнічної толерантності студентів в процесі їх підготовки до професійної діяльності обумовлена необхідністю формування двох найважливіших психологічних новоутворень: Я-концепції і концепції життя. Значення та особливості новоутворень були дослідженні та описані багатьма вченими дослідників (К. Абульханова-Славська, І. Бех, Р. Бернс, Л. Виготський, Е. Еріксон). У цих новоутвореннях толерантність/інтолерантність займають місце вже не просто якості чи принципу відносин з людьми, а інтегрованого базису, що визначає світогляд особистості, її місце і роль у житті. У той же час, особистість продовжує своє формування, соціалізація продовжується, і фізіологічний розвиток протікає ще інтенсивніше, що сприяє імпульсивності і нестійкості. Саме молодь у своїх проявах інтолерантності і може бути загрозою благополуччю інших людей, тому що серед таких проявів можливі не лише ворожість, образи, дискримінація, але і фізичний вплив на супротивника аж до знищення. Саме тому необхідність розвитку міжетнічної толерантності студентів в процесі їх підготовки до професійної діяльності

набуває своєї актуальності.

О. Гуренко, спираючись на вітчизняних й закордонних дослідників (Г. Адорно, М. Х'юстон, Ю. Івкова та інших), визначила декілька основних психолого-педагогічних підходів до формування міжетнічної толерантності: особистісно-орієнтований, етнокомпетентний та інституційний.

Особистісно-орієнтований підхід, представлений у працях Г. Адорно, Е. Аронсона, А. Асмолова, Л. Шайгерової, О. Шлягіної та інших, виходить з ідеї про взаємозв'язок між особистісним розвитком (зрілістю) та толерантністю. Тому допомога педагогів і психологів у всебічному розвитку особистості (особистісний ріст, досягнення позитивної соціальної/етнічної й особистісної ідентичності) молодих людей є одним із шляхів формування міжетнічної толерантності.

Етнокомпетентний підхід ґрунтується на ідеї про те, що головною умовою етнічної толерантності, розуміння та прийняття інших культур є формування етнокультурної компетентності Г. Бочнер, Б. Вульф, В. Тишков та інші.

В основі інституційного підходу, обґрунтованого у працях таких дослідників як: Е. Амір, С. Кук, М. Х'юстон та інших, знаходиться переконання про те, що реальні міжетнічні контакти, з урахуванням їх природи та властивостей, знижують міжнаціональні заборони.

На думку Ю. Колісника необхідно всіляко розвивати процес адаптації особистості майбутнього фахівця до толерантної культури за допомогою освіти. На думку автора, повинна існувати суттєва державна підтримка у вигляді національної освітньої політики. Саме в умовах державної освітньої політики стає можливим формування загальної системи цінностей і установок, що забезпечують єдність багатонаціонального українського суспільства [2]

Задля підвищення міжетнічної толерантності у полікультурних регіонах Н. Лебедева та інші науковці рекомендують вводити у педагогічний процес різних навчальних закладів факультативи та предмети, спрямовані на вивчення культур народів, які проживають у поліетнічній зоні [4]. Це, на думку науковців, сприяє розвитку етнокультурної компетентності підростаючого покоління і підвищенню позитивності їх власної етнічної ідентичності. Крім цього, робота з розвитку етнічної самосвідомості повинна поєднуватися з інтенсивною роботою щодо розвитку особистості молоді, виховання у неї самостійності та соціальної відповідальності. Це дозволить попередити розвиток залежності від етнічної групи й не допустити перехід самоідентифікації з етнічною групою в етнофанатизм, націоналізм, ксенофобію.

Проблематика толерантності особистості, на нашу думку, полягає в розкритті способів формування цього феномену, так як його сутнісні характеристики як ціннісного ставлення особистості до інаковості іншого здатні проявитися лише в динамічному, процесуально-дієвому аспекті. Мета – це виховання підростаючого покоління на ненасильницькій основі в дусі терпимості, миролюбності, співпраці, поваги прав і свобод інших людей. Заперечення насильницьких методів вирішення внутрішньо-особистісних, міжособистісних, міжетнічних і міжконфесійних конфліктів – одна із важливих завдань психології толерантності. Важливим завданням психології толерантності визнається розвиток умінь ненасильно вирішувати конфлікти за допомогою розвитку здатності до терпіння (витримка, самовладання, самоконтроль) та прийняття (розуміння, емпатія,) при взаємодії з «іншими», «інакшими», «чужими» [3].

Оскільки, основним напрямком формування міжетнічної толерантності є освіта – це процес, в якому людина знайомиться з історією свого народу, етносу, освоює моральні правила взаємовідносин і взаємодії з іншими людьми; просвітницька робота, яка здійснюється у спектрі організаційно-педагогічних форм (лекціях, бесідах, конкурсах). Основними механізмами розвитку міжетнічної толерантності студентів є: усвідомлення, актуалізація, самовизначення (рефлексія) та інтеріоризація її цілей, цінностей, засобів впливу, способів поведінки. Основною рушійною силою є процес саморозвитку, тобто внутрішня рефлексивна активність студента з якісної зміни самого себе. Головними завданнями розвитку компонентів міжетнічної толерантності студентів є: підвищення рівня усвідомлення актуальності цінності толерантності, самоцінності, цінності іншого, цінності діалогічного спілкування; розвиток особистісних та професійних якостей (самоприйняття, рефлексії, децентрації, емпатії, установок на прийняття іншого); відпрацювання навичок толерантної взаємодії, актуалізація рефлексивного процесу саморозвитку толерантності; актуалізація інтересу до інших людей, самого себе.

Виходячи з вищезазначеного і за допомогою проведеного аналізу психолого-педагогічних джерел (Г.Бардієр, Г.Кожухар, О. Кихтюк, Г. Солдатова та інших) наголошуємо, що розвиток міжетнічної толерантності є складовою цілісного процесу розвитку особистості і відбувається у таких напрямках: когнітивному, емоційному, особистісному, конативному та етнічно-орієнтованому:

- когнітивного, що допомагає засвоїти знання про способи спілкування і поведінки в різних життєвих ситуаціях;
- емоційного, розвиток самовладання, витримки в спірних, конфліктних обставинах, розуміння власних емоційних реакцій;
- особистісного, сприяючого прийняттю толерантною культури як цінності, необхідної для взаємодії з іншими людьми;
- конативного, що забезпечує прояв терпимості, доброзичливості, милосердя по відношенню до людей різних національностей і культур;
- етнічно-орієнтованого, що дозволяє сформуванню етнічної ідентичності в межах норми, тобто позитивної етнічної ідентичності.

Для реалізації розвитку когнітивного компоненту ми пропонуємо використовувати такі методи: лекції спрямовані на обговорення моральних дилем, переконання, самопереконання, метод проектів. Діалог, як джерело інформації про інших, формування ефективних відносин: перехід від етапу пасивності, від простого спілкування до етапу активності, спільної участі, кооперації, взаємодії. Використання даних методів сприяє формуванню первинних моральних уявлень про толерантну культуру як загальнолюдської цінності, допомагає накопичити знання про способи спілкування і поведінки в різних життєвих ситуаціях.

Для розвитку емоційного компоненту ми пропонуємо використовувати такі методи: вправи-ігри, перспективу. Використання даних методів сприяє формуванню здатності до самоаналізу, самооцінці, самоконтролю, уміння самоорганізації, розвитку самовладання, витримки в спірних, конфліктних обставинах.

Для розвитку особистісного компоненту ми пропонуємо використовувати такі методи: вправи-ігри, мозковий штурм, корекція поведінки, самоаналіз. Використання даних методів роботи дозволяє особистості розвиватись, відслідковувати власну поведінку.

Для розвитку конативного компоненту, ми пропонуємо використовувати такі методи: метод корекції поведінки та самокорекції, рефлексію. Використання даних методів сприяє формуванню уміння і навичок толерантного спілкування і поведінки з різними людьми, прояву терпимості, доброзичливості, милосердя по відношенню до дорослих і однолітків.

Відсутність позитивної оцінки свого етносу студентом і переживання своєї національності як меншиною, призводить до неприйняття культури інших народів. Тут має місце психологічний захист особистості. Тому формування позитивної оцінки своєї етнічної групи є однією з основних і важливих складових комплексу заходів, спрямованих на формування здорової міжетнічної взаємодії.

Для розвитку етнічно-орієнтованого компоненту, ми пропонуємо використовувати такі методи: етичні бесіди, стимулювання толерантної поведінки (заохочення і покарання). Дані методи сприяють прийняттю толерантної культури як цінності, необхідної для взаємодії з іншими людьми, формують мотиваційну готовність до прояву толерантної культури, допомагають усвідомити необхідність виховання толерантної культури, формувати уявлення і мотивацію виконуваної діяльності.

Таким чином, підсумовуючи все вищесказане, ми вважаємо, важливою умовою формування позитивних міжетнічних стосунків є прояв толерантності. Проявляючи міжетнічну толерантність, людина ніколи не буде прагнути підкорити собі іншого, завдати йому шкоди. Толерантність передбачає повагу гідності кожного, здатність визнавати інші погляди, думки, спосіб життя, усвідомлювати те, що кожна особистість має право на наявність та збереження індивідуальності. Міжетнічна толерантність сприяє взаємопізнанню, при якому етнічні спільноти звертають увагу, в першу чергу, на споріднені цінності (загальнолюдські), а потім на такі, які їх розрізняють (національні). При цьому останні не мають сприйматися як негатив, а як закономірність, яку треба сприймати, розуміти й поважати. Отже, прояви толерантності сприяють регулюванню взаємин між людьми, визначають прагнення ставитися до іншої людини, як до самої себе. Толерантність відноситься до загальнолюдських цінностей і тому є важливою умовою розвитку діалогу культур. Діалог дає можливість для рівноправної взаємодії під час міжкультурних відносин. Ідея формування толерантності в освітніх закладах має певну специфіку, яка полягає в тому, що ця ідея отримuje тут додаткове міжособистісне забарвлення.

Як особлива цінність освіти розглядається взаємодія з іншими людьми, в ході якої відбувається міжособистісне взаємозбагачення і розвиток.

Актуальною залишається ця проблема для соціалізації в багатонаціональному середовищі. Побудова толерантного середовища – поетапний процес цілеспрямованої діяльності всіх суб'єктів освітнього соціуму, який характеризується наявністю деструктивних чинників, що ведуть до формування інтолерантності. Тому особливу значущість набувають психологічні та педагогічні механізми переходу від інтолерантного середовища до толерантного, які допоможуть припиненню проявів інтолерантності і домінуванню толерантних взаємостосунків.

У висновку відзначимо необхідність по-перше, комплексного розв'язання блоку проблем формування міжетнічної толерантності у молоді. Саме тому нами розробляється модель психологічних та педагогічних умов формування міжетнічної толерантності в студентському середовищі, яка спирається на освіту, як соціальний

інститут соціалізації та розвиток особистісних особливостей. По-друге, впровадження у навчальний процес спецкурсу «Психологія міжетнічної толерантності» що включає теоретичні знання не тільки з етнопсихології, а й з психології толерантності у відповідності до конкретних модулів і тем навчального курсу, перелік контрольних та проблемних запитань, тем рефератів, діагностичні завдання для самоперевірки студентами рівня розвитку окремих складових міжетнічної толерантності та вправи для напрацювання досвіду навичок конструктивного міжкультурного діалогу за допомогою формування когнітивного, емоційного, особистісного, конативного та етнічно-орієнтованого компоненту міжетнічної толерантності, зниження тривожності в процесі міжкультурної взаємодії, розвитку навичок взаєморозуміння в умовах активізації етнічних упереджень і групової дискримінації.

Література:

1. Бондырева С. К. Феномен толерантности в системе межэтнических отношений / С. К. Бондырева // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений: сб. науч. статей. – [2-е. изд. стереотип]. – М.; Воронеж, 2003. – С. 12-20.
2. Колісник Ю. Толерантність – шлях до взаєморозуміння й загальнолюдського поступу (проблема толерантності й віри у пресі національних меншин України) / Ю. Колісник // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. – 2001. – Вип. 21. – С. 342-348.
3. Колісник Ю. Криза виховання в Україні не є безпосереднім наслідком загальної кризи суспільства / Ю. Колісник // – 1999. – № 3/4. – С.103 – 113., с. 110.
4. Лебедева Н.М. Социальная психология этнических миграций / Н.М. Лебедева. – М. : Изд – во Ин-та этнологии и антропологии РАН, 1993. – 195 с.
5. Міріманова М. Толерантність як проблема виховання [Текст] / М. Міріманова // Розвиток особистості. – 2002. – № 2. – С. 104–115.

Рибак І.С

Студентка Національної академії
статистики обліку та аудиту
Україна, м. Київ

ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Ключові слова: посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), бойові дії, адаптація

Keywords: post-traumatic stress disorder (PTSD), fighting, adaptation

Соціально-політичні протиріччя внутрішнього та зовнішнього характеру які склалися в останні роки на сході України, призвели до розгортання збройного конфлікту. Це суттєво вплинуло на психічний стан як мешканців цих регіонів, так і військовослужбовців, учасників АТО.

Психологічні розлади, до яких належить посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), за думкою фахівці (медиків, психологів, психіатрів), виникають майже у половини учасників бойових дій. Військова служба сама по собі є потужним стресовим фактором. Важко собі уявити що витримує психіка людини під час війни.

Багато досліджень присвячено проблемі психічного стану військовослужбовця у надзвичайних ситуаціях. Е. Краерелін один з перших науковців, який у своєму дослідженні описав травматичний невроз в Першій світовій війні. Після Другої світової війни (1939–1945) Д.І. Панченко описував наслідкові реакції у ветеранів війни.

Сьогодні проблеми психічного розладу у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних вчених: Абурахманов Р.А., Зеленова у своїх дослідженнях розглядали психологічні наслідки стресу; В. І. Вовк, В. І. Заворотний, Ю. М. Лазаренко, Ж. І. Матвієнко вивчали психологічні властивості особистості військовослужбовців; С. В. Онишук, Л. Ф. Шестопалова, Є. Г. Гриневич розкрили особливості психотравматичних розладів в населення.

Статистичні дослідження свідчить, що посттравматичний синдром виникає

у кожного п'ятого учасника бойових дій. Так званий «афганський» синдром несе в собі причину асоціальної поведінки військових ветеранів. По-науковому він називається ПТСР – посттравматичний стресовий розлад . У колишньому Радянському Союзі під час так званої інтернаціональної допомоги афганському народу на психологічну допомогу військовослужбовців не звертали уваги. Все це спонукало до проведення досліджень, в ході яких було виявлено, що до посттравматичного стресового розладу були схильні більше 50 % солдатів. Це вже стало проблемою не індивідуума, а соціуму[2]. Відомо, що під час в'єтнамської війни загинуло 58 тисяч американських солдат, а протягом десяти років після війни 62 тисячі солдат закінчили життя самогубством, 50% ветеранів були ув'язнені за статтю по перевищенню агресії [3].

Начерзі -“донецький” та “луганський” синдром. Військові дії на сході нашої країни тривають з квітня 2014 року, невраховуючи події на Майдані Незалежності .За цей час величезна кількість загиблих, поранених, заручників з числа військових та цивільного населення. Зважаючи на те, що такі події за роки незалежності на території України розгортаються вперше, вони є незвичними, нетиповими і виходять за межі буденності.

Після ротації військових і учасників добровольчих батальйонів у бійців, які повернулися до дому, можлива поява так званого посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

Посттравматичний синдром – це важкий психічний стан, різновид тривожного розладу (неврозу), який виникає в результаті одиначної або повторюваних психотравмуючих ситуацій, зокрема, військовими діями, важкою фізичною травмою, сексуальним насильством або загрозою смерті. За даними психіатричної служби Міністерства оборони України, за весь період проведення АТО, у зв'язку з наявністю порушень психічної діяльності, було проліковано 5500 військових, 35% військовослужбовців було комісовано з приводу психічних розладів, близько 800 страждає на посттравматичний стресовий розлад[3]. Але ці показники значно більші, враховуючи той факт, що певна кількість військових не зверталися у медичні заклади. Цій категорії людей притаманні такі психологічні прояви, як агресія, роздратування, незадоволення, низька самооцінка тощо. Позитивні емоції сильно заблоковані, виникає депресивний стан. В них з'являються нав'язливі думки, вони звертаються до спогадів, згадують жакливі події, багато говорять про них. Це ознаки, які перешкоджають процесу соціалізації та адаптації у мирному середовищу.

Повертаючись з бойових дій, військові очікують визнання та розуміння з боку оточення. Ступінь реабілітації військових з наслідками психологічної травми залежатиме від успішності кампанії і виправданості всіх жертв, від відношення держави до захисників. Психіка цих людей пере структурувалася, щоб адаптуватися в нових умовах.

Сьогодні під час проведення бойових дій і особливо після її закінчення не можна недооцінювати роль військових психологів у реабілітації воїнів. Це потребує максимум зусиль з боку психологічних служб, які забезпечують адаптацію військових при поверненні до мирного життя.

Вивчення реального стану діяльності психологічних служб дозволяє зробити висновки, що на сьогодні не існує системи реабілітаційних центрів для вій-

ськових, не відповідає вимогам сьогодення кількість кваліфікованих фахівців з числа психологів, лікарів-реабілітологів, психотерапевтів для лікування посттравматичних стресових розладів.

Створенням реабілітаційних центрів займаються волонтери, «Українська асоціація фахівців з подолання наслідків психотравмуючих подій», надання мобільної психологічної допомоги на основі Канадсько-Української Фундації (де вказані всі пункти допомоги в кожній області).

Особливої уваги щодо психологічної реабілітації потребує мирне населення, включаючи дітей, людей похилого віку, що перебувають в зоні бойових дій, а також біженці по всій території країни.

Таким чином, психологічна та медична служби мають забезпечити готовність для надання допомоги у адаптації та реабілітації різним категоріям населення з серйозними психічними розладами.

Література:

1. І. В. Лінський, В. Н. Кузьмінов, Н. В. Позднякова, С. В. Онищук, Л. Ф. Шестопалова, Є. Г. Гриневич: розлади адаптації серед цивільного населення, що пережило бойові дії // Український вісник психоневрології – 2014. –Т.22.-№3. С.5-12.
2. Кузнецов Ю. Психологи для учасників АТО.[Електроний ресурс]- Режим доступу: <http://army.unian.ua/998082-psihologi-dlya-uchasnikiv-ato.html>
3. огомалець О. Програма самоуправління посттравматичним стресовим розладом для військового. [Електроний ресурс]-Режим доступу: <http://uacrisis.org/ua/ukrainian-presentovano-robochij-zoshit-programa-samoupravlinnya-posttravmatichnim-stresovim-rozladom-dlya-vijskovogo/>
4. Аналітичний центр розвитку громадянського суспільства» Посттравматичний синдром: з чим можуть стикнутися полтавські військові?
5. <http://www.0532.ua/article/690469>
6. Аналітичний центр розвитку громадянського суспільства» Посттравматичний синдром: поради практичного психолога для членів сімей військових. <http://analitika.pl.ua/postravmatychnyj-syndrom-porady-prak/>

Buherko J.M.

Candidate of Science (Psychology),
an associate professor

National Pedagogical Dragomanov University

THE FORMATION OF STUDENT YOUTH SPIRITUALITY

Abstract. *The article shows peculiarities of the student youth spiritual development via discovery of the self-knowledge processes, value self-determination, and self-implementation in the high school educational process.*

Key words: spiritual development, value-sense personal area, educational activity.

With the transitioning to the postindustrial society, the educational problems became special acute ones. Today it is becoming evident that the traditional education oriented to transition of the knowledge and skills does not sufficiently develop the capabilities which are necessary to the graduates for the independent self-determination in the world, making grounded decisions, being active subjects of professional and cultural self-creating, having own value benchmarks. Consequently a problem of the educational process organization in higher school based on the spiritual principles is very important.

Analysis of the publications on the subject. The questions of the individual spiritual world studying and formatting find their imaging in the researching of I. Bekh, M. Boryshevskyj, R. Trach, M. Savchyn, E. Pomytkin and others. The works of B. Bratjus, V. Slobodchikov, V. Shadrykov are dedicated to studying individual spiritual sphere; in the researching of V. Zinchenko, O. Stavyska, O. Klymyshyn the general approaches to the spirituality is reflected as life-purport values. The works of I. Zjazjun, V. Rybalka, J. Juzvak, V. Maskalets contain the reflections on the origins, evolution and moral norms. The sacred spirituality space in the structure of individual and collective unconscious shows up by the different schools of psychoanalysis; in the scientific school named after T. Jatsenko the underlying basis of spirituality is researched in the context of the psychodynamic theory.

Simultaneously in spite of the growing interest to the spiritually problems and via to exceptional complexity and specificity of this phenomenon, the material about it is extremely diverse and little structured.

The main material. The student age is a period of the most intensive individual formation, professional thinking development and self-affirmation. The planning and forecasting their lives to self-determination is characterized for the youth. The spiritual work on a, determination of their capacity borders, processes of value self-determination, self-activity and self-knowledge especially active take place [3, p.92]. The determination by the young human her psychological peculiarities results in the changing of internal position, constructing of her own new identity, striving to self-realization. Unfortunately this striving does not have the sufficient possibilities for the manifestation and develop in the traditional education condition.

The spiritual development beyond the individual, elevates man to the transpersonal experiences, and, on the other hand, via self-reflection directs his to the depths of his own inner world [2, p.86]. Unlike the psychological development it in more higher degree is concentrated on the self-awareness, life positions, value orientation, and conditioned not only by the human socialization and education but also by the activation of her spiritual "I" which can conflicting with social "I" and biological (natural) "I". Therefore it is advisable to consider the spiritual development as a vertex component of personal growing when this process acquires the self-development features[4].

The process of individual spiritual development is inextricably linked with ordering the ideals, values, and senses. Harmony achievement in the value-semantic individual field is important result of the spiritual development process, and not deprived of the crisis and conflict. The growing of the spiritual "I" activity urges the student personality to the spiritually directed behavior of which the greatest manifestation is the deed-ministry (I.Bekh) as a condition of the individual spiritual self-realization.

Unfortunately we should state that in the modern socio-economic conditions the traditional educational institutions not always may function as the organizations of the individual trajectory of the personality development, their spiritual features development. It is necessary to find new psychological approaches and pedagogical technologies oriented to the development of the student personality spirituality, form his psychological readiness to realization of the spiritual value system, his spiritual vocation (higher life senses, spiritual "I"). It requires using value-semantic features by the common educational activities of the teacher and pupils when the teacher has formed semantic setting to attract the students to the relationship based on the co-author principles in the educational process implementation. Such parity cooperation, co-creation training participants promotes that the student does not become a subject of study but already is him as the bearer of subjective experience. The given experience "meets" with already existing student subject experience since the processes of enrichment, knowledge cultivation are updated, not just generated or absorbed. In this case, the study is not the dispassionate knowledge but the subject meaningful world understanding filled with the personal meanings, values, and relations. Then the work begins with regard to the awareness of the world and himself by the student that promotes the spiritual growth of the individual.

The qualitatively new character of the graduate-specialists training provides their social activity, professional competency, development of the creativity and spirituality. The

progress of the high school education conception is provided by the joining of the individual and professional training student context. In practice, it is realized by individual oriented and individual creative approaches to the vocational students training. Then content of education, its means and methods are structured in a certain way for promoting of the individual manifestation to the subject material, its type and form. In order to do this, individual programs are developing modeling researching problems, group lessons are organizing based on the dialogues and simulation-playing games (supervision), educational material is integrated for realization of the student researching problem [5, p. 67]. Accordingly the student spiritual development is impossible without the common educational activities of the teacher and students that promote the active, creative, conscious student relation to the reality, make possible their spiritual growing via the appropriation of the human values by them, involvement in the social and cultural ties and relations, familiarization of the co-creative activity regulations, acquirement of the value ideas, and formation of the responsible attitude to the own livelihoods.

Bibliography

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку / Іван Дмитрович Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
2. Бугерко Я. М. Духовна автентичність людини у ракурсі філософсько-психологічного пізнання // Zbiór raportów naukowych «Nauka, problemy, osiągnięcia, innowacyjność, praktyki, teoria». (29.04.2015 – 30.04.2015) – Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2015. – p.85-86.
3. Бугерко Я. Н. Ценностные детерминанты духовного развития личности / Я. Н. Бугерко // Zbiór raportów naukowych «Współczesna nauka. Nowe perspektywy». (30.01.2014 – 31.01.2014) – Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2014. – P. 92-96.
4. Помиткін Е. О. Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Е. О. Помиткін. – К., 2009. – 44 с.
5. Яценко Т.С. Методологія професійної підготовки практичного психолога / Т.С.Яценко, О.В. Глузман, О.М. Усатенко. – Дніпропетровськ: Інновація, 2014. – 192 с.

Ель Гуессаб Карім

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії

Запорізького національного університету,

м. Запоріжжя

ОСОБЛИВОСТІ ТРАДИЦІОНАЛІЗМУ АРАБСЬКОГО СХОДУ

Ключові слова: традиціоналізм, інноваціоналізм, демократизація, арабські країни, глобалізація, іслам, модернізація, арабські спільноти, рушійні процеси.

Арабський Схід має власну концепцію розвитку в межах своєї території, а тому йому необхідно спиратися на тисячолітню історію і традиції. Але все ж він не в змозі уникнути процесів, які намагаються проникнути до простору зовсім іншої ментальності. Історичний розвиток арабських країн наклав певний відбиток і на свідомість її жителів, а звідси – панічний страх і кардинально змінені настрої. Розглядаючи питання традиціоналізму необхідно розуміти під цим поняттям приналежність до традиційно устелених цінностей. Під інноваціями слід розуміти ступінь глобалізації, який сприймається арабами неоднозначно. Арабський світ – країни, які складаються з протиріч, а визначальною основою цих протиріч є їх недиференційований поділ на сильні (з потужною економікою, системою нафтовидобування) та слабкі (які знаходяться або на межі між середнім достатком, або на межі бідності – змушені жити на два долари в день, тобто не мають власних енергоресурсів) держави. І найтрагічнішим в цій ситуації є те, що ні одна з держав не йдуть на поступки, на зближення, таким чином, вступають між собою у змагання, жодного кроку на шляху до співпраці. І це все викликано традиційно усталеним розподілом (згідно з принципами ісламу не дозволяється накопичення багатства – нафта ж є на сьогодні найбільшим багатством), але при цьому економічний розвиток країн Близького Сходу бажає бути ліпшим. Специфічною ознакою політичної системи на Арабському Сході є іслам, який керує важелями влади не тільки на внутрішньополітичній, але й на міжнародній арені. Про інтерес до глобалізаційних процесів у арабському світі свідчить велика кількість конференцій і круглих столів, які проводять в арабських столицях [1, с. 103]. До традиційних концепцій арабських країн слід віднести такі: «ісламської держави», «ісламської економіки», «ісламської солідарності». Наразі в сучасному мусульманському світі панують дві течії, які є визначальними: традиціоналістська та модерністська (інноваційна). У сучасному ісламі існують різні точки зору, різне ставлення до подій, які стосуються сучасного суспільного розвитку, до новацій, які спричинені глобалізаційними процесами. На думку Х. Сидорова, традиціоналізм тісно пов'язаний з консерватизмом, але ці два поняття не є тотожними. Прихильники традиціоналізму звертаються до ісламу, як основи всього сущого. На сьогоднішній день відбувається криза в ісламському традиціоналізмі, оскільки вплив Західного модернізму, який прагне викоринити релігію на шляху до модернізації арабського світу. Як зазначав російський традиціоналіст

К. Леонтьев: кожне суспільство, цивілізація проходить три фази свого розвитку, первинну, прогресуюче об'єднання й складність, вторинне суміщене спрощення. Якщо звернутися до ісламської історії то варто зазначити, що первинна простота, яка містить у собі всі реалії традицій, без сумніву, це була епоха так званих (салаф ас-салих). Другий етап ми спостерігаємо, коли нові салафіти, звіряють свої дії з фрагментарними текстами, а це вже схоже на фрагментарність знань (яким не властиві ні «третій вимір» того суспільства, ні знання, якими воно володіє, яка не зводиться до сухої текстуальної інформації). А отож, це і є другий етап під назвою – вторинного зміщеного спрощення, тому що саме це явище ми частіше за все бачимо щодня. Між цими двома фазами знаходиться – епоха прогресуючої складності, тобто розквіт ісламського класицизму, який витворив цивілізацію, культуру, які домінують у світі на п'єдесталі його розвитку [2]. Свою позицію щодо інноваціоналізму висловив професор Принстонського університету, відомий сходознавець Б. Льюїс, вказавши на причини змін мусульманського світу: стрімкий прогресуючий розвиток Заходу та його всеохопне втручання майже у всі аспекти життя мусульманина викликав різко негативний поштовх (проявляється насамперед у корупції, бідності, економічному виснаженні природних ресурсів, зокрема нафти, яка згодом здасть свої позиції). Наведені факти спонукають до висновку, що давність існування традицій не є шляхом до загибелі культурних цінностей та збідніння нації, проте значне місце посідає важливість інноваційних підходів, які використовують європейці, спустошуючи природні ресурси, витрачаючи енергію заради власного збагачення. Як бачимо, зі слів Б. Льюїса, арабські держави йдуть – не тими шляхами розвитку, адже, інші країни не з когорта близького східних країн – вбачають в Сході лише шляхи власного збагачення і примноження чужих скарбів.

Цілком очевидно, що східна концепція суспільного устрою кардинально відрізняється від західної (різняються соціокультурні особливості історичного розвитку), тому особливості відносин держави і суспільства в обох сторонах світу різні [3]. Іслам є тим ідеологічним підґрунтям арабо-мусульманського світогляду, яке виконує ряд функцій в сучасному арабському соціумі і серед них виокремлюють такі: політичну, ілюзійно-компенсаційну, емоційно-психологічну, комунікативно-інтегруючу, регулятивно-контролюючу, педагогічну, морально-етичну, художньо-естетичну, екзистенційну парадигми існування арабської спільноти [2]. Крізь призму процесу глобалізації проглядається така собі стандартна ситуація, яка на перший погляд має легкий шлях вирішення, але під загальним кутом зору проявляється лише її неідеальність. Наприклад, аналізуючи політично-економічну площину відносин традиційного ісламського Сходу і модерно-християнського Заходу, варто зазначити, що в умовах глобалізації проявляються прагнення Сходу до самостійності і певна відокремленість від західного домінування [2]. Це питання поки не вирішене і стосується суто політичного боку відносин між Сходом і Заходом.

Література

1. Волович О. Глобалізація в арабському світі: виклики, втрати і надбання: [Електронний ресурс] / Вісник Львівського університету. – Серія : Філологічна. – Вип. 53. – С. 101-110. – Режим доступу: http://philology.lnu.edu.ua/visnyk/53_2011/53_2011_volovych.pdf

2. Сидоров Х. Исламский традиционализм в пост-современном мире (ахль-сунна и ахыр-заман): [Электронный ресурс] / Харун Сидоров. – Режим доступа: <http://politosophia.org/page/islamskiy-traditsionalizm-v-post-sovremennom-mire.html>
3. Нагорний С. Сучасні проблеми демократизації в країнах Близького Сходу: [Електронний ресурс] / С. Нагорний // Віче. Журнал Верховної Ради України. – 2011. – №12. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2604/>

Грaбовська І.М.

Кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
Центру українознавства філософського факультету Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМА ЖІНОЧОГО ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: СОЦІОФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Аналізується реальний стан розвитку гендерно збалансованого суспільства в Україні в аспекті жіночого політичного лідерства. Виявляються основні проблемні моменти функціонування гендерної політики в державі, простимульовані діяльністю попереднього владного режиму. Вказується на неефективність становлення паритетної демократії в сучасній Україні.

Ключові слова: жіноче політичне лідерство, гендерно збалансоване суспільство, паритетна демократія, Україна, соціогуманітаристика.

Social Philosophy

Grabovska I.

PhD, Senior Researcher of Ukrainian Studies Center of Philosophy Faculty of
Kyiv National Taras Shevchenko University

PROBLEM WOMEN'S POLITICAL LEADERSHIP IN MODERN UKRAINE: SOCIAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

We analyze the real situation of gender balanced society in Ukraine in terms of women's political leadership. So too the main problematic aspects of functioning of gender policy in the country, stimulated the activity of the previous power regime. Indicate the ineffectiveness of becoming gender parity democracy in modern Ukraine.

Keywords: women's political leadership, gender-balanced society, parity democracy, Ukraine, socio-humanitarian.

Дослідження особливостей жіночого політичного лідерства як певної форми суспільної практики є малорозробленою та актуальною проблемою як в гендерному дискурсі сучасної України [1], так і в соціогуманітаристиці загалом. Проте, ця тематика залишається актуальною і для всього феміністичного напрямку досліджень європейської гуманітаристики, попри досить велику кількість наукових робіт, наявних в зарубіжних країнах саме з цього напрямку [4].

Значимість проведення аналітичних розробок з проблем жіночого політичного лідерства в Україні визначається як практичними завданнями перехідної форми соціальної дійсності (постсовєтської, посттоталітарної, постколоніальної), так і вимогами розвитку теоретичної та ідеологічної бази демократичних перетворень, характерних для сучасної української державності та суспільства в цілому [3].

За роки української незалежності (від 1991 р.) в Україні почало формуватися певне явище, яке в низці аналітичних досліджень вітчизняних авторів кваліфікувалось як феномен жіночого політичного лідерства [4]. Характерними його ознаками став прихід у владу в державі деякої кількості жінок, наділених харизмою (у розумінні, наданому цьому термінові М. Вебером). Серед них, безумовно, найяскравішою

особистістю стала Юлія Тимошенко. І хоча представництво жінок на найвищому щаблі політичної влади України – у Верховній Раді – було завжди малим, в політику потрапляли жінки, які мали досить суттєвий вплив на прийняття відповідальних рішень в державі та власний шлях в політику. Серед них варто назвати Олександру Кужель, Наталю Вітренко, Інну Богословську, Олену Бондаренко, Лілію Григорович, Наталю Королевську, Ірину Акімову, Ганну Герман, Ірину Геращенко, Н. Ярьсько, Н. Гонтареву та інш. Проте, внаслідок саме постколоніальної специфіки стану українського соціуму, що характеризується все ще недорозвиненістю громадянського суспільства в країні, за всі роки української незалежності так і не була сформована соціальна база для розширення меж та можливостей жіночого політичного лідерства. Через це сьогодні вже не можемо так однозначно кваліфікувати наявність жінок в українській політиці як існування особливого суспільного феномену. До того ж, із насильницьким вилученням із політичного життя країни такої справді харизматичної особистості, як Юлія Тимошенко за часи попереднього режиму, ряду політичних кроків діючої партії влади – Партії Регіонів, які реально посприяли «витисненню» жінок із влади, низки інших негативних у цьому плані процесів у соціумі, оптимістичні прогнози щодо створення тут гендерно-збалансованого соціуму як умови вступу до Євросоюзу значно знижені.

Поступовий відступ України від шляху демократичних перетворень, завмирання процесів створення ефективного суспільства в країні, в тому числі і громадянського, «аутизм» (визначення академіка М. Поповича) масової свідомості громадян, характерні для періоду до подій Єврореволюції (2013 – 2014 рр.), мають і свої гендерні наслідки для українського соціуму. Зокрема, й у тому, що в політику приходили не жінки – громадські лідерки (саме цей шлях є «найприроднішим» для зростання жінок-майбутніх політиків). В основному шлях жінки пролягав через власний бізнес чи бізнес їхніх чоловіків. Відповідно і в парламенті, як і на інших рівнях влади, жінка відігравала підлеглу роль, або ж набувала таку кількість конкурентів в особах чоловіків-політиків, яка не дозволяла їй реалізуватись у відповідності до власних здібностей, ідей та переконань.

Як доводить ціла низка соціологічних опитувань, що проводились в Україні протягом років української незалежності, жінкам в основному не вдавалось і не вдалось переконати суспільство у реальній потребі наявності жінок у владному просторі. Особливо на найвищих щаблях влади. Зрештою, це доводять і вісім виборчих парламентських перегонів та вибори президентів України.

Постколоніальна гендерна особливість жіночого політичного лідерства в Україні характеризується ще й тим, що при обранні проєвропейської орієнтації та прийнятих країною зобов'язань у сфері формування гендерно-збалансованого суспільства нині діючою владою підтримуються дуже мало проєктів щодо розвитку саме паритетної демократії в країні. За роки української незалежності, попри взяті на себе країною зобов'язання у гендерному плані, реальних дієвих та ефективних механізмів втілення їх в життя так і не було створено. Сьогодні вже навіть не піднімається питання про квотування місць у парламенті для створення гендерного балансу. Все це відбувається на фоні значної суспільної байдужості до даної проблеми.

Таким чином, специфіка сучасного жіночого політичного лідерства в Україні полягає в тому, що жінка як політик залишається на маргінесі суспільного життя, а

завдання створення гендерно-збалансованого суспільства відсувається на невизначений термін.

Література:

1. Грабовська І., Кобелянська Л. Ladies first: Феномен жіночого політичного лідерства в Україні: [наук. – поп. вид. у співавторстві з Л. Кобелянською/ за ред. І. Грабовської]. – К.: К.І.С., 2007. – 144 с.
2. Грабовська І. Феномен жіночого лідерства // Народний депутат. – № 3.- 2009. – С. 74 – 76.
3. Мельник Т. М. Гендер у політиці // Основи теорії гендеру. Навч. посіб. – К., „К.І.С.”, 2004. – 535 с.
4. Трофименко Л.С. Феномен жіночого політичного лідерства в Україні // Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. н. – Одеса, 2002. – 18 с.

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ А. Р. ТЮРГО

Серед величезної плеяди видатних інтелектуалів XVIII століття важливе місце займає Анн Робер Жак Тюрго (фр. Anne Rober Jacques Turgot, 10.05.1727, Париж – 18.03.1781, Париж) – французький економіст, філософ, державний діяч, один з прихильників економічного лібералізму. Його рід походив з Нормандії, прадід, дід і батько займали високі пости у французьких державних установах. Будучи тихою і сором'язливою дитиною, Анн Робер Жак був покликаний до духовного звання: спочатку закінчив семінарію у Сен-Сюльписі, потім теологічний факультет в Сорбоні. Однак після закінчення університету відмовився від духовної кар'єри, не бажаючи “носити все життя маску на обличчі”. Він поступає в Паризький парламент, через два роки отримує відповідне звання (рекетмейстера), але більше мріє про те, щоб займатися наукою і написати в тому числі філософію історії. Важливим фактором у формуванні світогляду А. Р. Тюрго стало знайомство із засновником школи фізіократів Ф. Кене, з яким він об'їхав усю Францію, вивчаючи стан промисловості, торгівлі, в цілому економічний розвиток країни. Одночасно молодий інтелектуал формував свої філософські погляди, знайомлячись з традиціями, культурою різних регіонів Франції. Таке поєднання практичної роботи чиновника і науковця стало стрижнем всієї його життєдіяльності. 1761 року А. Р. Тюрго займає посаду інтенданта Ліможу, а через тринадцять років, коли на престол вступив Людовік XV, А. Р.Тюрго – улюбленець філософів та економістів стає генерал-контролером фінансів Франції. В цей час він проводить ряд антифеодальних реформ, спрямованих на лібералізацію економічного життя країни (зокрема, відміну цехів), однак, зустрівши шалений опір і не отримавши підтримки короля, через два роки іде у відставку. Його падіння потягнуло за собою відміну усіх реформаторських рішень. Почалася реакція, сам А. Р. Тюрго важко захворів. Єдиною його втіхою стала наукова робота і спілкування з друзями. Через п'ять років після відставки він помер від апоплексичного нападу.

А. Р. Тюрго залишив помітний слід у європейській науці часів Просвітництва. Незважаючи на те, що загалом його вважають відомим економістом, можна твердо говорити про те, що цей видатний француз фактично започаткував у тодішній Європі такий погляд на розвиток людської історії, який ліг в основу концепцій історичного поступу багатьох його наступників, в тому числі таких титанів думки, як Ж. А. Кондорсе та О. Конт. Свої думки він виклав у працях “Роздуми про всесвітню історію” та “Послідовні успіхи людського розуму”. В цілому А. Р. Тюрго по-різному розглядав функціонування природного світу та світу людського. Першому з них він відмовляв у розвитку та прогресі. У природі немає сходження, там існує кругообіг, тобто просте механічне відтворення вже давно відомих форм без якісних змін у ньому. “Явища природи, – зазначав вчений, – підпорядковані незмінним законам,

замкнені в колі завжди однакових переворотів. Все відроджується, все гине; і в наступних поколіннях, через які рослини та тварини відтворюються, час у кожний момент лише відтворює образ того, що він сам зруйнував» [1, с. 51]. Що ж стосується другого, то саме в людському світі, на думку А. Р. Тюрго, і можна переконливо спостерігати прогрес. «Послідовний рух людей, – писав він, – навпаки, ставить видовище, що змінюється із століття у століття» [1, с. 51]. А універсальним засобом, який пов'язує усі людські покоління і створює підстави для сходження людства від своїх нижчих станів до вищих, є знання, які вічно продукуються розумом. Завдяки цьому уся історія постає як щось нескінченне, єдине ціле, яке має свої періоди дитинства, юності, зрілості, що уособлюють прогрес. Зважаючи ж на той факт, що суб'єкти історії і у якості окремих індивідів, і у якості людських спільнот від природи наділені різним розумом, знаннями, то сама історія виглядає нерівномірним процесом. «Ми бачимо, – писав А. Р. Тюрго, – як зароджуються суспільства, як утворюються нації... Імперії виникають і падають; закони, форми правління проходять одна за одною; мистецтва та науки винаходяться й удосконалюються. Почергово то стримувані, то прискорювані у своєму поступальному русі, вони переходять з однієї країни в іншу... Та уся маса людського роду, переживаючи почергово спокій і хвилювання, щасливі часи та години бідкування, завжди крокує, хоч і повільними кроками, до дедалі більшої досконалості» [1, с. 51-52].

Разом з тим, на думку А. Р. Тюрго, прогрес історії не є процесом постійного вдосконалення. В певному смислі усі періоди людської історії французький вчений розглядав діалектично як органічне поєднання як позитивних, так і негативних рис. Так, прогрес розуму за примітивного державного ладу, не утруднюваний примусовістю недосконалих законів, встановлених абсолютною владою, більше сприяв облаштуванню нового. З іншого боку, занадто широка зарегламентованість життя людей кидає їх у бажання розширити власну свободу – так тиранія змінюється демократією. А народ, втомлений анархією, кидається в обійми деспотизму. Таким чином, людська історія уявлялася А. Р. Тюрго не як якась стерильна дорога вгору, а як широкий шлях, який мав найрізноманітніші розгалуження, відходи, підйоми і схили, однак в цілому шлях від гіршого до кращого.

Ще однією важливою рисою людської історії А. Р. Тюрго вважав її прискорення. В основі такого прискорення він вбачав, насамперед, виникнення писемності, що дало можливість подолати дух сектантства і консерватизму. Іншими важливими факторами прискорення прогресу французький мислитель вважав урбанізацію, зростання освіти та змішування націй, прогрес мови, успіхи наук і моралі, а також революції. Віддав він належне також і ролі видатних людей, королів, законодавців тощо. В цілому ж смисл історії, на думку А. Р. Тюрго, полягав у «русі до царства розуму», що ґрунтується на науковому прогресі.

А. Р. Тюрго зробив одну з перших спроб періодизувати людську історію, що стало традицією у його наступників. Зокрема, він виділяв три основні епохи культурного прогресу: релігійну, спекулятивну, наукову. Кожній з них був притаманний певний тип виробництва матеріальних благ, а також певна методологія сприйняття та пізнання людиною навколишнього світу. Зокрема, на початку людської історії фундаментальним світоглядом був релігійний, він виступав універсальним способом пояснення світу. Надалі його місце зайняла філософія і лише на третьому етапі на

чільне місце в освоєнні світу людиною вийшла наука. Саме з цього часу, як вважав А. Р. Тюрго, історія починає набирати обертів, а прогрес стає явним. В подальшому ідею трьохперіодного розвитку людської історії широко використав і детально обґрунтував Огюст Конт.

Література:

1. Тюрго А. Р. Избранные философские произведения. – М.: Соц-экиз, 1937.

Сагуйченко В. В.

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії освіти
Дніпропетровського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти

ПАРТНЕРСТВО СІМ'Ї І ШКОЛИ У ПЛОЩИНІ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Ключові слова: партнерство, сім'я, діти з особливими освітніми потребами, система післядипломної педагогічної освіти.

Keywords: partnership, family, children with special educational needs, the system of postgraduate education.

Зростаючі вимоги до сучасної вітчизняної освіти, яка реформується, орієнтація на світові стандарти якості інклюзивної освіти змушують звернутися до філософсько-освітніх аспектів творчо працюючих педагогічних працівників і батьків. Діалог всіх учасників навчально-виховного процесу допомагає реалізувати на практиці сучасні високі стандарти, дає можливість обирати форми навчання. Формування своєї життєвої концепції важливо для педагогів, учнів, батьків у сучасному суспільстві ризику: життєдіяльність вимагає відповідального відношення до власного життя та життя оточуючих людей, що досягається завдяки високому рівню соціальної та психологічної зрілості, наявності необхідних умов для самореалізації власних потужних сил. Тому важливим для всіх учасників навчально-виховного процесу є свідомий вибір життєвих цілей, подальше їхнє оформлення у якості життєвого плану з відповідною системою конкретних завдань та засобів їх досягнення. Актуальною залишається проблема свідомого батьківства.

Особистість у системі післядипломної педагогічної освіти сьогодні розглядається як суб'єкт життя, основою якого є діяльність у духовній та практичній площині і обов'язково направлена на творче проектування власного шляху. Це є актуальним у першу чергу для дітей з особливими освітніми потребами. Спільна робота сім'ї і школи для педагогічних працівників та батьків виступає у якості засобу вирішення не тільки відстрочених, перспективних життєвих завдань, а і близьких сьогоденних планів, задач; вона упорядковує процеси не тільки професійного самовдосконалення, а і допомагає особистості з особливими освітніми потребами не розгубитися у сучасному суспільстві ризику. У відомого практика і теоретика в педагогічній галузі, М.І. Пирогова, якого сьогодні можна віднести до філософів освіти, в статті «Питання життя» ще двісті років тому тісно пов'язані цілі і задачі виховання із змістом і цілями людського існування. Вчений поширює це у першу чергу на педагогічну діяльність: без вирішення питання щодо змісту людського буття неможливо розуміння змісту виховання і освіти, неможливо поставити цілі подальшої педагогічної діяльності та здійснити їх [3]. Питання про зміст свого існування постає перед кожною мислячою людиною. Людина у процесі навчання і виховання засвоює певні цілі і зміст свого існування. Суттєвим для нашого дослідження є те, що М.І. Пирогов підкреслював важливість соціального оточення, певного впливу на особистість інших людей. Головне, підкреслював вчений,

виховати особистість, її вольові та моральні якості. Для освітньої сфери незалежно від талантів та нахилів важливо становлення загальнолюдської сутті кожного суб'єкта навчально-виховного процесу.

Сьогодні у батьків і педагогів є самостійність у відборі доцільних інноваційних педагогічних технологій. Досить цікавий досвід є у американській системі освіти, де розробка, формування банку інновацій, освітніх технологій здійснюється у комерційних центрах при педагогічних коледжах. Вчитель, звернувшись до бази даних, вибирає для себе найбільш оптимальні варіанти організації навчання та виховання. Таким чином в умовах конкуренції здійснюється ефективність і практична цілевідповідність обраній технології. Такий підхід дає педагогам та батькам можливість широкого вибору за умов наявності цілісної, повної, багатовимірної картини сучасного світу та власних прогнотованих стосунків з навколишнім середовищем, що постійно змінюється. Можливо спробувати поєднати партнерство з творчим проектом та визначити життєтворчість в післядипломній педагогічній освіті як постійну творчу педагогічну діяльність за умов цілісного світосприйняття. Цікавим є підхід до визначення життєтворчості у Д.А. Леонтьєва, який бачить цей складний процес як розширення світу, розширення життєвих відношень. Пізніше вчений визначає життєтворчість як особистісно зорієнтовану практику розвитку і корекції відношень із світом [1]. Заслугує уваги точка зору у американського дослідника Р. Рорті, який вважав, що пізнання можливе лише з позиції ангажованого суб'єкту, залученого до певного соціокультурного контексту; воно завжди ситуативно обмежено, конкретно історично обумовлено [4]. Такі підходи дають можливість направляти педагогів та батьків за технологією життєтворчості в післядипломній педагогічній освіті ні на конкретні орієнтири (іноді і чужі, і далекі від концепції розвитку навчального закладу), а формувати ці життєві та педагогічні орієнтири самостійно. Важливо при цьому враховувати і відмінності і принципові особливості та феномен взаємовпливу американської та європейської філософсько-педагогічних думок для інтерпретації у реалії сучасної освіти і за Мартином Хайдеггером «зустрітися зі своєю сутністю» [5].

Сьогодні у педагогів і батьків дітей з особливими освітніми потребами є певна свобода відносно вибору своєї професійної та виховної діяльності, що характерно для творчо працюючих педагогів, для яких показник осмислення й продуктивності власного та професійного життя є найвищим на відміну від незадоволених своїм вибором педагогічної спеціальності та маючих певні труднощі у комунікативній сфері. І це є проблемою для системи післядипломної педагогічної освіти.

Для педагогічних працівників, батьків учнів з особливими освітніми потребами важливо своєчасно визначитися щодо образу буття, сприйняття реальності, наповнення змістом життя, яке ніхто не зможе зробити за іншу людину. Характеризуючи високий рівень педагогічної творчості, можливо знайти взаємозв'язок між навчальною діяльністю, формуванням особистості учня та самовдосконаленням власної особистості педагогів і батьків. Можна погодитися з тим, що діалектична єдність процесуального та результативного задоволення професійною діяльністю є фактором підвищення значущості педагогічної професії до рівня смислу життя, що характерно для творчо працюючих педагогів і батьків учнів з особливими освітніми потребами, розуміючих важливість спільного процесу інклюзивної освіти та виховання.

Якщо змінюється філософія людини-педагога, людини-батька, тоді за Абрахамом Маслоу змінюється все, в тому числі і уявлення про те, якою може стати людина і як їй допомогти реалізувати своєчасно свої потенційні можливості. Важливо те, що вчений підкреслював наявність у кожної особистості уроджених намірів до самоактуалізації, які є головною найвищою людською потребою [2].

Становлення діючого соціального партнерства сім'ї і школи передбачає інноваційний творчий процес через життєтворчість батьків, учнів з особливими освітніми потребами і вчителів в системі післядипломної педагогічної освіти. Технологія вимагає відповідального ставлення до власного життя та життя оточуючих людей, що можливо досягнути на високому рівні соціальної та психологічної зрілості, наявності необхідних умов для самореалізації власних продуктивних сил. Життєтворчість та життєдіяльність у партнерстві сім'ї і школи для батьків учнів дітей з особливими освітніми потребами і педагогічних працівників є засобами вирішення не тільки відтермінованих, перспективних життєвих завдань, а й поточних сьогоденних завдань. Вона упорядковує процеси не тільки професійного самовдосконалення, а й допомагає особистості не розгубитися у сучасному суспільстві ризику завдяки своєчасному формуванню нової ментальності із новою ціннісною шкалою, адже в Україні створюється та розвивається інклюзивна модель навчання дітей з особливими освітніми потребами. ДООППО спільно з «Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» упроваджують ці зміни в тісній співпраці з Міністерством освіти і науки України, Інститутом спеціальної педагогіки АПН України, іншими державними та громадськими організаціями, серед яких важливе місце належить батьківським організаціям [6, 6-7].

Література.

1. Леонтьев Д.А. Жизнетворчество как практика расширения жизненного мира. 1-я Всероссийская научно-практическая конференция по экзистенциальной психологии: материалы сообщений. / Д.А. Леонтьев [под ред. Д.А. Леонтьева, Е.С. Мазур, А.И. Сосланда.] — М.:Смысл, 2001. — С.100-109.
2. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу [пер. с англ. А.М. Татлыбаевой]. — СПб.: Евразия, 1999. — 478 с.
3. Пирогов Н.И. Избранные педагогические произведения / Н.И. Пирогов. — М.: Акад. пед. наук РСФСР, 1952. — 701с.
4. Рорти Р. Философия и зеркало природы : монография / Р. Рорти : [пер. с англ., науч. ред. В.В. Целищева]. —Новосибирск: Изд-во Новосиб.ун-та, 1997. — 297с.
5. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. : [пер. с нем. В.В. Библихина.] — Харьков: «Фолио», 2003. — 503с.
6. Як досягти змін: Посібник для батьків і педагогів з обстоювання та захисту прав дітей з особливими освітніми потребами та громадської діяльності. – Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» – К.: ФО-П Придатченко П.М., 2006. – 140 с.

Райхерт К. В.

кандидат философских наук,
доцент кафедры философии естественных факультета
Одесского национального университета
имени И. И. Мечникова

ЭРОЗИЯ РЕАЛЬНОСТИ В «ВИДЕОДРОМЕ» И «ЭКЗИСТЕНЦИИ» ДЭВИДА КРОНЕНБЕРГА

Социальный смысл кинофильмов Дэвида Кроненберга «Видеодром» (1982) и «Экзистенция» (1999) заключается в положительной критике роли электронных медиа в эрозии человеческой реальности, так как электронные медиа, такие как телевидение и видеоигры, формируют новые физические тела человека, стирают половые и гендерные различия между людьми, создают все условия для возникновения так называемой «новой плоти».

Ключевые слова: масс-медиа, телевидение, видеоигра, реальность, сексуальность, тело.

The social meaning of the David Cronenberg's films "Videodrome" (1982) and "eXistenZ" (1999) is a positive criticism of the role of electronic media in the process of erosion of human reality since electronic media such as television and videogames shape new physical bodies of human beings, erase sexual and gender distinctions between humans, create all conditions of "new flesh".

Key words: mass media, television, videogame, reality, sexuality, body.

В июле 2000 года известный японский исследователь постмодернизма Акира Асада опубликовал статью «ポストモダンの猥褻な陰画» (Posuto modan no waisetsuna inga, 'Постмодернистский непристойно отрицательный'), в которой речь шла о кинофильме канадского кинорежиссёра Дэвида Кроненберга «Экзистенция» (1999), а именно о так называемой «эрозии реальности» (現実の侵食, Genjitsu no shinshoku). В этой статье есть интересное наблюдение: «Этот канадский кинорежиссёр <Дэвид Кроненберг. – прим. моё. – К.Р.> уже продемонстрировал в карикатурной форме в фильме "Видеодром" 1982 года как электронные масс-медиа подвергают эрозии реальность. Я не могу забыть сцену из фильма, в которой протагонист вставляет видеокассету в животе в разрез, напоминающий собой женские половые органы, что представляет собой пример дурного вкуса. "Экзистенция" 1999 года представляет собой пример ещё большего дурного вкуса. Теперь уже вставляют в отверстие, напоминающее задний проход, а именно в биопорт, который сделан из плоти генномодифицированной амфибии и открывается в нижней части позвоночника, шнур, похожий на пупочный канатик (пуповину)» [1]. Предложенное А. Асадой замечание по поводу кинофильмов «Видеодром» и «Экзистенция» Д. Кроненберга может представлять определённый интерес в плане исследования электронных медиа на предмет эрозии реальности через призму человеческой сексуальности. Этому и будет посвящено моё исследование.

В предлагаемой работе я попытаюсь раскрыть то, как Дэвид Кроненберг

осмысливает эрозию реальности, производимую электронными медиаустройствами, такими как телевизор, видеоманитон и игровая приставка, и как это связано с человеческой сексуальностью. Для этого я собираюсь проанализировать два кинофильма Кроненберга – «Видеодром», который посвящён влиянию телевидения и видео на человека, и «Экзистенцию», которая посвящена влиянию компьютерных игр на человека.

Для начала следует обратиться к анализу кинофильма «Видеодром» (Videodrome, 1982). Протагонистом кинофильма выступает директор маленького телевизионного канала Сивик-ТВ Макс Ренн (его роль исполняет Джеймс Вудс). Его телестанция случайно ловит сигнал канала, по которому показывают пытки и убийства. В ходе поисков источника сигнала Макс знакомится с профессором Брайаном О'Бливионом, который общается только через записи на видеокассетах. Во время поиска у Макса начинаются галлюцинации. Самым жутким из них оказывается следующее: в животе Макса появляется влагилицеобразное отверстие, в которое его враги вставляют полуживые шевелящиеся и пульсирующие видеокассеты для того, чтобы запрограммировать Макса на соответствующие действия. Со временем вставляемые видеокассеты начинают походить на опухоли. Теперь Максус всё труднее и труднее отличать объективную реальность от галлюцинации. Однако Макс не оставляет поиски источника сигнала, в результате чего он выясняет, что искомый им сигнал – это специальный сигнал под названием «Видеодром», который вызывает в зрителе опухоль, которая и является причиной галлюцинаций. В конце концов, враги программируют Макса на убийство своих бывших партнёров, что он успешно осуществляет с помощью пистолета, причудливо сросшегося с кистью правой руки, который он прячет в отверстии в животе. Макс пытается убить дочь О'Бливиона, однако та убеждает его бороться против «Видеодрома». Макс убивает своих врагов и скрывается на заброшенном корабле. Там у него случается видение телевизора, на экране которого появляется его бывшая любовница и зовёт его убить «Видеодром» и превратиться в «новую плоть». Дальше следует видение, в котором Макс встает на колени, прикладывает к голове пистолет, произносит: «Смерть Видеодрому, да будет новая плоть!» и убивает себя, после чего телевизор взрывается – и из него вываливаются человеческие внутренности. После видения Макс нажимает всё-таки на курок пистолета – и экран гаснет. Конец фильма.

Обычно кинофильм «Видеодром» рассматривают через призму критического осмысления порнографии [4, 57-80] и цензуры [6, 182-224]. Между тем я полагаю, что кинофильм «Видеодром» Д. Кроненберга можно вполне рассматривать как визуализацию (или буквальное воплощение) метафоры, предложенной канадским философом и теоретиком медиа Маршаллом Маклюэном, который, кстати, в самом фильме выведен в образе профессора Брайана О'Бливиона. В одной из своих знаменитых работ – «Понимание Медиа: внешние расширения человека» [2] (1964) Маклюэн утверждает, что в той или иной степени средства массовой коммуникации / информации (медиа) расширяют наши телесные и чувственные способности, иногда за счёт других способностей, так что можно говорить во вполне физическом смысле о том, что они осуществляют «ампутацию и протезирование» нашего чувственного аппарата; более того, все медиа встраивают в наши жизни искусственные перцепции и произвольные ценности, то есть в разной мере ангажируют пользователей медиа.

Собственно, метафора заключается в том, что медиа являются продолжениями, в том числе и физическими (телесными), человека. Именно это и показывает Кроненберг в фильме «Видеодром». Главный герой фильма одержим телевидением. Телевидение формирует в нём определённые искусственные перцепции (в фильме это галлюцинации) и ценности (в фильме это стремление героя смотреть на то, как причиняют боль другим или как другим больно), причём через постоянную демонстрацию насилия, созерцание которого в фильме оказывается сродни сексуальному акту. В фильме даже обыгрываются некоторые предрассудки рядовых зрителей, что длительный просмотр телевидения приводит к возникновению опухолей. Обыгрывается также чрезмерное привыкание зрителя к просмотру телевизионных программ, которое изображается в фильме словно наркозависимость: показательной в этом плане является сцена из фильма, в которой бездомные и нищие, не имеющие телевизоров или доступа к кабельному телевидению, посещают специальные «приюты», в которых могут бесплатно посмотреть телевизионные программы. Даже встреча Макса с представителями так называемой «Хиросима видео» по покупке порнографического контента обставлена в фильме как сделка с наркоторговцами: видеокассеты хранятся в специальном кейсе, а весь разговор сводится к цене и чистоте предлагаемого продукта.

В сущности персонажа Джеймса Вудса в фильме можно рассматривать как олицетворение телевизора, причём не просто телевизора как приёмника телерадиосигналов, но и как телевизор, совмещённый с видеомагнитофоном, как так называемую «видеодвойку». Макс Ренн принимает телевизионные сигналы и видеокассеты в буквальном смысле слова. Пистолет, сросшийся с его правой рукой, есть не что иное, как пульт управления от телевизора. Когда Макс использует пистолет, то он, убивая людей буквально, в символическом плане отказывается от общения с людьми в пользу просмотра телевизионных программ и видеокассет. Финальное видение Макса (выстрел себе в голову из пистолета) есть на самом деле простое выключение телевизора, – собственно, когда в самом финале Макс нажимает на курок – и картинка исчезает, это означает, что зрителю фильма отключили просмотр телепередачи. Не менее важным является предложение Кроненберга прочитывать показанное в фильме в сексуальном плане. Не случайно у Макса в животе, по сути, открывается влагище. Макс, будучи олицетворением приёмника, как телевизионных сигналов, так и видеокассет, представляет собой пассивный объект, в который что-то вставляют (сигнал или видеокассету). Макс уподобляется пассивному сексуальному партнёру (женщине или пассивному гомосексуалисту), с которым – иносказательно – занимаются сексом. Так как телевидение в основном носит развлекательный характер, то есть направлено на стимулирование центра удовольствия у зрителя, то не удивительно, что просмотр телепередач и видеокассет оказывается сродни сексуальному акту, реализация которого в том числе преследует получение удовольствия, сложнее – наслаждения. Так как на телевидении в основном демонстрируется насилие, то созерцание насилия оказывается сродни просмотру порнографии (в современном английском языке для этого есть специальное обозначение – *torture porn*), которое способствует удовлетворению сексуальных потребностей.

В другом кинофильме Дэвида Кроненберга – «Экзистенция» (*eXistenZ*, 1999) уже два главных персонажа – Аллегра Геллер (Дженнифер Джейсон Ли), один из лучших дизайнеров игровых приставок в мире, и её телохранитель Тед Пайкл (Джуд

Лоу). По сюжету во время презентации новой приставки «Экзистенция» на Аллегра нападает фанатичный убийца, вооружённый причудливым органическим оружием, которое не способно обнаружить датчики службы безопасности. Аллегра спасается вместе с Тедом. Аллегра обнаруживает, что единственная копия «Экзистенции» повреждена. Чтобы оценить степень поломки, она уговаривает Теда сделать себе биоразъём в районе поясницы и подключиться к игровой приставке. После подключения становится не понятным, где подлинная реальность, а где – виртуальная.

Если в «Видеодроме» привыкание к просмотру телевидения и видео было связано с сексуальными желаниями (это подчёркивалось с помощью отверстия в животе протагониста), то в «Экзистенции» уже акцентируется внимание на связи компьютерных игр с сексуальными желаниями. В фильме предостаточно сцен, которые несут ярко выраженный сексуальный характер. Например, у одного из персонажей изначально не было никакого биоразъёма (биопорта), отверстия внизу позвоночника, позволяющего подключаться к компьютерным играм, запускаемым на игровых приставках *MetaFlesh*. Эти приставки, созданные из синтезированных органов земноводных с изменённой ДНК, соединяются с биопортом через напоминающие плоть «пуповины». Аллегра уговаривает Теда сделать себе биопорт. Вдвоём они находят некоего Гаса (в фильме его роль исполняет Уиллем Дефо), который готов сделать такой биопорт. Вся сцена создания биопорта символически выглядит, как гомосексуальный половой акт, в котором Тед предстаёт как пассивный партнёр, а Гас – как активный. Причём всё это выглядит как лишение девственности. В сцене Гас приставляет к пояснице Теда устройство, напоминающее ружьё. Тед сопротивляется, в истерике сообщая, что у него фобия проникновения в его тело. Наконец, операция по установлению биопорта происходит: Тед испытывает боль. Однако на этом болезненные ощущения Теда не заканчиваются: не дав возможности Теду опомниться после операции («первого сексуального проникновения»), Аллегра немедленно вставляет кабель в новое отверстие в теле Пайкла. В другой сцене из фильма Аллегру принуждают подключиться к порту заражённой игровой приставки. Вскоре после того, как приставка сжимается и отключается, в теле Аллегры распространяется инфекция – и она заболевает. Синтия Фриланд полагает – и я в этом с ней согласен, что «эта сцена напоминает нам, что эротизм компьютерных игр, как и настоящий секс, бывает опасен. Последствия соединения с другими и открытия им своего разума и тела могут стать летальными» [3, 290]. И далее: «в “Экзистенции” сцены подключения разъёмов игровых приставок демонстрируют грязный и рискованный, но сладострастный процесс. Введение порта и удовольствие тесно связаны через посредство образов естественных физических процессов, таких как секс и еда» [3, 290]. Интересно, что в фильме «Экзистенция» Кроненберга, так же как в романе Филипа К. Дика «Убик» (*Ubik*, 1969), невозможно отыскать подлинную реальность: в финале фильма оказывается, что та реальность, в которой Аллегра и Тед спасались от фанатиков, является всего лишь компьютерной симуляцией игры *tranCendenZ* («Трансценденция»).

Показательно, что реальность в «Экзистенции» настолько реальна, что даже боль не является критерием отличия подлинной реальности от неподлинной. Такого ещё нет в «Видеодроме». Возможно, это объясняется тем, что, в сущности, сексуальность в «Видеодроме» представлена в форме вуайеризма в то время когда сексуаль-

ность в «Экзистенции» – это уже полноценный секс между двумя партнёрами. И если вуайеризм в «Видеодроме» позволяет избежать всех «грязных» моментов касательно тела во время полового акта, но при этом никак не избежать «грязных» моментов касательно сознания, то полноценный сексуальный акт в «Экзистенции» уже не позволяет сделать ни того, ни другого.

Значимым является также тот момент, что «Видеодром» и «Экзистенция» с помощью неожиданной фабулы, ярких художественных образов и тропов (тело здесь явно является тропом) прекрасно иллюстрирует собственную философию Дэвида Кроненберга – философию так называемой «новой плоти»: «В общем-то, в физическом плане вы можете изменить то, что делает вас человеком. <...> Люди могут обмениваться половыми органами или вовсе обходиться без них для воспроизведения потомства. <...> Различие между мужчиной и женщиной должно ослабнуть, возможно, тогда в нас будет меньше противоположного и больше общего» [5, 80-82]. Поэтому в «Видеодроме» и «Экзистенции» в телах персонажей появляются новые отверстия, символические половые органы, которые на самом деле призваны снять чёткие половые различия. Вот это снятие половых различий и составляет суть эрозии реальности в философии Кроненберга.

Между тем следует помнить, что сама эта эрозия оказывается возможной только благодаря электронным медиа (в случае «Видеодрома» это – видео и телевидение; в случае «Экзистенции» компьютерные игры). То есть электронные медиа формируют новые физические тела человека, стирают половые и гендерные различия между людьми. Это позволяет по-новому взглянуть на социальный смысл фильмов «Видеодрома» и «Экзистенции» Кроненберга: на первый взгляд, эти фильмы кажутся такими, в которых реализуется негативная критика электронных медиа и эрозии реальности, ими совершаемой, но на самом деле в них речь идёт о позитивной критике роли электронных медиа в эрозии человеческой реальности, так как они формируют новую психофизиологию человека.

Литература:

1. Асада А. Посуто модан но вайсэцуна инга [Постмодернистский непристойно отрицательный]: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kojinkaratani.com/criticalspace/old/special/asada/voice0007> (Дата обращения: 11.06.2015) (на японском языке).
2. Маклюэн М. Понимание Медиа: внешние расширения человека / пер. с англ. В. Г. Николаева. М.: КАНОН-Пресс-Ц, Кучково поле, 2003. – 464 с.
3. Фриланд С. Проникаем в Киану: новые дыры на старый лад; пер. с англ. // «Матрица» как философия: эссе / пер. с англ. О. Турухиной. Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – С. 279-295.
4. Browning M. David Cronenberg: Author or Film-maker? Chicago: Intellect Books, 2007. – 206 p.
5. Cronenberg on Cronenberg / ed. C. Rodley. London: Faber & Faber, 1996. – 256 p.
6. Wilson S. The Politics of Insects: David Cronenberg's Cinema of Confrontation. New York: Continuum, 2011. – 244 p.

Бялягузова Ольга Юріївна

кандидат історичних наук,

доцент кафедри філософії

Миколаївського національного університету

імені В. О. Сухомлинського

МУЗИЧНІ СМАКИ ЯК ВАЖЕЛІ ФОРМУВАННЯ ПОГЛЯДІВ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Ключові слова: молодь; музика; соціалізація; світогляд; реп; рок; поп-музика; електронна музика; класична музика.

Keywords: teenagers; music; socialization; ideology; rap; rock; pop-music; electronic music; classical music.

Вступ. У сучасному суспільстві молодь не може уявити своє життя без музики. На сьогодні ми бачимо безліч молодих людей, які йдуть вулицями у навушниках, намагаючись заглибитися у світ музики. У такий спосіб у світі сформувалося безліч музичних стилів та підстилів, що допомагають сучасній молоді краще пізнати себе та зрозуміти свій спосіб реалізації у житті. Найбільш популярними музичними стилями на сьогодні є реп, рок, поп-музика, електронна музика. Кожен із цих стилів несе у собі певні ідеологічні засади та смислові навантаження. Тож є досить логічною думка про те, що музичні смаки здатні впливати на соціалізацію молоді у суспільстві та формування їх власної картини світу.

Актуальність дослідження. Питанням щодо впливу музики на молодь займалося багато вчених. Їх діяльність спрямована на проведення досліджень різного характеру впливу музики на людей, зокрема на молоде покоління. Проблемою соціального впливу на молодь займався видатний німецький соціолог Макс Вебер, який наголошував на здатності звуків музики впливати на установи людей; німецький соціолог, філософ, композитор та теоретик музики Теодор Адорно називав музику феноменом цивілізованої культури; у працях російської дослідниці Н. Р. Ісхакової зроблено спробу виявити музичні смаки сучасної молоді; процес формування національної свідомості досліджується у працях філософів, педагогів (І. Бех, І. Бич, О. Вишневський, В. Жмир, І. Зязюн, В. Кремень, І. Курас, Ю. Руденко); певні педагогічні дослідження мотивують визначну роль музичного мистецтва у естетичному, духовному та національному становленні молоді (О. Апраксина, Л. Масол, С. Мельничук, В. Ражникова, Л. Хлебнікова та ін.).

Пануючою формою дозвілля на сьогодні стає естрадна музика. Вона впливає на естетичну свідомість, на емоційно-почуттєву сферу. Все це відображено у працях Б. Бриліна, А. Болгарського, В. Дрянкі, І. Климук, О. Семашка.

Тож все це говорить про високий соціологічний вплив музики на суспільство.

Мета статті – визначити рівень впливу музичних смаків на погляди сучасної молоді.

Виклад основного матеріалу. У ХХІ столітті існує безліч музичних напрямів, які у свою чергу мають свої підкласи. Тож для сучасної молоді існує дуже багатий

вибір щодо музики, але основними напрямками на сьогодні вважаються реп, рок, поп-музика, електронна музика та, у незначній кількості, класична музика. Загалом ці музичні напрями дуже часто об'єднані однією спільною метою.

Слово «реп» походить від англ. *rap, rapping* – 1)стук, удар; 2)говорити, розмовляти, що разом може означати *ритмічний речитатив*. Це один із елементів стилю хіп-хоп музики (у розмовному мовленні часто використовується як синонім поняття хіп-хоп). Але елемент речитативу репу використовується не тільки у хіп-хоп музиці, але і в інших жанрах. Це драм-н-бейс, поп-музика, рок-музика (репкор, ню-метал, альтернативний рок, альтернативний реп, хардкор-музика). Тож, якщо аналізувати зміст пісень репу як музичного напрямку, то можна спостерігати такі тенденції як: по-перше, заклик до бойового свавільного життя; по-друге, дуже часто та гостро у піснях стилю реп ведеться розповідь про вживання наркотиків; по-третє, у піснях цього напрямку дуже часто висвітлюється проблема таких людських цінностей як кохання та дружба.

Наступним музичним напрямком, який піддаватиметься аналізу є рок. Рок (англ. *Rock*) – узагальнена назва певних напрямків популярної музики у другій половині ХХ століття (походить від рок-н-ролу, ритм-енд-блюзу). Це своєрідний спосіб життя, яким користуються шанувальники рок-музики, що переріс у субкультуру; це рупор молоді, що втілює суперечливі настрої та конфлікти; це бунт, протест, народження нових стилів та нових цінностей, а потім знову процес комерціалізації та адаптації до способу життя. Він піднімає питання різностороннього плану: питання людської свободи, влади, кохання, націоналізму, миру у всьому світі, людського сенсантименталізму та моральних установ. Але, на відміну від інших напрямів, представники року намагаються досягнути ці питання за допомогою високої метафоричності.

Важливе місце для молоді також посідає поп-музика. Саме поп-музика є одним із найбільш популярних напрямів серед сучасної молоді. Терміни «*mass*», «*popular*», «*low*» («*низький*») використовуються як синоніми у західній соціологічній та філософській літературі для ототожнення масової культури та популярної культури. Професор соціології Колумбійського університету Г. Генс запропонував свою типологію культури:

- висока (елітарна) (*elite, high*);
- народна (*folk*);
- масова (низька) (*mass, low*), (популярна – *popular*).

«...в Європі з'явився термін *massen-Culture*, який американці прийняли як *mass-culture* з аналогічним змістом. Я віддаю перевагу терміну «поп-культура», який має такий самий смисл» [5, 4]. Г. Генс прагне довести рівність масової культури та народної. Час розквіту масової культури на Заході (1950-1960-ті роки) називають «поп-десятиріччям», де розвивався один із проявів масової культури, пов'язаний із модою, рекламою, телебаченням, інститутом «зірок», – «поп-арт» («популярне мистецтво») та перші зразки рок-музики – «поп-музика». Паралельно зустрічається похідний термін «попса» (або «попс»), яким зневажливо визначають максимально спрощену дешево продукцію (кітч), що має комерційний характер.

Сьогодні ми бачимо негативні тенденції у розвитку цієї музичної культури: поп-музика сьогодні стала занадто розпусною та відвертою. З екранів телевізорів та радіо лунає багато непристойних слів та фраз. У поп-музиці недавно з'явилася негативна тенденція до незв'язних текстів.

Порівняно нещодавно серед кола молодіжних музичних смаків чільне місце зайняла електронна музика, що базується на відтворенні мелодій та текстів за допомогою комп'ютерної обробки. Електронна музика означає музику, що переважно створена за допомогою електронних засобів (синтезатори, семплери, комп'ютери, драм-машини). Одним із музичних жанрів, що найдинамічніше розвивається у ХХІ столітті стала електронна музика. Цьому процесу надала велику послугу доступність створення музики, тому що за допомогою комп'ютера можна створити досить якісну електронну композицію. Цей музичний стиль також не несе в собі ґносеологічного навантаження, оскільки головний акцент робиться на самій музиці, а не на словах. Цей напрям скоріше можна вважати розважальним, ніж тим, що допомагає сприйняти світ. Дуже часто звуки електронної музики несуть негативний відтінок, що може впливати на психічне здоров'я людини.

Останнє місце серед молоді сьогодні посідає класична музика. На жаль, в осередку молоді вона стає все менш популярною. Цей музичний напрям дуже відрізняється від усіх вищеназваних. Хоча класична музика у своїй основі не має ніякого текстового навантаження, але усе ж такі звуки, що відтворюються представниками цього напрямку мають своє семантичне навантаження. Музика пробуджує дух людини. Вона відкриває перехід від чуттєвого досвіду до духовного. Природа музики не зводиться до музичної тілесності, музичних емоцій та музичного мислення. Природа людини не обмежується тілом та психікою. Людина – це дух, що може розуміти та переживати дух музики. Психологіки підтверджують дивні властивості класичної музики впливати на підсвідомість людини, її фізичне та психоемоційне відчуття.

Отже, проаналізувавши всі найбільш популярні напрями музики серед сучасної молоді, можна говорити про те, що кожен напрям є індивідуальним, здатен по-своєму впливати на соціалізацію або десоціалізацію молоді.

Музика не має собі рівних у силі емоційного впливу на духовний світ людини. Вона займає одне з важливих місць у формуванні духовної культури людини. Із давніх-давен натхненний співак Орфей заворожував людей та природу чарами свого голосу. На Давньому Сході музика вважалася джерелом справедливості, добропорядності, щирості, чесноти, людяності. У Давній Греції ввели поняття про «етос», в якому стверджувалася морально-виховна роль музики. Античні філософи (Аристотель, Піфагор, Платон) підкреслювали величезне місце музики у житті суспільства та її вплив на духовний розвиток людини ритмом, ладом, мелодією.

Проаналізувавши основні сучасні напрями музики, можна сказати, що молоді у своєму становленні переживає період декадентства, відштовхуючи духовні настанови та цінності, замінюючи їх бажанням лише отримувати насолоду та тілесні відносини.

Висновок. Отже, аналізуючи сучасні музичні концепти та напрямки серед молоді можна переконатися у тому, що музика є потужним знаряддям соціалізації молоді, відображенням світогляду, внутрішнього світу та моральних настанов молодих людей. Музичні смаки сучасної молоді відповідають її загальному культурному розвитку. Перспективи подальших досліджень плануються разом із визначенням впливу факторів соціокультурного середовища на розвиток естетичних смаків молоді.

Література

1. Адорно Т. Избранное. Социология музыки. – М.; СПб., 1999. – 435 с.
2. Вебер М. Избранные произведения: рациональное и социологическое в музыке. – М., 1990. – 725 с.
3. Исхакова Н. Р. Музыкальная культура как фактор формирования духовного потенциала у школьной молодёжи. Набережные Челны: Редакционно-издательский отдел НОУ ВПО Камский институт, 2005. – 115 с.
4. Цукерман В. С. Музыка и слушатель. Опыт социологического исследования. – М., 2008. – 254 с.
5. Gans H. J. American Popular Culture and high Culture in a Changing Class Structure/ H/ J/ Gans// Prospects: An Annual of American Cultural Studies. – Cambridge, 1985. – Vol. 10. – P. 4.
6. Исхакова Н. Р., Болтачёв Р. Р. Музыкальные предпочтения молодёжи // Социологические исследования. – 2006. – № 6. – С. 103-107.

